ГАРТ

1929

7/8

ДВУ

Палко вітаємо революційних пролетарів заходу й сходу, що 1-го серпня могутніми лавами заллють вулиці й майдани, грізно протестуючи проти готувань імперіялістів до нової війни, проти загроз мирному соцбудівництву СРСР.

ВУСППівці будуть цього дня в струнких шерегах робітництва УСРР!

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO. W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, S. TSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINA. JULY-AUGUST 1929

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ
ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИ
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, С. ЩУПАК
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1929 ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

№ 7-8

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 22/жб. 8/II. 1929. Замовлення № 1467. Тираж 1.500 примірників

О. ВЛИЗЬКО

ВІРШ У КРУПНОМУ МАШТАБІ

В Есені —
Круп,
тільки —
Круп
над містом
поставлений
руба.
Крутиться
Круп
з димом
труб, —
труби —
власність
Крупа.
Втомився, —
ляж, —
до послуг —
Круп, —
ліжко
з фабрики
Крупа.

Змерз
на снігу, —
грійсь
біля труб, —
груби —
продукції Крупа.
Ікри
захотів,
купуй
ікру
в консервних
коробках
Крупа.
Каші
кортить, —
вари —
з круп
з - під
круподерки
Крупа.
Чай
зберігаєш, —
тримай
окріп
в термосі
фірми
Крупа.
В найбільшій
потребі —
рятунок —
Круп, —
залізний
клозет
Крупа.
Есен
під Крупом —
в кіптяві
згруб,

покрився
від Крупа
струпом: —
Сніг
попідтане
і крапає
Круп
розчином
шлаків
Крупа.
Бога —
нема,
диктатор —
Круп,
а решта —
додатки
до Крупа, —
приміром, —
коні, —
у коней —
круп,
жінки, —
і в жінок
крупи.
Все
з комарами
їсть
Круп,
а пролетар —
під Крупом: —
якщо
не здасть
Крупа
на груб,
то сам
ляже
трупом.

ШАХТАРСЬКА ПОВІСТЬ

ЧАСТИНА ДРУГА*

Осіннє сонце не знаходило на похмурій шахті нічого собі до смаку і впало пухнастим промінням Зайді на плечі

— А швидко згорбило цього парнягу, — зауважив старий шахтар із гурту.

Всі поглянули Зайді вслід і під сонцем побачили справді згорблені у вугляній пиляці плечі, що хилились до касарні.

— Постарів, хоч і молодий зовсім, — додали ще в тяжкому замисленні.

— Та сюди хто не потрапить, то з нами зрівняється,— наважувався говорити ще хтось, та його мову урвав тяжкий кашель.

— А хіба ще помітно, що молодий? — раптом надто ввічливо поспитав хтось.

Ніхто не ворухнувсь і запитання потонуло в мовчанці. Знали, що стоїть відмітчик. Хотілось відповісти йому ненавістю, та повернулись і розійшлись.

— Досадно,— стурбувався гладкий чоловік з п'яними рудими вусами. — А можуть мене ще поспитати, куди я дивився. Воно мабуть і богові було так трудно створити усіх однаковими, як і мені обернути їх усіх на бидла. Та хіба ж начальство розуміється на цьому, воно своє тороче: „Щоб нікотрих балачок або вольностей серед шахтарів. І точка". Ну, та я надолужу: зроблю так, що всім дідам стане він під пару і вже тоді навіть дурень поглянувши не скаже, що була в нього якась там молодість.

Та дарма. Коли б Зайді цієї хвилини не було байдуже до всього на світі, крім спочинку, що він поспішав знайти його в касарні, відпрацювавши ніч, він міг би зауважити, що молодости вирвати у нього не можна.

* Див. Гарт № 6, 1929 р.

На дебелій лаві труситься в корчах батько. Івасик стоїть тут, дивиться на батькове скривлене обличчя і зовсім не таке, як завжди було, і не розуміє, що саме діється. Батько раз-у-раз просить стогоном і рухами натягти на нього свитину, що все сповзає з нього. Та з Івасика безсила сиділка. Нарешті він кричить, щоб укутали його чимнебудь теплим. Івасик кидається по кутках, шукає і йому просто стає смішно з батька: як то він не знає, що кутки в них порожні. Але батько кричить, роздираючись, і тому, що очі йому стали страшні і ледве не вискочать, Івасикові стає боязно. Він швидко знімає з себе сорочку і наближається, щоб кинути її на батька. А батько раптом затих. Івасик стоїть з сорочкою в руках, здивований. Коли ось простягається до нього жилава рука і тільки доткнулась до його руки, як він мало не крикнув з її холоду: вона мов лід. А батько тихо й ясно промовляє:

— Мені завжди хазяї дорікали, що з мене кепський робітник, хоч як я не старався. То все тому, що я не любив праці. Тяжко було бути добрим робітником, ненавидівши те, що робиш. І от вони впізнали і помстились: примусили мене надвередитись. Тобі лишаю заповіт: люби працю. Це єдиний засіб уникнути великого лиха та й душі легше буде.

На цьому мова урвалась. Батько був завжди мовчазною людиною і не мав він звички поділятись своїм сумним мовчанням, і тому тепер Івасик ловив кожне слово, боючись щось пропустити. І хоч батько й затих, а він прислухався усе ще, але забачив тільки, як батькове тіло здригнулось, потяглось корчами і, захарчавши позбулось духу.

Тепер Івасикові страшенно запахло сирою цвіллю і землею, і розглядаючи простору хату, тільки тепер побачив, як на долівці порепалась глина, що її ще помазала покійна мати, і як з щілин визирав чорнозем. Коли це через вікно вперше за довгу зиму засяяло

тепле сонце і в сінях щось хряпнуло клямкою. Увійшла бабуся Вайдушка, та цього разу навіть не погладила його по голові і одразу кинулась до батька. Одначе, не заговорила з ним, а тільки раптом отетеріла, а потім склала йому руки.

І аж тоді взяла вона Івасикову голову в свої руки і сказала, що батько помер.

Другим днем батька віднесли за село на кладовище і поховали в ямі серед старих бур'янів, а Івасика бабуся одвела до якогось здоровенного дядька.

Дядько був суворий і зразу спитав його, чи тямить він кошару чистити і скотині подавати. Івасикові не доводилось ще пробувати такої роботи, і він не знав, як відповісти. Він глянув на бабусю і, як її червоні повіки жалісливо стулялись і в очах блищали сльозинки, то хлопчик сміливо відповів, що знає цю роботу гаразд.

Далі виявилось, що цей суворий дядько любив брати ніжно за вуха і боляче смикати за них. Та як Івасик добре затямив батьків заповіт і вправлявся з роботою дуже спритно, то й дядькові доводилось задовольнятись з дуже рідкої прочуханки.

Ці прочуханки щоправда були надто дошкульні, але Івасик, як і предрікав йому батько, уже мав собі втіху. Хлопець страшенно полюбив овець і йому приємно було прибирати після них. Після цієї праці забував він про всякі болі.

Та от тільки одного разу не витримав і здався: влітку був він за пастуха і як дядько страшенно пильнував за тим, щоб він не гаяв даремно часу, то йому наказано було полоти ще й баштан. Івасикові так сподобалось рубати бур'ян і всяку нечисть, що він цією роботою захопився. З цього латка розворушеної землі розширювалась неймовірно, а вівці та телята, не почуваючи догляду, перескочили до ярини.

Наскочив дядько. Він лагідно завернув отару на толоку і, скинувши ретяза, згріб до своїх рук Івасика.

Скінчилось на тому, що не тільки штанці потріскались, а й Івасикове тіло теж.

Стомившись, дядько відпустив нарешті Івасика і пішов дивитись на баштан. Наймит мусів іти за господарем.

— А мало як виполов! — заголосив цей статечний господар з одчаєм.— Лінтяюга, — додав він з призирством і ударив хлопця на відлі в обличчя.

Івасик упав і знепритомнів.

II

А повнолітство Іванове принесло людям ще більше турбот. Першою офірою був один дядько, що шкодував з батькової смерти. Ця людина не доводилась Іванові ніяким родичем, і бачив він його тільки тоді, коли помер батько. Тоді він з'явився до батькового тіла першим, як тільки вийшла бабуся. Переступивши поріг, він перехристив свою низеньку опецькувату постать широким хрестом, упав навколюшки перед іконами і запопадливо молився, а підвівшись сказав:— „Да, матері його лихо, я таки погарячився, надто тяжкий чувал був, щоб він підняв був його. А шкода, він міг би ще працювати". І, не наблизившись до батька, як це робили всі,— зник.

Але ж тепер з нього була просто тобі клопотлива мати. Вставши дуже рано, Іван товкся в господарстві і споруджаючись виїздити в степ на жнива, і не підозрював, що саме цього ранку сповнились йому повні літа. Коли це раптом на дворі з'явився опецькуватий чолов'яга. У нього тепер було досить тяжкеньке черевце і на грудях висіла начищена медаль.

— Це ти Ткаченко? — запитав він у Івана.

— Так, я Іван Ткач — була йому відповідь.

— Який там Ткач, — заперечив він — той, хто був Ткач, той був за наймита у мене, а ти в іншого, то значить Ткаченко.

Іван відповів, що йому це не було відомо.

— То-тож, — зауважив староста і раптом непокійливо заголосив:

— А чи ж ти знаєш, що тобі вже двадцять один рік сповнився? То що ж ти гадаєш, що й далі опікуни платитимуть за тебе подать? Е, ні, годі в дурниках ходити. Завтра щоб були мені гроші.

Лишаючи двір, він постукав палицею і попередив:

— Коли тільки завтра не принесеш у волость податі, продам десятину з молотка.

Іван заспокоював його і говорив, що він мабуть на завтра грошей добуде.

Була субота; уночі пройшов невеликий дощ, а вдень припекло сонце, і ярина не тільки раптом визріла, а й туто ж почала осипатись. В дорідних колосках од спеки тріскались капшучки, з них вискакувало потурбоване зерно і з шелестом по стеблинах текло на землю. За день жниварки постригли чимало десятин, але десятин зо дві пшениці не дострижуть і пшениця мусить лишитись до понеділка не кошеною. На господаря шкода й глянути: він сердиться, лається, розривається в усі боки і ладен перекусити комунебудь горлянку. У понеділок на двох десятинах будуть шелестіти порожні колоски. Це всі знають і хоч ніхто не висловлюється, але почувається, що всі зловтішаються.

А Іван погляне по колосках і їх тучне хвилювання вбирає в себе його очі. Тоді він встає з жниварки і, витираючи з лиця піт, каже до господаря:

— Я не їду додому, а лишуся з косаркою й четвериком коней на степу і за ніч звалю пшеницю.

Господар не розуміє. Він з несподіванки оторопів і перепитує ще раз:

— Ти щось, здається, мовив?

— Так, так, — і Іван говорить щиро те, що навіяло на нього море випещених колосків: — Шкода, щоб праця моя загибла надаремно. Адже все поле полито ще весною моїм потом.

— І дійсно, — отямився господар, — мені й з голови випало, що можу я примусити тебе працювати і вночі...

Та Іван не дослухав, він повернувся і пішов знов до жниварки.

У неділю на ранок Іван повернувся надто стомлений і йому, хоч і хотілось одразу впасти й заснути, та він пам'ятав про старостин наказ.

Упоравшись, він відшукує господаря і просить грошей.

— Що?? ніяк не розуміє господар. — Яких грошей? Ти диви, пригрів, відгодував нещасного покидька, а тепер іще плати йому гроші!

Така вимога очевидно могла викликати у господаря тільки гнів, і він галасуючи ніяк не міг позбавитись його.

— Геть з мого двору, — нарешті заревів він грізно. — Геть не смерди тут, щеня шолудиве.

Іван вийшов за багаті ворота і попрямував до своєї хати, що пусткою стояла серед левади, порісши лободою.

III

По другому тижню староста велів подивитись у книгу, чи заплатив Ткаченко податок. Писарчук дістав товсту книгу, довго листав сторінки і нарешті, зупинившись сказав, що податок Івана Ткача ще тільки збільшив суму недоплаток.

Староста споквола, але твердо крутнув на бік вусом.

— Не заплатив, кажеш?

Писарчук, щоб підперчити старостин запал, скептично мовчав.

У цей час Іван лежав у порожній хаті і, задивившись на старий бокастий сволок, забув про голод і тільки думав: „Щось у батьковому заповіті не все гаразд. Працю то я люблю і находжу в ній чимало втіхи, а от люди... як же ж то з ними, коли стоять вони на заваді? От про людей батько не сказав нічого. Ма-

буть доведеться йому самому розв'язувати цю задачу. Та важко, бо тільки подумає він про них, як в грудях здіймається гнів і розум паморочиться".

Коли це рипнули двері і на порозі з'явився староста. З світла йому в хаті потемніло очевидно в очах і він, мов ховрашок з нірки, водив масним обличчям, принюхуючись, а колючі очі, шукаючи, бігали по кутках.

— Он бач, як вилежуються панич! — гукнув він, уздрівши Івана на лаві. — Тебе що ж, надоумили мабуть, що закон не дозволяє продати землю за податки, то ти й заспокоївся? То дарма, здам в оренду на віки вічні. — І він вимагав, щоб Іван зараз же поквитався. Іван сказав, що заплатити податок він не має чим. З цього староста просто скипів і, лютуючи, назвав Івана придуркуватим бидлом.

Іван рвонувся з місця і, не бачучи світа, кинувся до старости. Та руки його вхопили тільки ціпок.

А коли отямився, то побачив, що старости не було, а з зав'яленого старостиного ціпка торчали йому в руках тріски. Йому хотілось радіти, що все околошилось тільки на палиці. Але груди шматувало незнане ще, але хиже, як звір, почуття, і воно вимагало кари за образу і за голод, що він терпів його тепер. Знесилюючись, мов од якоїсь п'янющої задухи, парубок то схоплювався на ноги, то знов сідав на лаву і, затиснувши голову в кулаки, стогнав наче поранений.

А тимчасом в хаті ставало зовсім темно і він нарешті збагнув, що прийшла ніч.

— Проклята голодна ніч! — він метався по хаті і, як натикався щораз на стовп, то вирішив засвітити нічника. Лапнув себе по кишені і тільки зачув торохтіння сірників, як раптом зупинивсь і на мить замислився.

А далі, затиснувши в руках коробочку, він вийшов з хати і попрямував до господаревого току. Кроки його були тверді і рішучі, як людині, що однаково несла свій суд, як і свідомо йшла на загибель. Іван зайшов з берега, пробрався через город і, швидко

переметнувшись через високу загату, раптом опинився серед величезних скирд, що в місячному сяйві гордовито копичились снопами збіжжя.

Він гаразд знав, де мала стояти пшениця і, відшукавши ячмінь, висмикнув чималий віхоть і наблизився до потрібного місця. Так, це стояли ожереди його пшениці, що він її сіяв, доглядав і що нарешті косив. Снопи тяжко придушені власним зерном, тирчали до нього гузирями і тільки де-не-де звисали, мов вітаючись, дорідні колоски.

— Нікому не достанетесь, — прошепотів він, і радіючи з незвичайною силою почав висмикувати в середини снопи. Розривши чимале кубло. Іван зупинився, спокійно дістав з кишені сірники, підклав палкого ячменю і вичіркнув вогню. Пересохла солома весело затріщала і раптом гарячі пасма полум'я закрутились по кублі.

— Немає дурників на когось працювати — усміхаючись вогневі, сказав Іван і знов переплигнув через загату.

Десь на далекому куткові валували собаки і над селом у нічній прохолоді слався їдкий дим перегорілого хліба.

Іван спокійно спав у бабусі Вайдушки і, коли серед ночі прибіг задихавшись урядник, вона навіть не побудила його, довівши, що спить Іван у неї од самісінького заходу сонця.

Ранком, як тільки він прокинувся, бабуся кинула своїх бджілок і, вродившись на порозі, взялась частувати його сніданком. Вона миттю принесла з льоху глечик холодного і міцного сирівцю, нарвала соковитої цибулі і поклала окраєць житнього хліба.

— Їж, мій покутнику, — присогласила вона. Іван одразу тільки їв, а далі, коли губи зашарілись з потолення, спитав:

— А чому ж то взиваєте мене покутником, бабусю?

— Покутуєш, синку, й за батька. Иого як випорото було надто образливо, то він був прийшов до мене і дуже побивався та й наважався іти спалити багатія-ката. І хоч я його й благословила, коли він попрохав, та тільки знала, що не зважиться він, бо надто уже багато балакав і вболівав. І дійсно, коли повернувся до мене, то ні собаки не валували селом, а ні димом не несло. На ранок я його частувала, як оце й тебе сирівцем, але він сидів, схиливши голову, сумний, мов понівечений, і до міцного напою стидався і дотикнутись. Та й не до того було йому, бо прийшов урядник і забрав знов його до волости на розправу за те, що він ворожив уночі коло чужих стіжків. А ти бач смачно їси і спокійно зориш перед себе, та й скажу тобі щиро, що подобається мені дух димку з твоєї одежини. Перед смертю мені либонь вважається, ніби перед тим, як ото лягти спокійно в домовину, я бачу на землі усіх багатіїв у вогненому пеклі. З радости я аж гукаю: „От, слава богу, таки й для них настала розправа. Звідти мені повіває смердючий димок з їхнього лою, але мені приємний цей димок, і я щасливо заплющую очі.

Іван з опалу перехилив глечика. Далі він не знав, що можна робити ще, і бурхливо зареготавши, міцно притиснув бабусю до своїх грудей.

IV

У неділю на вигоні гуляла молодь. Над шляхом у непорушній тиші висіла ще хмара пиляки, здійнята екіпажом земського начальника, та як навіжений галас уже затих, то й підводились з землі знов. Справа в тому, що хлопці не знали зовсім, що воно й таке отой земський, а пізнавали, як і всі, по тому, що ця людина, забачивши хоч здаля будь-яку селянську постать, завжди схоплювалась у екіпажі навстоячки і, взявшись поштареві за плечі, дико і несамовито галасувала: — Шапкі долой, кланяйтесь, скоти.

ДЕСЯТЬ РОКІВ ЛКСМУ

УРОЧИСТИЙ ЮВІЛЕЙНИЙ ПЛЕНУМ ЦК ЛКСМУ В КИЄВІ 1/VII. НА МАЛЮНКУ: ПОЧЕСНА ВАРТА БІЛЯ ПРАПОРІВ

— Значить земський, — говорили.

Цим разом було так само. Тільки кинувся земському у вічі цей строкатий гурт, як з шляху неслись уже вигуки. Та гурт мов за командою припав до землі і повернувся до начальства спинами. Земський аж коней спинив і кричав усе посварючись на них кулаками. Одначе, бачачи задубілу упертість спин, хвацьнув поштаря по плечах і помчав до волости. Хлопці зводились; одначе веселість змінилась їм на якусь задуму. Дехто закурював, а більшість мовчала, наче боячись розхлюпать словами задуму.

І тільки один поміж них говорив. Це був Яким, відомий усім своєю непосидливістю. Він часто зникав з села і перебував десь по містах. Здавалось, що під цю хвилину всяка балачка видається за дратуюче дзижчання серед урочистої тиші. Але Яким заговорив і слова його мов вітерець у великому лісі починав розгойдувать одне по одному дерева. Його мова була надто обережна і своєрідна: він усе дивувався. Прорветься, дмухне і знов замовкне.

— І чого воно ото над нами земські усякі коверзують? — Дивується, зовсім не розуміючи, Яким.

А хлопці, що ближче до нього, не стримуються і бухають:

— А цареві нікуди дівати отаких божевільних голупанків, так він і становить їх на мужицькі шиї.

— Хм, диви! ? — справді таки вражений несподіваним поясненням, дивується Яким. — Це чисто так, у нас на заводі було, де я працював, — кидає він і замовкає.

О, це вже вітерець протяжливий. Він продуває аж у груди.

— А що ж саме, а як було у вас на заводі?

— Та пустяк: поставили до нас нового начальника, ну й як усяке начальство він одразу почав зменшувати робочим заробітки, а цей ще й ласий був давати по морді. Потерпіли ми вже, доки перейшли в нічну

зміну, а там приготували великий мішок, згребли його і, надягнувши, опустили в газовий колодязь. Ну, й пропало начальство, а де і як, ніхто не бачив і не чув.

— Та воно й для цього начальства є ставок, — перепиняють уже Якима.

І далі, що більше дувувався Яким, то все дужче гомонів гурт, аж поки гомін його нагадував грізне стугоніння розбурханого лісу.

Іван лежав не зводячись. Йому потрапила прив'яла стеблинка трави, він поклав її на зуби і, перекушуючи, слухав ці балачки.

Нічого він не зрозуміє. Як же ж то жити в світі? Чи любити працю й жити з людьми в злагоді та покорі, як батько заповідав, чи може пристати на той шлях, куди ото заманює Яким? О, ні, Якимів шлях то злочинство. Він припаде тепер знов до праці так, що ніхто його вже не відірве, і праця поставить його в рівень з усіма.

І в той же час не знає він чому, але від Якимових слів йому стає незвичайно легко і якось завзято-радісно. А хлопці бурхливі й сміливі просто видаються йому надзвичайним. Таким надзвичайним, сміливим і незалежним почуває він і себе. І, дивно, йому стає шкода свого господаря і надто соромно своїх вчинків. „Схибив я батьків заповіт і став злодієм. Отже не слід дошукуватися в заповіті правди, а треба просто додержуватись і виконувати його".

А тимчасом земський начальник порядкував у волості. Він довго і вправно розпікав старосту за ті безладдя, що нібито найшов у нього, лаяв за недоплатку і спинившись поглядом на його руденькій борідці, що так настирливо вилискувалась оливою, не міг відмовити собі в насолоді, щоб не посмикати за ню. Та тільки дотикнувся пальцями, як відчув незвідану насолоду, і, захопившись скубнув так похотливо, що в руках йому лишився кущик волосся.

Земський дивився помутнілими очима, а староста усміхався. А коли забряжчали коні дзвониками, уносячи земського, староста розлютувався.

Біль, образа і сором обпалювали вогнем його істоту. Схопивши палицю в руки, він вискочив з волости і без шапки, розхристаний побіг селом, про щось галасуючи. Його несло повз вигін. Гурт молоді реготав дужим сміхом. А Іванові думки все більше обертались на бажання знов узятись до праці.

Коли це раптом заслонили йому світ пара чобіт на зборах, ласо намащених дьогтем, і тут же над гуртом залунав сердитий вереск. Іван звів очі і побачив перед собою старосту.

— А, і ти тут? — накинувся він на Івана. — Попався мені нарешті серед людей, — і староста поплював у руку й міцніше взяв ціпок. — Так ще ж ти, злидню ледачий, вилежуєшся, а подать платити хто буде? — і, не вагаючись, оперезав лежачого ціпком.

Іван лежав не ворухнувшись. Староста хотів ще бити та, замахнувшись, застиг з ціпком у повітрі з якогось страху.

Важко було сказати, що творилося в ту хвилину з Іваном, і лише по тому, що він міцно заплющив очі і губи ламались йому корчами, можна було догадатись, що здіймається в ньому страшна буря.

Але староста очевидно мав це за покірність, бо знов засвистів у повітрі його ціпок. Одначе, опустити його на Івана йому не довелось: він одразу мов підкошений биркицнув на землю.

Іван напосів його своїм тілом.

Навколо трошки пореготали, потім розійшлись і на всьому селі стало безлюдно й тихо.

І тільки з вигону чулось усе ще то болючий стогін, то гарчання. Це гарчання нагадувало скаргу якогось велетня, знесиленого власною люттю.

Другим днем старосту повезли до лікарні, а Іван цілий день лежав у порожній хаті, зануривши холодні

очі в стелю. В них не було вже ані радости, ані вогню твердих намірів і бажання. Вони були посірілі, як погорілі ґноти.

А вечором, коли настала темна ніч, Іван встав і розчинивши двері, пішов, не відаючи шляхів, у невідому даль.

Ну то й чи можна вирвати отаку знаковиту молодість?

V

В дикому тоді ще Донбасі на одній закинутій у степу між тирсою глухій шахті, одного ранку з'явився парубок. Таке явище не було тут незвичайністю, та й парубок був звичайнісінький і хіба тільки й того було цікавого, що був він „хохол", а сюди бач більше потрапляли, як глузувало начальство, „кацапи", „ляцвіни" і „татари". Був він широкоплечий, кремезний і обпалений вітрами. Шахтарям парубок нагадував необ'їзджeного лошака. На всі запитання цей здоровецько відповідав з дитячою усмішкою і взагалі був якийсь сором'язливий і наче безпорадний. Одначе, назвати своє прізвище уперто відмовився. Та тут між товаришами був заведений звичай і не допитуватись цього у людини. Часто з прізвищем, що нічогісінько не промовляло про людину, повставали для неї тяжкі вчинки, що зробила вона десь, посварившись з тим світом, який пізнавав її лише за прізвищем. Тут вона воліла не пам'ятати цього тавра, а коли можна, то й не видавати себе.

Земляк, що один-одним відшукався тут, подивився на Івана і не без глузування назвав його — Зайдою. Це слово і тон, що ним було воно промовлено, усім сподобались і Івана Ткача охрестили на — Зайду.

По другому дні Зайду спустили під землю в шахту. Він швидко змарнів, втратив свою степову свіжість і засумував. А вже через тиждень він надмірно стомився, в стомі притупів в йому сум. і він став такий, як і всі. Ранком його спускали в шахту, а вечором

оглушений, як кріт, понівечений, з смоктанням у грудях він вилазив на поверхню і, діставшись касарні, валився на брудну підлогу і засинав тяжким сном.

Так минали для Івана нові дні.

Тепер не прокидалось уже в нього бажання полюбити працю, а як стомленому бидлу хотілось не чути болю намуляних болячок, так і йому лише жагуче хотілось забутись цього життя. Коли пверталась така хвилина, що здатний був він міркувати про щось, хлопець прибирав способу досягнути забуття. Міркував він у темному забої, тягаючи санки з вугіллям, і в касарні, коли прокидався серед ночі від задушливих випарів.

Та дарма, з цих міркувань життя ставало йому ще жахливішим і каторжно тяжким. Нарешті, він радий був, коли голова була такою затяжкою, що в мізкові не могло родитись аніякої думки, або запитання. І от за першої получки Івана присогласили випити горілки і послухати гармошки.

Парубок дуже цьому зрадів і охоче пристав до гурту нового товариства.

Від першої ж чарки Іванові смішно закрутилося в голові і на серці стало незвичайно весело і легко. З радости він несамовито вигукнув:

— Над нами немає тут уже старост, щоб правили подать. Давайте, товариство, обернемо працю нашу з каторги на втіху.

Всі зиркнули на нього, та ніхто нічого не відповів і тільки дехто зле зареготався. Тоді Іван увесь приплив своєї радости вилив у пісню. На всі груди високо і дзвінко виводив він голосом степових мелодій пісню:

Гей, гей, гей, та хто лиха не знає,
Та нехай мене спитає.
Та гей же, гей та й гей.
Та виріс я в наймах, в неволі,
Та не знав я долі ніколи
Та гей же, гей, гей.

Всі принишкли і рвачко чарку за чаркою хилили сивухи.

Та по дорогах ходючи,
Та чужі воли пасучи,
Та гей же, гей, гей.
Ой, чужі воли дужі,
Та не вивозять мажу з калюжі
Та гей же, гей, гей та й гей.

Цю пісню чув він, як не раз співала у селі на вигоні гуляща молодь, коли ще доводилось йому у наймах поратись коло чужих волів. Іноді за вільної хвилини йому й самому кортіло одвести душу нею та надто вже вона пасувала до того, що було йому перед очима, і тільки розкривав він рота, як слова її кісткою застрявали в горлі.

А тепер з каторжної дійсности промовляв він нею до гіркого минулого, де впали перші дитячі сльози і, зародившись, перегоріли юнацькі жалі з дошкульних образ. Кожне слово пісні стискувало йому серце, збурювало почуття і він, заглибившись увесь, з муками підбирав слова і все співав далі й далі. Здавалось, що пісні не буде кінця, бо він, захопившись, сам уже вигадував для неї слова, сполучав їх, добирав голосу на них і все розповідав про свою долю.

Нарешті, пісня раптом урвалась.

— Хху, усе, — сказав Іван і повів прочулим поглядом по товаришах.

— А тепер мені хоч податі не треба платити, — продовжував він, очевидно, свої міркування. — На нашій загарбаній землі мабуть можна найти щастя в злиднях. Ми з вами здається, щасливі цим самим щастям.

І він з селянським запалом рванувся по кімнаті, хапав кожного, тиснув у обійми і цілував.

Йому відповідали на взаєм.

— Товариство, та кращих людей за вас немає в світі! Давайте поцілуємось за вічне товариство! За братерство!

Декому момент піднесення уже пройшов і відповідати на поцілунки вони не бажали. Сивуху пили.

— Де він у біса відшукався такий, — ремствували вони. — Що він баба, що розжалюбує. Хохол...

Іван одривав свій зір від гурту, дививсь у сперту темряву халупи, на брудну жінку з жовтавим опукуватим обличчям, що схилилась коло підсліпуватої шахтарської лямпочки і на щось вичікувала, знов обертався до товаришів, які розлягались за чорним покопирсаним столом, і йому заманулось світлого барвистого оточення.

Він розповідав про велике ласкаве сонце, запашні садки, щебетливих птахів, веселих дівчат і про улюблених овець.

З його оповідання на темних стінах задушливої халупи вимальовувалось шахтарям широке барвисте життя, дозвілля. Їм подобалось, як Іван розповідає, але щоб було десь таке житгя, то вони не йняли віри і, нарешті, наказали йому замовкнути.

Іван замовк і разом в усіма хилив сивуху.

VI

Коли було все випито, Іванові наказали розплатитись за всіх. Іван вивернув кишеню і кинув гроші на стіл. Жінка з жовтим обличчам вправно підхопила сувертень. А на свої гроші шахтарі розпочали гру в карти.

Іван сидів тут же край столу п'яний. Обважніла голова його клонилась долі. Він хотів звестись і не міг, бо ввесь був тяжкий, що намочений рептух.

Поклавши голову на руки, він прислухався, як гуло йому в ушах, пригадував, як почалася гульня, і дивувався, що пам'ять йому лишилась такою ясною. В грудях прокидався йому щимучий біль з обманутих сподівань у сьогоднішньому вечері.

А тимчасом між картівниками швидко виникла сварка: високий худий і надто гарячковитий чолов'яга,

що його всі називали „Татарином“, програвшись другому шахтареві, парубкові з білявим волоссям і голубими очима, не платив грошей.

— Душа єст, а денга нет, — відбрикувався він, поблискуючи очима.

Парубок, що його звали Лигою, підозрював, що татарин гроші має, але не хоче платити, і хотів обшукати його. Звівшись на ноги, Лига неупевнено ступив крок і тільки насунувся своїм гливкуватим тілом на татарина, як той зскаженівши, ударив його в обличчя.

Сталась дика сцена: в тяжку постать Лиги одразу мов пустили ток, він увесь напружився і хижо напоготовився. Легко і твердо виставивши ногу наперед, він загородив татаринові дорогу з кутка, куди той відскочив, і мов ведмідь дужою лапою згріб свою офіру.

Татарин з усієї сили пручнувся, але йому тільки захрущали ребра і не встигли всі перевести духу, як Лига підняв татарина на поверх голови, мить потримав у повітрі, і, рикнувши, з усієї сили кинув його на підлогу.

Господині і Іванові невільно вирвався зойк.

Але татарин, ударившись кістьми об підлогу, підскочив на ноги, що гумовий блазень. Всі зареготали і розвели їх геть.

Гру продовжили без татарина, а він принижений і роздратований ходив сопучи коло порога.

Нарешті, вглядівши Зайду, він підскочив до нього.

— Ті, лашак, — звернувся він зневажливо. — Давай денгу.

Іван показав вивернуту кишеню.

— Врош, пірятил денгу. Бай ти, розіказивал богату жизнь.

Іван усміхнувся.

— Чаво сміхаєся? Давай! — не відступав він.

— Відчепись геть, — хотів відмахнутись Іван і йти.

— Што - о ?! — раптом оскаженів татарин. — Чаво делаєш мне болно? Зачем говориш „гет“ ? — і вдарив Івана у вухо.

Іван очевидно не міг збагнути, що саме сталось; він тільки повів долонею по щоці і мабуть би продовжував сидіти, не зводячи голови. Коли це вибухнув дужий, отрутний регіт. Хвилі цього сміху погнали Іванові до голови кров і обпекли всю істоту вогнем.

— Ех, ти, баба — глузували усі, обступивши його. — Слинтяй, цілуватись тільки йому, а на здачу так уклякає...

І старе заснуле почуття, що його були розбуркали в селі, знов проснулось з шаленою пристрастю. Тепер він збагнув, що його було ображено. Схопившись, він твердо став на ноги і мовчки, тільки сопучи, кинувся на татарина.

Той притаївся і, наче лякаючись, з сухим вогнем у очах, вичікував на свого нового ворога. Іван наступав прямо і тільки простяг руки, щоб згребти його, як у татарина блиснув ніж і він, розмахнувши, загородив його Іванові в живіт.

ДАЛІ БУДЕ

ПАНЬКО ПЕДА

УКРАЇНА РАДЯНСЬКА

Коли клени хиталися зморено
І в кущах шаруділи бандити —
Ти гукнула: „Вставайте! Поборемо!“
І ми встали немов динаміти,
Щоб заводи й лани боронити.

Твої коси — шляхами звивалися.
Плили гуньки, шапки, сині блюзи.
Ти ж топтала в розгойному патосі
В небувалому, рвійному русі
Зашкорублих панків - боягузів.

І гукала: „Я вимету! Викину!
Хто сягне на заводи та ниви“!..
Ой тікали Петлюри й Денікіни
Від червоної грізної зливи
Ти ж буяла в розгойному гніві.

Відгуло. Ти засяла робфаками
Молода, на старім попелищі,
І уквітчана свіжими маками,
Рукави засукала ще вище
І нове розпалила вогнище.

На угноєння ворог приораний
У безкраїх полях — тракторами,
Дніпрельстани будуються зоряні,
Б'ють по всесвіту радіограми
І радіють брати за морями.

Україно моя, оперезана
Залізницями, ти, синьоблюза,
Зустрічала так радісно Рейзина
І так тепло вітала Барбюса,
Комунарко моя темноруса!

Ти смієшся. Ще босі й голі ми,
Ще біліє похилена хата;
Ми зростали в садках під тополями
Та беремось тепер за верстати,
Щоб провалля століть наверстати.

Одеса, 1929

М. КОЗОРІС

НЕТЛІ

Вечірні сутінки здавили кімнату. Немов у брудній воді топилися криві, почорнілі стіни, низькі ліжка з сірими ряднами та невеличкий стіл.

Десь на вулицях горіли лямпи. Бліді блиски, що блукали хмарними, вузькими завулками, несміливо гралися на підвіконні й на краєчку стіни.

Петро сидів біля стола. Спер голову на руки і цілий час дивився через вікно на протилежну стіну, де на сірому полотнищі вирізувалися вікна темними латками, де облупаний тинк кучерявився вихилясами й де з-під сірого рижа цегла виставляла пощерблені зуби.

Петро намагався зілляти всі ці плями в одно, хотів дати йому одну суцільну форму, відтворити живим, промовистим свідком тієї нужди, що так вміло ховається серед великоміської пишноти, що так камінно мовчить серед великоміського гамору.

Але тоді, як зусилля його думки й фантазії ось-ось мали здійснитися, як всі ці плями мали зіллятися в одно живе й заговорити мовою кривди й визиску, тоді несподівано стукнуло різко крісло в кімнаті, і все це, наче перелякані горобці, фуркнуло в розтіч і поховалося по темних закутинах завулка.

Цей стук так грубо потряс Петра за серце.

— Чого ти, Іване, крісла перевертаєш? — питав товариша, що щойно схопився з ліжка і заходив нервово по кімнаті. Іван мовчав і ходив від порога до стіни.

— Невже ж треба нервуватися? — продовжував Петро.— В таких випадках треба бути зовсім спокійним, треба все холодно обдумати...

Ці слова відскакували від Івана, як від скелі. Здавалося, що він їх зовсім не чує. Його довге, темне волосся розсипалося бурхливо по високому чолі й теліпалось так нервово, як і сам Іван.

Не хотілося ні про що балакати. Стискав так міцно тонкі губи, наче мав із цiпити їх нерозривно.

— Ти краще сядь отут і подумай добре. Може, не варто хвилюватися, може, краще плюнути на все.

— А ти не переконуй мене,— кинув одривисто Іван.

— Чому я не повинен тебе переконувати? Ми не сьогодні що лиш зустрінулись. Зрештою, тут не про

 дрібницю справа, це такий крок. Від цього залежить, ну, твоє,— та не тільки твоє, може, ще чиє...

Не доказав останнього слова. Не хотілося. Важко було грюкнути ним серед цієї тиші. Від такого слова щось біля серця звичайно обривається.

А Іван намагався говорити спокійно:

— Слухай Петре, мені не треба розповідати тобі деталів ще раз. Ти знаєш їх. Це справа постановлена, вона не залежить тільки від мене самого. Є певні обов'язки, певна солідарність, дісципліна. Я взяв на себе цей обов'язок добровільно, свідомо. Що тут більше балакати, над чим думати? Ти гадаєш, я хвилююся тому, що боюся? Чи може себе шкода? Бачиш, хотілося б, коли вже ідеш на або-або, щоб праця дурно не пропала. Думаєш над тим, як би найкраще зробити, гориш бажанням, щоб навіть найменший крок не вийшов хибно. Бо в таких випадках від дрібниць багато залежить. От що хвилює! Треба, Петре, і все...

Розгорнув тільки широко руками.

— А мені здається, що воно не так,— заперечував Петро.— Ти береш справу занадто чуттєво. В громадській роботі це не годиться. Ти знову говоритимеш, що наші програми різні, а з ними наші погляди, тактика.— Бачиш, погляди поглядами, Іване, але є певні основні справи, такі прості, ясні, які самі б'ють в очі, і різно дивитися на них не можна. За для того, щоб примусити історію повернути свою лінію, замало одної людини. Тут треба маси і то свідомої, організованої, яка загоріла б вулканом, спалахкотіла пожаром помсти і одностайно мозолястими руками схопила за основи насильницького ладу і розтрясла їх у нівець. Так, тррах!.. І щоб тільки закурилось, щоб перевернулося з корінням, з самого дна. Що тут одиниця? Це сірник, це так, на хвилиночку бликнути — і погаснути. А ти і ті, що з тобою, молодечим палом, юнацькою одчайдушністю хочете це зробити. Подумай тільки, чи це не абсурд?

— Я не розумію тебе, Петре. Не можу зрозуміти. Ти справляєш на мене враження, немов би ти отупів, немов все те, що довкола робиться, не має на тебе жадного впливу, немов зовсім не доходить до тебе. Ти дивишся на околишнє життя олив'яними очима в яких не має ні вогню, ні блиску. Я так не можу, розумієш це? Не можу! Я йду вулицею і горю. Мене кожний крок на вулиці, кожний погляд б'є, як коли б хто поліном по фортеп'янових струнах гатив. Мені всі нерви дрижать. Ти уяви собі: йду вулицею, а тут довкола тебе ціла зграя шакалів. Вони від ніг до голови вдекоровані своїми шовіністичними емблемами. Вони сичать з усіх боків як гаддя. Йде молода панночка з рожевим ротиком, думав би — янгол. Але, як тільки вона почула одне слово твоєї мови, ти бачиш, що на її рожевих устах лежить стрихніна, яку вона разом з призирливим поглядом блакитних очей хотіла б впустити в твоє серце. Або — йде грубий, череватий кабан, якийсь пан канцеліста, чи купець-кабанник, таке звичайне собі рило з-за рогатки, і з якою погордою, з якою нахабністю дивиться воно на тебе, що ти не син крульової небесної. А що вже казати про тих, що вище? І це на кожному кроці, з усіх усюдів. Знаєш, я давно вже не читаю газет. Не можу. Не можу читати про безліч тих кривд, знущань, про безодню того звірства. Дивуєшся, як ці люди, — чи закам'яніли, чи поніміли, чи вони справді якесь бидло, що так мовчки двигають ярмо. Ні, я вже більше не можу. Хай буде, що хоче, але мусить знайтись якийсь гнів, якийсь протест. Хай вони знають, що ще хтось не задеревів, що б'є ще якийсь живчик, що ще хтось вміє ненавидіти, вміє плюнути тому ясному панству у пику. Знаєш, мені хочеться конче побачити жах, той підлий, блідий жах на скривлених вустах тої самої панночки. Мені хочеться, щоб ті їдкі блакитні очі затяглись осіннім, дряхлим туманом, щоб підгорля під тим кабанським рилом задрижало з переляку, щоб та синя кров по-

чорніла з істерії. Не знаєш, як страшенно мені цього хочеться, хоча б на годину, на дві...

— Воно то так, Іване, може ти де в чім і маєш слушність. Тільки треба рахуватися з тим, щоб за звичайнісінького бублика не платити золотом. Може бути, що ти більше вразливий, а я менш, тут нічого не вдієш. Та справа не в цьому. Я переконаний, що нам треба робити тільки те, що дає певні, важливі наслідки.

Кімнатна темінь всмоктала в себе останню фразу і вона втопилася безгомінно, як у багні.

Іван стояв хвилину з опущеною головою, а потім мовчки підійшов до стола, витер сірника й засвітив недогарок свічки на столі.

Потемки, як щурі, плигнули по кутках, а на стінах захвилювалися півтіні, бо через відчинене вікно вливався подих вітру і гойдав полум'ям на всі боки.

— А мені здається,— почав через деякий час Петро знову,— що ти і всі такі, як ти, що ви так само, як ці нетлі, які біля світла крутяться. Дивись, бачиш? Крутяться, як коли б хотіли своїми тендітними крилами задушити вогонь. Бачиш, як змагається і ось... пах... згоріла... нема. А за нею друга летить. Дивись, дивись і знову пах,— і тільки недопалок в розтопленій стеарині. Бачиш? Хто знає, які почування метушать цими малими створіннями на вид цього вогню, і така паршивенька свічка стільки руху, чуття, стільки стремління пахне на нікчемний недопалок...

Знову мовчання...

Свічка розгойдує тіні на стінах, на яких нетлі відбиваються великими, крилатими птахами.

Іванові робиться холодно. Він хилить голову, шукає місця опору.

Але це тільки на хвилину. Він оживає знову, збирає сили і уважно слідкує за свічкою. Біля неї крутиться велика, сіра нетля. Пурхкає то вгору, то вниз, втікає до вікна, то знову летить стрілою на свічку. Іван не спуска її з ока. Десь глибоко зривається питання: що

буде з нею? Чомусь зв'язує її з собою. Чи... ні, він гонить сумнів від себе.

І раптом — швирк! і — темно.

Іван засміявся бурхливо, триюмфально. Його різкий, мушений сміх різав кімнатну темінь.

— А бачиш, бачиш! Ну, що Петре? От тобі нетля! Ти бачиш?

— Чекай, ще нічого не бачу, бо темно.

— Але темінь бачиш? От і нетля! Що ж ти тепер?

Іван зривається й ходить швидко туди й назад.

— Значить все до часу, значить і нетля на щось спромоглася! Треба тільки хотіти, головне хотіти, не киснути, не гнити, не гнутися.

Підчас цього Петро засвічує свічку і полум'я знову захиталося в обіймах вечірнього холоду.

— Ти, Іване, в останніх часах не так про мене думаєш, як годилось би товаришеві. Чогось ми тепер дуже розходимося в своїх поглядах. Але, як би там не було, у мене є одно бажання,— зберегти тебе для кращої, для певнішої гри, для такої, що дає дев'яносто відсотків певности, а не для льотереї. А ви в льотерею граєтесь. Ось чого мені жаль...

В той час стукнув хтось у двері.

Петро й Іван перезирнулись.

Прошу! — кинув Іван.

Увійшла Петрова сестра Софійка. Тримала в руці білого капелюха з широкими крисами, і м'яла їх нервово пальцями. Чорні, як ворон кучері розлізлись на голові недбало. Глянула на брата й на Івася, і обличчя робилося бліде, нерухоме. Як дивилася на Івася, з великих очей хотіло вирватись щось тепле, ніжне, але сум закрив перед ним ворота. А Петро поглядав з боку й бачив, як кутки вуст у неї дрижали дрібно. Иому було ясно, що вона знала про все, що прийшла попрощатись.

Робилося боляче на серці за їх обох. Затискав зуби покривав усе мовчанням.

Привітались, вона не сідала. Стояла серед кімнати, як коли б нагло забула, що треба їй робити, як коли б скупчила всі думки в одній точці, наче б щось дуже важного хотіла пригадати.

Тільки згодом підійшла напівнесвідомо до крісла й сіла так, щоб Івана мати ввесь час на очах.

А в йому зірвалася бурхлива боротьба. Тепле, весняне з одного боку, з другого — тверде, сталеве, холодне. Вони наступають одно на одне з усією силою, з усім розмахом. Вони сплітаються в конвульсійних обіймах, товчуться нещадно, здається, що груди розскочуться від цього.

Іван не може байдуже стояти. Він вирішує, що йому треба допомогти комусь, вирішує твердо. Так, треба йому подати руку. Інакше не можна. Треба втікати від того ніжного, відтрутити його далеко.

Засунув міцно голову поміж плечі, ніби вона вросла поміж них, немов у його зовсім не було шиї.

Так було краще, певніше, немов то він витесаний грубо з одної плити.

Ходив по хаті важко, повільно.

А потім став у кутку біля свого ліжка, взяв щось дуже обережно, завинув у папір, і поклав до кишені.

Накинув пальто на опашки.

— Ти вже? — спитав Петро.

Не відповів нічого. Дивився то на Софійку, то на Петра. Не знав, з ким у першу чергу прощатися. Треба б перше з нею... Але йому хочеться мати її руку останньою в своїй долоні, щоб нестертим понести її слід.

— А цього не береш? — питав тихо Петро й витягав щось з ящика.

— Пощо? Мені треба без гомону, тихо.

— Бери на кожний випадок; хто його знає.

Іван завагався. Як Петро простягнув до його руку з чимсь сталево-зеленуватим, він узяв байдуже й сховав.

ПОЕТ КОМСОМОЛІЇ, СТАРИЙ КОМСОМОЛЕЦЬ А. БЕЗИМЕНСЬКИЙ ВІТАЄ КОМСОМОЛ УКРАЇНИ В ДЕНЬ ДЕСЯТОЇ РІЧНИЦІ

А Софійка сиділа на кріслі й обома руками трималася так міцно поруччя, аж пальці погнулися. На обличчі не рухалась ні одна риска, тільки чорні очі дивились якось бездонно, ніби хотіли цілком всмоктати його в себе.

Іван підійшов до Петра.

— Бувай!..— Простягнув руку. Чув, що Петрова рука лягла твердо. Навіть товариського тепла не було чути.

— Чи йому дійсно так байдуже?

Робилося чогось шкода. Вони з шкільної лавки товариші. Але Петрів погляд не зовсім спокійний. Він скоро просковзнув на Івановому обличчі... Іван повернувся потім до Софійки.

Вона встала раптом і лівою рукою міцно сперлася об стіл. А праву підняла скоро й опустила безвладно в його широку долоню.

Рука її була холодна. Як він стиснув, в тій дрібній руці затріпалося щось коротко, судорожно і враз затихло, а рука лежала так в'яло, як зморожений лист осінню. Підніс руку вгору, була мов олив'яна. Поцілував, а вона висковзнулася і в'яло впала вниз. Повернувся скоро, йшов швидко до дверей. Відчинив поквапно. Нім зачинив за собою, ніби ненароком кинув на неї поглядом.

Стояла з опущеними руками посеред кімнати і дивилася кудись далеко через вікно.

Стукнули двері і потім все заніміло. Тільки свічка розгойдувала тьмяні тіні на стіні, а над вогнем тріпоталися нетлі.

Софійка підійшла до вікна, сперлася на підвіконня, похилила голову через вікно вниз. Петро тихо підсунувся ближче до неї. Боявся, щоб не полетіла коміть головою.

— А може вона ловить відгомін його кроків з подихом вечірнього вітру?

Його погляд теж втікав надвір. Напроти бовваніла брудною сіриною стіни, а вікна вирізувалися тепер

червоними плямами. Одна з цих плям приковувала його увагу до себе. У хаті світилась лямпа. Біля стола, накритого полинялою скатертю, сидить чоловік з червоним обличчям, з обвислим підборіддям, тільки в камізолі. Перед ним тарілка. А з боку жінка з ситими, вдоволеними губами і пухкими руками накладає з сковороди гарячі шматки смаженої ковбаси. А він цямкає так смачно, з таким зосередженням, немов поза межами тарілки не існує більш нічого.

Втирає рушником сало, що спливає на бороду, а його щелепи працюють так ритмічно й справно, як добре намащена машина.

— Де я його бачив? — пригадував Петро.

Немов мотузком зв'язував до купи розсіяні думки.

— Де я його бачив? В рундучку, чи в крамниці, ні, здається, між членами „патріотичнего звйонзку", як вулицею маширували.

Не міг точно пригадати. І його думки як нетлі крутилися біля цього вікна.

— Ну його! — Відвернувся і поплив тихо по кімнаті. Здавалася такою просторою, пустою. А цямкаючі, масні губи вперто лізли у вічі. Хотів їх прогнати, заплющував очі, і тоді в кривавому світлі бачив Івана, як з втисненою поміж плечі головою, з розпущеним на опашки пальтом, поспішає темними вулицями.

— Треба йти геть із хати...

Пристанув біля Софійки.

— Софійко, може підемо! — говорив тихо, м'яко.

Вона мовчала, взяв легко за руку, — здригнулась.

— Ходи... Підемо куди... пройдемося може в кіно... ходімо.

Випросталась. Дивилася здивовано. Ніби вона прокинулася з гіпнозу й не може пригадати, що з нею.

— Пройтися? — шепнула. Взяла машинально капелюха і йшла повільно до дверей. А Петро похилився над свічкою, хотів погасити. Над полум'ям борско

крутилася срібна нетля. То кинеться прожогом до світла, то знову відскочить.

Петро слідкує за кожним її рухом.

— Що з нею буде?

Та нагло щось пригадав, щось таке, що вістрям серце пронизало. Дмухнув сердито й хата затяглася чорним. Одчинив двері, пропустив Софійку, а потім виходив за нею й тихо зачинив двері.

* * *

В хаті мертво.

Вечірня темінь зробила кімнату зовсім маленькою, згладила всі лінії.

Десь надворі горять лямпи, а бліді блиски, що крайком забігають в хмарний завулок, несміливо сідають на підвіконні і граються на краєчку стіни.

* * *

На другий день фашистські газети верещали великими чорними літерами: „Замах на цитаделю, злочинця вбито“.

1928 р.

СЕРГІЙ ЯРОВИЙ

БІЛИЙ ЖАР

Моя країна — хмарочос - завод:
без ліку горнів полум'ям пашать:
Ти робітник — сюди мерщій заходь,
перетопи снагу на білий жар.

Варстати крають лункодзвонну сталь,
виточують вікам нову скрижаль.
Душні ливарні зливою тяжать:
тече поток — іскряний білий жар.

Трансмісій ритми, молотів пісні,
залізно - тирсяних узорів яр...
Який, заводе, ти просторий і тісний!
Як молодить тебе цей білий жар!

Машин потужних зімкнуті ряди...
Чи можу ж я, дивившись, не радіть,
не ждать, коли обгорне світ пожар,
ве перетопить через білий жар!..

Зінов'ївське, 1929

ЮР. ШОВКОПЛЯС

ВЕСНА НАД МОРЕМ

ПОВІСТЬ

КІНЕЦЬ *

XVII

Після того, як Зіна розказала йому про вчорашню свою розмову з Киваєм, Бит довго мовчав зі зсунутими бровами.

Вони сиділи біля вкна в Зіниній кімнаті й вона з звичайною своєю посмішкою поглядала на його замислене засмагле обличчя, а його наче неживий погляд устромився в мур протилежного будинку, не помічаючи, як сонце, схилившися до заходу, залляло червоним світлом нерухоме листя дикого винограду навкруги столиків татарської кав'ярні. Не помічав і того, що Зіна ні на жадну мить не одривала своїх очей од його міцного тіла, напруженого впертою думкою — може, більшого щастя не потрібно було б йому, заглянь він тільки в ці очі.

Але Бит різко повернувся до неї й її очі сховалися під насупленими бровами.

* Див. Гарт №№ 1, 4, 5, 6, 1929 р.

— Коли ти не боїшся, так піти на це побачення треба,— сказав він рішуче.— Ці дні нам очей з нього не можна спускати, ми й так за живгазетою багато часу прогаяли. Я ні разу Чадика не бачив, а це хлоп'я напевно щось узнало. Сьогодні неодмінно знайду його... Голову покладу, а Кивай з моїх рук не вислизне.

— А ти не боїшся, що він... як тоді Павло? — не підводячи очей, тихо спитала Зіна.

— Боюся. І не тільки за це боюся... Пам'ятаєш, що я тобі розказував про викинуту морем дівчину?.. Але я й про це подумав. Зараз тільки початок восьмої — я встигну збігати за Самойленком і ще за деким з хлопців. Ти з ним до пляжу йди — там багато місць, де мені з братвою сховатися можна. Я йому там таку засідку влаштую, що прийди він туди з усією своєю армією, ти не лякайся — врятуємо. Так що часу гаяти не варт — піду.

Бит хутко підвівся, але лишився на місці, уважно зазирнув у відведені від нього Зінині очі. Побачив на них маску якоїсь думки, що робила їх далекими й чужими, поволі сказав з штучною веселістю:

— А все таки красиве життя в контрабандистів, мабуть. Я сам люблю море більше за все на світі, знаю, яка це насолода — міряти його невпинно вздовж і впоперек... А до того ще залізна сила й яскрава боротьба з небезпекою, що вічно оточує контрабандиста. Ну, скажи — хіба не привабно це?

Зіна раптом підвела на нього широко розплющені очі й чудним здався її погляд Битові. Легка усмішка була в ньому й ще щось — від цього почув він себе радісно й ніяково: наче довго й усюди шукав він загублене й несподівано побачив його перед очима — там, де воно завжди було... Зіна теж підвелася, щоб покласти руки йому на плечі — покірними й безсилими здалися вони поруч напруженої постаті Бита — й сказати:

— Дурний ти, Биточку... Мені не віриш? Думаєш, що Кивай став для мене не тільки контрабандистом? І боїшся після того, як я відшила тебе тоді на човні, сказати мені про себе?.. Не винна ж я, що сліпий ти й не бачиш, що я тебе люблю... Чув? Тепер не будеш боятися?... Ну, йди — ввечері знову побачимося...— Її руки тихо порснули по його руках, затримавшися на мить біля пальців — для легкого тискання. — На молу, або біля клюбу — де хочеш?

Але Бит нерухомо стояв перед неї, наче ці слова міцно прикували його до підлоги, а шалена радість, як вихор, порозкидала всі його думки, і зникли слова, що ними треба було відповісти їй. Тільки в очах стрибали гарячі вогники — вони й обпалили Зіну його пекучим щастям. І коли б Зіна здригнула йому назустріч, або нерішуче відступила від нього на півступені, кинувся б Бит до неї, щоб зламати її струнку постать могутніми від щастя обіймами. Але вона не рухнулася, тільки губи випросталися теплою посмішкою, ховаючи її бажання притиснутися до нього...

— Чого ж ти став, як стовп? — спитала вона, спокійно сідаючи на лутку. — Адже час біжить?

— Зінко! Ти... справді? — не слухаючи її, нарешті викрикнув він. — Любиш? Справді? — Він ухопив її за руки, не помічаючи їх навмисної кволости. — Так постій же, дай мені теж сказати. Я ж теж люблю тебе... Люблю... Ну, розумієш?

— Знаю... Хіба б я сказала тобі, як би не бачила?.. Але за півтори години мені треба вже бути з Киваєм, чи ти забув про це?.. Іди — тобі ж до того часу багато чого треба зробити. Не гай часу.

— Я встигну. Птицею змотаюся до всіх хлопців. Одну хвилинку тільки...

— А коли не встигнеш?.. Я ж боятимуся, не знаючи, чи встиг ти, чи ні... Краще піди зараз — тоді я буду певна, що ти близько від мене. Ти ж знаєш, як мені важко бути сьогодні спокійною. Хіба можна

показати Киваєві, що я боюся його? Та й побачимося ми ще сьогодні — про все поговоримо. Адже мені теж хочеться побути з тобою... Чи ти й тепер іще не віриш мені?

— Вірю... Ще й як вірю... І зараз же піду. А щоб ти напевно вже не боялася, так коли ти підійдеш до Кивая, повз вас пройде один з наших хлопців і буде виспівувати... ну, хоч би „Більше надії, брати", щоб ти його поночі пізнала... Не забудь тільки піти з Киваєм на пляж, але до того каміння, що за пляжем, не доходь — там ми будемо... Ну, от і все, здається... А чекатиму я тебе на молу. Треба з Германом побачитися, а там його найлегше знайти. Приходь же обов'язково.

Він підвів її з лутки, щоб вистрибнути у вікно, але не втримався — на коротку мить міцно притис її до себе... Зіна не встигла навіть відповісти йому — не було його вже в кімнаті й тільки радісне висвистування сказало їй, що він поспішав збирати хлопців...

... У порту вже відзвучала одна склянка — дев'ята година,— коли Зіна вийшла на безлюдний проспект. В тіні дерев, що рясно витяглися по краю пішоходу вздовж залізничого муру, було темно й їй здавалося, що за кожним рухом стежать чиїсь уважні ворожі очі. Прохожих майже зовсім не було, на нетвердому асфальті їх кроки були нечутні — хутко завмирали за її спиною — від цього росло почуття полохливої самоти. І тільки те, що ясний місяць спокійно миготів крізь листя над головою, розсипаючи сріблясті плямки на пішоході, а море хоч і невидимо, але звичайно плюскалося на тому боці залізничих мурів, давало Зіні твердість й упевненість. І усе ж таки не втримувала неприємного тремтіння, коли поблизу лунав несподіваний шум.

Кивай мовчазливо й нерухомо сидів на залізничому мурові, його біла сорочка зливалася з місячним світом.

І, мабуть, від того, що віддаля застукотіли квапливі ступені, хутко наближаючися з зухвалим виспівуванням „Більше надії, брати“, він не встав, щоб піти їй назустріч. Тільки, коли заспокоєна цим співом Зіна підійшла до нього щільно, ворухнувся з словами:

— Я таки здорово боявся, що ви не прийдете — дев'ята давно вже була... І такий радий, що ви тут, у мене наче крила виросли. Адже ви та дівчина, що за неї життя віддати — занадто мало... Добрий же вам вечір.— Він підняв її холодні руки до своїх губів і хоч зараз його обличчя було виголено, на її долонях залишилася неприємна гаряча мокрість його поцілунків.— В оцих руках моє щастя — ви знаєте це...

Від цих зворушених слів, од палких очей Кивая, що в них гаряче відбивався місяць, Зіні стало нудно й тоскно, думки потекли повільно й безсило, не знайшлося відразу відповідних слів. З зусиллям примусила себе покласти свої руки йому на рукав і тихо промовила:

— Ходімо звідсіль кудинебудь... Тут прохожі...

— Ходімо до моря. Там ми нікого не зустрінемо... Мені радісно, що ви не жахаєтеся бути зі мною на самоті... Ходімо.

Він обережно узяв її під руку, щоб обережно звести її по крутому узвозові на пісчане надбережжя. Вони мовчки пройшли на порожній пляж, Зіна ледве втримувала сміх од його ніжних тискань її руки і недалеко від каміння, що об нього лагідно ластилося море, вона сіла на пісок. Бит з хлопцями поруч, боятися нічого: довгі, як у малпи руки Кивая нічого не зроблять із нею. І коли він напівліг біля її ніг, повернувши своє ясно освітлене місяцем обличчя, вона сказала ніяково:

— Я от не знаю, про що ви говоритимете зі мною, але в мене таке почуття, наче ви моє життя хочете зробити іншим... І я спішила до вас... хотіла вас побачити.

Кивай пильно подивився на неї, але не побачив на її відвернутому від місяця лиці брехні, тільки дівочу

засоромленість і очі, що уважно розглядали барвисту гальку. Оглянувшися, кваплива заговорив з посмішкою:

— Ви праві, але я навіть не дивуюся вашому почуттю. Воно так зрозуміло для мене, адже вам набридло сіреньке життя в оточенні звичайних, нічим не цікавих комсомольців. Я знаю — вам хочеться зазнати того, що робить життя значним і могутнім. От чому я пропоную вам зв'язати ваше життя з моїм і певний, що ви не відмовите мені в цьому... Подумайте, хто крім мене дасть вам усе, чого ви тільки забажаєте? Хто більш за мене достойний вашої краси й молодости? Хто краще за мене оцінить їх? Ви ж знаєте, що для першого-ліпшого комсомольця ваша краса — нуль, дурниця. Комсомолець не зробить вас королівною; він вам казки оповідатиме про соціялістичний устрій, що на його може й дочекаються наші онуки. А ви зараз повинні бути королівною — в цьому ваше призначення... Я вам казав уже, що їду завтра в Стамбул. Я певний, що ви поїдете зі мною — інакше бути не може. По ваших очах бачу: ви самі хочете цього. — Раптом він сильно схопив її за ногу біля щиколотки. — Чого ж ви мовчите? Скажіть... скажіть, що поїдете зі мною!

Зіна полохливо висмикнула ногу, але відповіла тихо:

— Не хапайте мене так — ви такий сильний, самовпевнений і мені трохи боязко з вами... І це так несподівано те, що ви зараз сказали мені, що я не знаю...

— Не кажіть так — я не вірю.

— Я не можу рішитися так одразу... Я ж майже не знаю, чи можна вам вірити... Ну, чим ви доведете мені, що ви правду сказали, що ви не заваблюєте мене просто?.. Що ви зробите все для мене?

— Яка ж ви чудна! — розсміявся Кивай. — То ви кажете, що прийшли для того, щоб я змінив ваше життя, то лякаєтеся чогось... Але такою ви подобаєтеся мені ще більше — у цьому вся ваша молодість. Ви боїтеся мені вірити?.. Але подивіться — ми тут одні. Ну, який би парубок, хоч би й з ваших комсомольців, не використав

 би становище й не примусив би вас... ну, не примусив би вас належати йому? Ваші крики не долинули б звідсіль до вулиці, змішалися б з плюскотом моря... Але я не для того просив вас прийти сюди, я хочу, щоб ви моєю стали назавжди. Розумієте?— назавжди. Щоб усе моє життя належало вам, щоб ви були для мене тією, для кого варт жити й боротися... А якби я хотів тільки на п'ять хвилин зробити вас моєю, я б не розмовляв з вами так. У мене вистачить сили справитися з трьома такими, як ви — навіть не охнули б. Подивітесь...

Несподівано Кивай легко скочив на ноги й метнувся до каміння, не помічаючи, як од цього Зінине обличчя перекосилося жахом. Але він тільки одірвав од землі велику каменюку й, без напруження підвівши її вгору, кинув у море... Далеко від берега шубовснула вона, піднявши над водою високий сніп білих бризок, вони наче зупинилися в повітрі, мов підхоплені якоюсь невідомою силою.

Приглядівшися уважніш, здивована Зіна зрозуміла, що то просто біле вітрило, непомічене раніш, поволі пливло вздовж берега. Кивай теж помітив його — не відразу повернувся до неї, і, продовжуючи перервану похвальбою розмову, чомусь з чудною усмішкою стежив за вітрилом; навіть не сів, а стояв з руками в кишенях.

— Бачили мою силу?.. Я всякого парубка в цьому місці в дві секунди покладу на обидві лопатки. І ця сила стане вашою, якщо ви згодитесь поїхати зі мною. Все моє буде вашим, а в мене (ви ж знаєте) багато чого є... Хочете, я дам вам бравнінґ, щоб ви вбили мене, коли тільки впевнитеся, що я не чесний до вас? Хочете, я зараз попливу до того човна й потоплю його? Для того, щоб ви повірили мені.

— Якби я не вірила, я б не прийшла сюди... Але я... я не хочу вбивати вас. А де запорука, що не вб'ю?

— Ви, значить, хочете поїхати зі мною? Ви хочете, щоб я був вашим?.. Чого ж ви не відповідаєте? Чи ваше мовчання — знак згоди?.. Яку ж запоруку я вам можу дати зараз?.. Мені шкода, що ми знаємося так мало, у вас не було б ніякого сумніву, коли б ви знали мене більше... Але хіба я не відразу сказав вам, що моє життя — для вас, тільки для вас... Ну хочете, поїдьте зі мною, не ставши моєю дружиною. У вас буде бравнінґ, щоб захиститися від мене, коли я порушу слово чести. За цю подорож ви встигнене пізнати мене всього — я доведу вам, що в моїх силах зробити ваше життя таким, якого ви собі бажаєте. Дайте ж мені можливість виконати те, що я пообіцяв вам при першій ще зустрічі... Ну, скажіть же...

— Ну, що я вам сказати можу? Ви так говорите про це... Я вірю вам. Я хочу... вірити вам... Я не знаю... Мені страшно від тієї несвідомости, куди ви мене кличете. Ну, розумієте, нічого не знаю зараз.

— Я розумію... Ви дівчина — ви не можете відразу признатися в своєму бажанні. Ну, і сутоміщанське оточення... Я розумію. Але все ж таки скажіть, невже ви настільки обміщанилися, що не можете одним словом перервати все, що зв'язує вас з переднішим життям?.. Проте, це зайве питання. Правда ж — ви хочете?

— Не знаю... Хочу... Ні, не знаю... Ну, який же ви не чулий — не хочете зрозуміти, що болісно мені так несподівано міняти своє життя. Дайте мені звикнутися з цією думкою... Я не хочу вам нічого казати зараз. Скажу, що поїду, а потім раптом передумаю. Мені не хочеться вам брехати. Я ж вас... Я хочу бути з вами... Але... але...

— Значить, ви поїдете завтра зі мною?.. Яке це щастя!.. Я знав, що ви поїдете... Завтра приблизно в оцей час, а краще трохи раніш ви прийдете в порт — одна. Речей не беріть — я вам сам дістану все потрібне. В порту праворуч од англійського пароплава на одному з човнів ви побачите мене... З порта ми заїдемо в мою

 базу, там пересядемо на баркас, а післязавтра вранці цього берега нам уже не буде видно. — Несподівано він сів поруч неї й його зворушене обличчя близько нахилилося до її блідого лиця. — Навкруги нас буде саме море. А спереду: пригоди, небезпека, багата здобич — веселе яскраве життя... Ви прийдете завтра в порт. Чуєте, неодмінно прийдете. Ви хочете цього!

Малпячі руки Кивая раптом обхопили Зіну. Напруження, що з ним підчас розмови вона грала свою неприємну й важку ролю, щоб узнати в нього яко мога більш знесилило її. Вона відразу не зміркувала, що це з нею, й почула тільки, що лежить у нього в руках, а плече щільно притиснуто до м'ясистих його грудей і прямо в лице їй зазирає місяць. Заплющила очі й закучила губу, щоб не побачив він її огиди до нього. А він подумав, що то радісна насолода від близькости до його могутнього тіла, й зашепотів, лоскочучи їй лице своїм подихом:

— Ви поїдете, щоб поборотися з морем, на невеличкому баркасі, щоб побачити інші землі й інших людей, щоб скорити їх своєю дивною красою. І вам, тільки вам буде належати один з тих людей, що міцно тримають свою долю в руках. Хіба це не дасть вам щастя? Як дружина генуезького пірата, що колись гойдався по цьому морі ви будете засипані золотом і всіма дорогоцінностями, що їх бачили людські очі...

Зіна з дивною для себе байдужістю почувала, як сильно тремтять його руки, все нижче й нижче спускаючися нерішуче до грудей; боліло в боках од його жагучих обіймів, а його подих непереривно бив її в уста. З гіркістю подумала тільки, що невже Бит все це бачить і нічим не може припинити Киваєву пристрасть. І наче у відповідь на цю думку відкілясь зверху задзвенів насмішкуватий хлоп'ячий голос.

— А що ви там, громадяни, робите?.. Тю - тю, й не соромно!

Від несподіваности Кивай не втримав Зіни, мов пружиною відкинуло її від нього.

Над залізничим муром, що піднімався за ними, висунулася Чадикова голова й докірливо розхитувалася зі сміхом. Кивай з тихою лайкою скочив, близько від голови Чадика промайнула камінюка.

— Я тебе, сучого сина, навчу як підглядати. Геть звідсіль!

Він нахилився за другою каменюкою, але Чадик не став чекати на неї — долинуло, як під його босими ногами квапливо зашарудів пісок.

Але коли Кивай знову підійшов до неї, Зіна захистилася від нього руками.

— Не треба зараз... Як будемо в морі, тоді нас ніхто не побачить. А зараз ходімо — пізно вже.

— Так скоро? — сумно спитав він, але нахилив голову, щоб сховати переможну усмішку. — Ну, ходімте... Тільки не запізніться завтра. Праворуч од англійського пароплава. Я чекатиму вас до десятої години.

Вони вийшли на проспект.

Зіна старалася йти швидше, щоб скоріше здихатися його, впорядкувати розворушені цим побаченням думки, але важка рука Киваєва, що міцно вчепилася в її лікоть, примушувала йти повільно й слухати, як вимальовує він принади їх майбутнього життя вкупі. І наче кайданів позбавилася, коли він, нарешті, зупинився на розі проти генуезької вежі для прощання. Але не відразу випустив її руку.

— А знаєте,— сказав він,— якби ви навіть одмовилися поїхати зі мною, я добився б цього силою. Я твердо вирішив поїхати з вами... Ви помітили вітрило, що маячило недалеко від берега підчас нашої розмови? То був човен з моїми товиришами. Треба було дати їм сигнал і вони допомогли б мені попросту вкрасти вас й одвезти в мою базу... Я й зараз трохи жалкую, що мені не довелося цього зробити. Адже це було б зовсім романтично — крадіжка дівчини піратом... І хіба

зараз ви не бачили моєї радости з того, що ви без усякої крадіжки, по своїй волі, станете мені дружиною?.. За вашу згоду я готовий чекати до завтрішнього вечора... Ну, ідіть. І добре спочиньте сьогодні — в нас має бути не легка мандрівка.

Він надовго припав до її кволої руки губами... Відірвався й хутко пішов у пітьму провулку, не оглядаючися, не помічаючи, як безсило вона сперлася на стовп ліхтаря. І побачивши на другому боці провулка хлоп'ячу тінь, що метнулася за ним слідом, Зіна не відразу зрозуміла, що то Чадик...

... Коли Зіна прийшла в порт, Бит сидів на молу недалеко від аґентства Радторгфльоти, звісивши ноги до води й поглядаючи на червоне око маяка. Зіна сіла біля нього, але на всі його запитання не відповіла ні слова, поклала голову йому на плече. І від того тихого ласкового дотику до її зім'ятого волосся затремтіла, ледве втримуючи ґіркі сльози — цією ласкою він наче прощав їй щось... Раптом не звертаючи уваги на прохожих, обвинула його шию руками, тихо шепочучи:

— Як же це важко було... Він примусив згодитися на цю мандрівку... Що тепер буде?

— Я знаю, Зінонько, я чув. — Бит сховав її полохливі очі в себе на грудях. — Адже я сидів за п'ять кроків од вас — за залізничим муром. Це ж я Чадика навчив крикнути... Видно, так треба було... Придумаємо, що робити — не бійся. Адже не примусить він тебе прийти в порт завтра. Ти ж не думаєш їхати з ним?

— Але він поїде завтра. Ми ж не піймаємо його.

— Це ще ми побачимо. Я сьогодні неодмінно з Германом зустрінуся... Мені сказано, що він у Якірній бухті — перевіряє, мабуть варту біля минного заводу. Скоро припливе. От ми з ним і поговоримо... Крім того я Чадикові велів ні на жадний крок не відходити від Кивая. Кивай перед од'їздом напевно щось робитиме. А що це так — видно з того, що Чадика досі

нема. Значить він нам розкаже щось цікаве. Він теж повинен сюди прийти — хоч би завтра вранці. До світанку не піду звідсіль і Германа не відпущу, а Чадика дочекаюся неодмінно.

Несподіваний плескіт води біля входу в портову бухту зупинив його. Вглядівся уважно в місячне срібло на воді, але повз них поволі пройшов на веслах човен з хрипкуватими голосами рибалок на ньому...

Зіна заспокоєно лежала у нього на колінах, щільно притулившися всім своїм тілом до нього. І її подих, рівний і глибокий, через сорочку своїм теплом лоскотав йому груди. Червона хустинка сповзла й густе чорне волосся, розсипавшися рясними цівками по щоці, закрило від нього її лице... Обережно, мов маленьку дитину, покачав її, посміхаючися, й усе тіло йому затремтіло від жагучої радости, коли вона щільніше притисла своє обличчя до нього.

— Ти сильний, Биточку, в тебе гарні м'язи на грудях... Адже правда — ми з тобою переможемо Кивая? Він нікуди не поїде завтра.

— В ДПУ без пересадки поїде... Зараз припливе Герман, він уже зміркує, як нам його піймати... А „Зірка", човен мій, майже зовсім готовий. Я тобі все море на ньому покажу, весь наш берег. Недакеко тут є одна бухта, з суходолу до неї ніяк не можна приступитися — навкруги височенні стрімкі гори. Сердоліковою зветься. Якраз біля неї Герман Кивая випустив. Там весь берег різнобарвною галькою облямовано. Такої гальки ти ще ніколи не бачила, наче дорогоцінне каміння біля води розсипано. Ми туди човном доберемося... Адже ти тепер не побоїшся попливти зі мною?

Зіна не відповіла, тільки похилила рукою його голову до себе, щоб побачив він її щасливі очі.

— Я, мабуть, Германа не дочекаюся,— сказала вона помовчавши.— Пізно вже й холодно мені біля моря... Ти проведеш мене? А завтра до мене рано-рано прийдеш.

— Е, ні. Тобі з ним треба неодмінно поговорити. Він не цілком вірить мені, а ти його переконаєш, Кивай сьогодні ж кликав тебе в Стамбул...

Нічого не сказавши, Зіна примостилася зручніш.

Для Бита хвилини попливли одна за одною, маятником став сонний Зінин подих. Не рухаючись, бережко, наче великий скарб лежав на його руках, тримав він маленьке майже дитяче тіло, тихо посміхаючися байдужому місяцю й ледве чутним плюском моря під ногами. А коли тягло з води легким вітром, руками прикривав її від нього, наче руки всю її могли захистити від морської вогкости. І хоч давно вже продзвеніло три склянки — одинадцята година — і порт давно вже зовсім порожній (інколи тільки долітало повільне човгання чобіт вартових по брукові набережжя), спокійно чекав Германа й радів, що Чадика досі нема, значить хлоп'я принесе багато цікавих відомостей.

Весь захоплений охороною Зіниного сну й своїми радісними думками, він не почув одразу бучного дзюрчання під невеликим моторним човном Германа. Тільки, коли він, пролетівши під самим молом, забризкав йому ноги, Бит помітив, що Герман насмішливо вітав його з човна розмахуванням кашкета. Все ж таки Зіну розбудив обережно й тільки після того, як баркас причалив і Герман, вискочивши на мол, хутко пішов до нього. Вона відразу скочила на ноги, полохливо не розуміючи спросоння, де це вона, але коли Герман, стиснувши Битові руку, сказав з глумливою всмішкою:

— А ти, здається нову роботу собі знайшов — більш приємну, ніж недоцільна й дитяча біганина за контрабандистами. От і гаразд. Од усього свого серця щиро вітаю тебе!

Задерикувато підкинула на нього погляд:

— Бит не така ґава, як ви.

— Як це накажете зрозуміти? — з насмішливою ввічливістю нахилив він до неї голову.

ОРИҐІНАЛ, ЩО НЕ
ПОТРЕБУЄ ПІДПИСУ.

— А так, що Бит Кивая з-під носу не випустив. Виходить, йому дозволяється дві справи вести одночасно, тоді як ви й з однією не можете впоратися. Крім того він не крякає дурниць — от.

— Угу... Гострий же в вас язичок. Не заздрю Битові — він ввесь час ризикує попасти на нього. Всі кістки будуть потрощені в бідолаги... Ну, гаразд. Давайте краще познайомимося й надалі будемо гарними товаришами. Ви, я бачу, мене чекали. Це, мабуть, тобі, Бите, знову кортить розказати мені про своє шерлок-холмство. Валяй. Що піймав уже свого контрабандиста за хвіст? Міцно тримаєш?

— Тримаю. Тепер ти його за горлянку бери.

— З задоволенням. Тільки де ж він, що я його не бачу?

— Зараз побачиш. Виспатися ти ще встигнеш — давай сядемо й ти уважно послухай, що ми тобі розкажемо... Наша робота з Киваєм майже закінчена, тепер твоя черга. Не підкачай же, як тоді... Власне Кивая піймав не я, а ось вона. От як це вийшло....

— Ну-ну?..

Як тільки почалось оповідання Германове лице стало серйозним, а очі не відриваючися, стежили за освітленими місяцем губами Бита. І насуплював брови, коли Зіна перебивала це оповідання своїми додатками, наче це порушувало ставний хід його думок. Бит оповідав довго й докладно, не перепускаючи жадної подробиці — Зіна дивувалася його пам'яті, що зберегла кожний Киваїв рух й усяке слово, і спостережливости — від нього вона вперше почула те, чого сама не помітила, не знала. Інколи він зупинявся на мить, думаючи, що Герман вставить своє слово, але той короткими кивками квапив його, не розкриваючи суворо стуленого рота.

— Ну, от, — закінчив Бит, — становище на цей час таке, що Чадик ганяється десь за Киваєм і обов'язково прилетить сюди, а я не знаю, що робити далі. На мій погляд я все зробив, щоб довести тобі причетність

 Кивая до контрабандистів, сказав тобі, де його завтра піймати можна, де знаходиться склеп його товарів, Чадик таки ще раз переконався, що то кав'ярня „Ланжерон", коли стежив, як вони тягали звантажене з англійського пароплава добро. Думаю, що в тебе тепер нема причин не вірити мені. Зараз починається твоя робота... Звичайно, якщо тобі буде потрібно моєї допомоги, я з радістю... Але що робити зараз?

Герман зняв кашкета й задумливо провів рукою по волоссю.

— Так, завдання... Було б цікаво всю їхню організацію пристукати. Але для цього не всі ланки в наших руках. Шкода... База його де — от питання. За один день всі бухти на узбережжі не обнишпориш — сам знаєш, скільки їх...

— Ну, а все ж таки?

— Припустімо, що Зіна завтра прийде до нього в порт. Але як же стежити за ним у відкритому морі та ще й при місяці... Покищо одно тільки можна зробити — завтра ввечері арештувати Кивая тут і одночасно з цим наскочити з трусом на кав'ярню... Так, тільки це й можна зробити. Проте, почекаємо твого хлопця — може він, дійсно, чого новенького принесе... Ну, так от. Ти чекай, а я за півгодини повернуся. Та не випусти хлопця, я сам з ним поговорю.

— Ви в місто йдете? — спитала Зіна. — Я з вами тоді.

— З великим задоволенням проведу вас. З твого, звичайно Бите, дозволу... Здається, їй може від мами здорово влетіти. За такі пізні гулянки... Я відвернуся, а ви хутенько попрощайтеся...

XVIII

Коли Зіна й Кивай вийшли з пляжу на проспект, Бит сказав Чадикові:

— Ну, тепер, хлопче твоє піонерство в твоїх руках. Я певний, що Кивай не додому піде, і твоя робота — простежити кожну його ступінь сьогодні. Біжи за ним,

але на очі йому не попадайся... І сьогодні ж мені про все розкажеш. Я тебе в порту біля пристані чекатиму. Зрозумів?

— А як я всю ніч за ним пробігаю? — спитав Чадик.

— Навіть якщо ти завтра вдень прийдеш у порт, побачиш мене. Приходь обов'язково. Ще раз кажу — гляди, не давай йому себе помітити, а то все пропало... Ну, тепер валяй.

Босі ноги Чадикові безгучно перебігли на другий бік вулиці, схований густою тінню будинків і дерев — у ній він одразу зник Битові з очей. Непомітно йдучи за Зіною й Киваєм, Чадик злився з якоюсь ринвою, коли вони зупинилися на розі проти Генуезької вежі, і ледве втримав сміх, коли Кивай, мов американський герой з трюкової кінокартини, довго стояв, схилившися над її рукою. Чудніш за все те, що він сам зараз не байдужий глядач, а учасник цього фільму... І через ці думки трохи не загубив Кивая, коли той хутко кинувся у темний провулок.

Чадикові довелося напружити всю силу своїх ніг — Кивай швидкою ходою минув декілька погано освітлених вулиць, звертаючи майже за всякий ріг. Іноді зупинявся на короткий час, щоб прислухатися до навколишніх нічних шумів і придивитися до вуличної порожнечі. Він хоч і знав, що ніхто за контрабандиста його не вважає, але хіба можна бути певним, що ДПУ й досі не дізналося про це? Чадика не помічав — його маленька постать наче розпустилася в темряві, з-під босих ніг не виривалося жадного звука, а зіркі хлоп'ячі очі не випускали добре помітної білої сорочки... Важко було тільки перебігати через ясноосвітлений місяцем брук: що як Кивай повернеться в той момент? Але на щастя все йшло, якнайкраще.

Гулянка Киваєва вузькими провулками продовжувалася довго, над заснулим містом пролинуло три склянки з порта, й Чадикові ноги таки добре втомилися. Але нарешті Кивай пішов тихше, простуючи

 знову до центральних вулиць, засвистів навіть безтурботно. Вийшов на Волоську вулицю й зупинився біля освітленої ще грецької кав'ярні „Ланжерон". Через скляні її двері Чадик побачив, що вона вже порожня, тільки біля одного з столиків розвалився своїм гладким тілом на кріслі одноногий хазяїн кав'ярні, цілком захоплений грою в доміно з буфетником. Але Кивай не зайшов до них — рушив повз, щоби раптом зникнути у воротях біля кав'ярні. Чадик навшпиньки підкрався до неприхиленої фіртки, прислухався... Тиша. Хотів був уже пролізти на подвір'я, але звідтіль — близько воріт — почувся обережний стукіт у вікно — один, а через півхвилини другий. А ще за півхвилини донісся рип рами і стриманий голос, що в ньому він пізнав хазяїнового сина кав'ярні, спитав:

— Це ти?

— Я... У тебе в кімнаті є хто?

— Нікого. А що таке?

— Особливого нічого — все без змін. Завтра вночі їду. А післязавтра вранці поїдеш і ти — в Москву. Не пізніш, а то до мого приїзду повернутися не встигнеш... Та гляди, спакуй товар гарно, щоб не засипатися, як той раз.

— Не турбуйся. Значить, цим разом у Харків не заїзджати?

— Ні.

— Прямо в Москву? Можна... Ти ще завтра зайдеш?

— Ні... Я тільки ввечері години на півтори в порт припливу. А в місто не вийду... Ну, давай той пакунок, що я тобі залишив, та гроші... Зараз у базу йду — там ще роботи до чорта. За ніч упоратися з усім треба та виспатися, як слід. Скоріш давай — ніколи мені. Ти гроші всі приготував?

— Усі. Скільки ти сказав... Ось вони — можеш не лічити: чотири тисячі п'ятсот — фунтами й долярами... А тобі видно пощастило з тією комсомолочкою. Переконав її?

— Питаєш... Там, власно, й переконувати нічого було — вона ж як кішка вкохана в мене. Це тільки ти, будучи з нею цілу добу в вагоні, не зміг упоратися... А правда — ласенький шматочок?

— Знаєш що? — після недовгої павзи сказав Киваїв спільник. — Оддай ти її мені. Ти ж однаково повезеш її продавати. А я тобі тут за неї зараз п'ятдесят червінців одрахую — готівкою... А?

— Ну, брате, дурнів тепер нема — всі повиздихали. Я ж за неї в Стамбулі принаймні 750 візьму — й не карбованцями, а американськими долярами. Та ще й сам дорогою з її краси досхочу покористуюся. Так що давай краще пакунок і бувай здоровий... Да, не забудь: у Москві товар оддавай не менш, як по півтори тисячі за кіло. А ґалянтерію — то вже яка там ціна. Грошей не розтринькай, а то знаєш, який я... Товару до завтрішнього дня з печі не виймай, уночі спакуєшся. Обережніш будь... Ну, до побачення. За десять днів думаю повернутися.

— Щасливої путі...

Чадик хутко відскочив од фіртки, щоб упасти на пішоход, щільно притиснувшися у тіні до муру будинку.

Не багато часу йому було потрібно для обміркування дальшого. Адже в його руках найкращий випадок зазнати всіх тих пригод, що навколо американців з кінематографічного екрану самі собою чинилися. Крім того, з якою заздрістю на нього глядітимуть піонери, коли він знову прийде в загін повноправним членом — це ж він простежив ватажка контрабандної зграї, він викрив їхню базу. Серед піонерів усього міста його слава затмить геройство Гарі Піля, Вілляма Десмонда, навіть на Фербенксову славу він чхать хотів. І ніхто не посміє дражнити його заїкою... Одну ніч не поспати не важко, дарма й те, що мати завтра йому весь день зіпсує, дорогу ж до контрабандної бази він неодмінно взнає...

Кивай щільно причинив фіртку й постояв трохи, поволі озираючися. Поклав довгий, завернутий у мішок пакунок на плечі й подався до околиці міста — туди, де темними нарисами з-за будинків темніли гори,— не помічаючи, що Чадикова тінь беззвучно посувається слідом.

Скоро освітлені вулиці міста й чорний простір моря були далеко ззаду — нанизу, а Кивай без зупинок і оглядок рівною ходою йшов по брукованій дорозі, що покручено й круто вилась по схилові гори. Стежити було не важко, хоч біла сорочка й часто зникала з Чадикових очей за поворотами. Дивно тільки, що Кивай ішов цією дорогою — Чадикові було відомо, що вела вона до минного заводу на Якірній бухті — за якихнебудь п'ятнадцять хвилин вони побачать її. Але Кивай упевнено йшов уперед і Чадик перебігав од поворота до поворота, пильно прислухаючися до розміреного стукоту кроків перед собою. Було моторошно: а що як вирветься з-під ніг непомічена каменюка й гучно покотиться з гори? Зараз тут нікого нема і якщо завтра буде знайдено пробитий Киваєвою кулею труп, ніхто не взнає, як загинув Чадик славною смертю в гонитві за контрабандистом... На його щастя місяць заливав своїм білим світлом кожну щілинку на дорозі. І ні разу не майнула в голові думка про повернення назад, хоч підошви й було наколото гострим камінням, а не звичні до лазіння по горах ноги нили від важкого узвозу...

Ледве не крикнув з радости, коли дійшли вони до вершини, з-за неї виглянуло блідо-зелене світло маяка на Фараоновій горі, а недалеко праворуч огні минного заводу... Далі не буде так утомно.

Кивай недовго спускався дорогою — раптом видрався на крутий ускіс, що тягся праворуч і зник за ним. А коли Чадик висунув обережно і свою голову з-за ускосу, біла сорочка поринала в пітьму неглибокого межигір'я, вимитого невеликим струмком, що його

дзюркіт ледве чутно долітав до дороги. Кинувся за ним, непомічаючи, що цупка трава ріже ноги, й нерішуче зупинився на вході в межигір'я — там темно й ніякого звуку. Переборовши неприємний острах, поволі рушив уперед і його ноги наступили на пухкий і вогкуватий глей, що їм виложив свої береги струмок — це він нищив стукіт Киваєвих ніг. В цьому межигір'ї Чадик ніколи не був, навіть не знав про його існування, серце колотилося моторошно й гучно. Але Кивай почував тут себе цілком безпечно, його голосне висвистування заспокоїло Чадика трохи й потягло за собою... Скоро очі, звикнувши до пітьми, розгляділи недалеко біле миготіння сорочки.

Стіни межигір'я стрімкі й висвистування Кивая гучно лунало між ними. Але приблизно за півтори верстви вони розступилися, стали похилі й місяць, зазирнувши сюди, показав Чадикові невисокий чагарник, що густо вкривав схили. Кивай перескочив струмок — в чагарникові під його ногами затріщало сухе гілля й зашаруділо затривожене ним листя. Вгору через чагарник було вторено вузеньку стежку, і Чадик поліз зігнутий, щоб не торкатися головою об низькі гілки; руками облапував землю, щоб не наступити на гнилий хмиз.

А видравшися на гору він одразу зрозумів, де саме знаходиться Киваєва база — якраз під ним був знайомий йому залім Сердолікової бухти. Минулого літа він припливав сюди човном з піонерським загоном за барвистою галькою... Одначе, як же Кивай спуститься наниз? Адже ніхто ще не знайшов дороги до берега з високих гір, що сторч оточили бухту, зриваючися прямо в море — тільки на чвертку версти завдовжки море нанесло гальки, щоб збудувати вузеньку смугу берега... Значить, Чадик завтра ще одним може вихвалятися — викриттям сухопутної дороги в Сердолікову бухту... Ну, й ніч — суцільний кінофільм!

Заложивши два пальці в рот, Кивай тричі свиснув так, що гори довго перегукувалися цим посвистом.

 І відразу ж знизу долетів одповідний свист — все було в порядку. Кивай зачепився за кущ, що схилив своє гілля над прірвою, й, повиснувши на ньому повільно сзлизнув по стримкому схилові. В Чадика серце завмерло — от - от зірветься й полетить з двохсотсаженної вишини в море. Але Кивай випустив гілку й не впав; притуляючися щільно до схила, поволі пішов униз і скоро пропав з Чадикових очей — долітало тільки тихе шуркотіння каменюк, що виривалися з - під його ніг і стрімголов летіли в воду. Підлізши до куща, що з нього Кивай почав своє спускання, Чадик на сажень під собою помітив невеликий виступ завширшки не більше, як аршин — він доволі похило вів униз... Роздумувати — зайва робота; вертатися зараз, коли тільки півділа зроблено, — соромно. Обережно спираючися ногами на гору й з усієї сили вчепившися за кущ, Чадик теж опинився на виступові й, стараючися не глядіти в прірву, що на її дні вороже плюскалося море, поволі поліз за Киваєм... Це нічого, що коли він добрався, нарешті, до низу, долоні були червоні від крови, а нову сорочку викаляно й ущерт подерто — ох, і влетить же за це від матері! — зате він побачив, як Кивая зустріла якась постать і вони сховалися в одній з печер, що їх декілька було вибито морем у горах Сердолікової бухти... Почекавши трохи, Чадик рачки підліз до входу в печеру. В глибині було розкладено багаття і його червоні плями метушилися по рудих стінах, відбиваючися в морській воді, що вузькою затокою заходило в печеру вздовж одного її бока. На воді темними тінями стояло два прив'язаних до великих каменюк судна: баркас і човен. Навколо вогню сиділо п'ятеро — Кивай і четверо напівголих греків; з їх розмови Чадик не впіймав жадного слова...

Ідучи назад, Чадик не почував ніг під собою — кулею летів розказати про свої пригоди Битові. На короткий час зупинився тільки біля куща, що повис над виступом,— його нарис повинен добре врізатися в пам'ять,

і біля початку стежки в чагарникові — відмітив його непомітною для стороннього купкою каміння, підібраного з дна струмка...

У порт прибіг, коли схід палав ранковою зорею, а Бит з Германом дрімали на сходах агентства Радторгфльоти, зщулившися від лоскотливої прохолоди.

XIX

Після безсонної ночі Бит проспав аж до обіду й Зіна даремно прочекала на нього ввесь ранок. І не надовго забіг він до неї перед вечором, щоб найкоротше познайомити її з пляном на сьогоднішню ніч, виробленим Германом після гордого оповідання Чадика.

Для того, щоб у Кивая не було ніяких підозрінь, а він був певний, що все робиться за його хотінням, Зіна повинна піти в порт у призначений Киваєм час для невеликої мандрівки морем до Сердолікової бухти — не далі. Зараз же після заходу сонця туди рушить чота погранбатальйону під командою самого Германа, з Битом і Чадиком, щоб залягти в чагарникові над бухтою. Як тільки Киваїв човен запливе в печеру і контрабандисти будуть цілком захоплені останнім лагодженням до подорожі, чота спуститься з гір і перегородить вихід з печері, накривши в такий спосіб усю злочинну зграю. На той же випадок, коли Кивай раптом у базу не запливе, а баркас вийде йому назустріч і він пересідатиме у відкритому морі в Якірній бухті буде приготовлено найхутчиший моторний човен з другою чотою — почувши сигнала (подвійний випал) з гір над Сердоліковою бухтою, він хутко наздожене Кивая. Так що небезпеки для Зіни ніякої немає... Між іншим, у той час, коли Кивай одчалюватиме з нею від молу, в грецькій кав'ярні „Ланжерон“ усе буде перевернуто догори ногами, а пічку розломано в лоск; старий же Зінин знайомий ні в Москву, ні в інше місто цим літом уже не поїде.

Розказавши про плян, Бит міцно стис Зіні руку, щоб піти—Герман наказав йому бути в ДПУ не пізніше, як о сьомій годині, але Зіна затримала його збентеженим питанням:

— А ти не боїшся, Биточу, за мене?

— Ну, який же там острах може бути,— широко посміхнувся Бит,— коли за твоїми плечима будуть червоноармійці прикордонного батальйону Державного Політичного Управління? Адже це тобі не жук на палочці. Але ти все ж таки без бравнінґа у човен не сідай.— раз пообіцявся, так хай дає. А там сама розумієш, що робити... Ну, покищо... Побачимося в Сердоліковій бухті. Краса!

... Коли зникли останні червоні блики вечірньої зорі з білих мурів будинків і рясні сині сутінки через розчинене вікно заповзли непомітно в кімнату, Зіна витягла з шахви свою шкіряну тужурку й повільно натягла її на себе. Вона гарно захистить її, якщо Кивай полізе до неї з обіймами; крім того, в ній кишені — не тримати ж бравнінґа весь час у руках. Знову присіла біля вікна з тихою посмішкою і здивуванням, спостерігаючи свій незвичайний спокій, наче зібралася вона на звичну щоденну гулянку. Зрідка тільки легкий холодок ледве помітно лоскотав у грудях.

На початку дев'ятої години вечора на тому боці порта, де темніла „Леді Мебль" уже нікого не було. Гуляння шумувало на широкому молу за аґентством Радторгфльоти. Самотно й нудно блукав біля величезної чорноти пароплава вартовий, визначаючи кожний свій крок неголосним рипінням зерна під ногами. А зверху — з палуби жалібно текло тоске висвистування шотляндської волинки; пароплав уже цілком навантажений і скоро він випливе з радянського порта, але невесело, видно, матросам повертатися на рідну землю. Один тільки рівний вітер з моря трохи порушував нерухомий спокій порта, плавно коливаючи прив'язані до молу праворуч од англійського пароплава човни.

Але Зіна пройшлася туди й назад, непомітивши на них жадної людської тіні. І стурбовано зупинилася — Кивай не приїхав? невже він дізнався таки про викриття його бази й утік?

Не помітила, як з-за перевантажника виринула його постать і озираючися, навшпиньки підійшла до неї. Але Зіна навіть не здрігнула, коли мало не до болю стис він їй руку біля плеча й ні слова не кажучи, потяг до краю мола.

Тільки вскочивши у свій човен він тихо вимовив, простягши їй руку для допомоги:

— Мені шкода, що я не зустрів вас тут. Ходив за перепусткою... Вони думають забороненням виходу човнів після дев'ятої години позбавитися контрабанди. І дають мені, контрабандистові, перепустку. Ха-ха... Ну, стрибайте сюди — не бійтеся. За годину ви вже будете справжньою контрабандисткою.

Зіна не добула своїх рук з кишені тужурки. З несподіваною для себе самої ворожістю сказала:

— Револьвер упершу дайте.

— Це що значить? — здивовано підвів на неї лице Кивай, а місяць освітлив підозренну похмурість очей.

— Ви дурний, — переборола Зіна свою ворожість посмішкою. — Це ж, здається, наша умова. І тільки з повним виконанням її вами я поїду. Пообіцяли — давайте револьвер.

— А, ви он про що! — засміявся й Кивай.

— Ну, да... Я ж хочу буди вашою добровільно, крім того, яка з мене контрабандистка без зброї? На випадок небезпеки я хочу бути поруч вас. Я добре вмію поводитися з револьвером — майте це на увазі.

— Гаразд... Майте ж і ви на увазі — я завжди виконую свої обіцянки. Вибирайте.

Він, не перестаючи сміятися, витяг з кишені наган і бравнінґ і, тримаючи їх за дула, протяг до неї. Зіна взяла бравнінґ, уважно з усіх боків огляділа його — ясне місячне світло боязко відбивалося на чорній його

поверхні; перевірила обійму — шість набоїв, а сьомий вискочив з дула при клацанні затвора. Поклавши його на дно кишені, обіперлася на Киваєву руку, щоб стрибнути в човен.

Але чиїсь квапливі і нервові ступені, що раптом зацокали об брук ззаду неї, зупинили її. З усієї сили бігла до них сіра постать з притиснутою до грудей купою пакунків. Підбігши, вона відразу зупинилася, а пакунки з металевим дзвоном попадали на землю. Від сильного хвилювання й дихавиці жадного слова не виплигнуло з перелякано розкритого рота — тремтячими руками розмахував тільки перед Зininим обличчям, а витріщені очі нісенітно бігали навкруги, наче за ним була гонитва, а він не знав, куди сховатися. Зіна пізнала свого вагонового субесідника.

— В чім річ? — стурбовано вигукнув Кивай, одним стрибом вискочивши на мол, щоб ухопити його за кволі плечі.

— Пропали... Засипалися! — хрипко відповів той.— Кришка нам... Тікай скоріше! Я з тобою!

— Та, що там таке скоїлося? — стрипуючи його, злюче спитав Кивай, але в того з горла виривалися хрипи, а руки бовталися як гужі.— В морі викупаю, як сучого сина. Скажеш, що скоїлося?

— В човні розкажу, а зараз тікай... Сюди чекісти можуть прибігти.

Він вирвався з Киваєвих рук і, хутко поскидавши в човен принесені пакунки, скочив туди й сам.

— Та не гай же часу — тікай скоріше! Сам пропадеш і я пропаду... Й усе пропаде... В кав'ярні трус. Розумієш? — Трус, чекісти. Повна кав'ярня чекістів!

Один момент Кивай стояв нерухомо. А потім з лютою лайкою стрибнув у човен і стяг туди Зіну. Від нервового поквапу пальці його довго поралися з міцно зав'язаним вузлом кінця — різонув його ножем і ледве не перевернув човна, з силою відпихнувшися

веслом од мола. Гострий ніс човна бучно запінив воду—під могутніми стусунами чотирьох весел він скоро виплив з порта. Кивай розгорнув вітрило, що зараз же набралося вітром і понесло човен у море. Вітер був майже тихий, але Кивай дуже натяг шкота і човен нісся з великим креном, ледве не зачерпуючи з хвиль підняту швидким ходом піну. Мовчав, з-під лоба поглядаючи на свого невдалого спільника, що все ще ніяк не міг отямитися і, сидячи біля щогли, міцно вчепився за борт. Кинув тільки з кривою насмішкою Зіні, що сиділа проти нього:

— Як бачите, різноманітність нашого життя починається з першої ж хвилини.

Зіна тихо, мов зі вдячністю поклала йому руку на коліно і це трохи заспокоїло його,— човен випроставсь й пішов тихше... Він не бачив її задоволеної посмішки в піднятий комір тужурки — тому що його спільник з усим перенесеним недалеко втече й тому, що він зараз тут: не полізе ж при ньому Кивай до неї. Але все ж таки не добувала з кишені тієї руки, що почувала між пальцями холодне держално бравнінґа, хоч на душі їй було дуже спокійно. Навіть з цікавістю стежила, як зникають поступово вогні міста і як розпускається в місячних відбитках білоблакитний слід човна... Коли човен, круто повернувши за ріг, відплив далеко від рудого горяного берега, щоб не галасувати проміж його випадливих виступів, Кивай зовсім заспокоївся і крикнув своєму нещасному спільникові:

— Ну, ти, чортове падло, розказуй, що там у тебе скоїлося?

— Та я й сам добре не знаю,— невиразно відповів той,— що й як воно там удіялося — мене вдома не було... Чекісти...

— Розказуй, я тобі кажу.

— Ну, приходжу я додому, дивлюся — наш буфетник стоїть на порозі блідий-блідий,—ну, прямо лиця на ньому

 немає. У мене серце так і тьохнуло... Підійшов до нього, а він мені пошепки: „Тікайте у вашій кімнаті ДПУ уже пічку розламує...“ — Як так? — тільки зміг я спитати, а в самого ноги наче з ганчірок — тіла не тримають. „Не знаю,— каже,— прийшли, все вже обнишпорили, все знайшли, тепер пічку ламають. Тікайте“, А я стою, як дурень... Не знаю, звідкіль у мене розум у ту мить узявся, але я відразу зміркував, що далі робити. „Більше ніде,— питаю — по пічках не лазили?“— Ні. — „В кав'ярні їх нікого немає?“ — Нікого. — Ну,— кажу,— так ти тут стій, а я зараз“. Сам же прожогом через кав'ярню в задню кімнату — в ту саму. В один момент повитягав з печі всі коробки, на руки — й ходу. Як я тільки їх не розгубив?... Слава богу, всі тут... Ну, а коли я звертав за ріг, то бачив, як чекісти з воріт виходили. І батько з ними. Не знаю вже, чи бачили вони мене, а батько напевно бачив — махнув мені рукою, щоб тікав хутчіш... Ніколи я, мабуть, за все своє життя не біг, як сьогодні... Ти ще дякувати мені повинен: найцінніше — кокаїн я спас. Вони думали, що він у моїй кімнаті схований.

— Чорт! — уголос вилаявся Кивай, а під ніс промумрив іще щось. — Звідкіль же у них такі точні відомості? Невже ж таки нас вистежено?.. Чи це ти, собача твоя мармизо, всім про свої справи розпатякав?

— Ой їй же богу нічого нікому ані словечка... Он у неї про це спитай. — Він ткнув пальцем на Зіну. — Зв'язався з комсомолкою...

— Ану, рукам волі не давай! — крикнув Кивай.— Вона нічого про тебе й твою кав'ярню не знає і знати не могла. Сам винуватий, так на інших пальцями не тикай... Коли не ти, так твій батько всіх нас у своє чортове доміно програв.

— Батько? Гм... А знаєш, все може бути... Він недавно продав одному курортникові відріз індиго на костюм. Так, може, той курортник і роздзвонив при якомунебудь аґентові про нас.

— Шию звернути б твоєму батькові й тобі заразом, щоб дивилися краще й не лигалися з першим, хто на вулиці зустрінеться... А я, ідіот чортів, думав що кращих товаришів до віку не знайду... Що з того, що ти кокаїн спас, а хто мені тепер ті півтори тисячі виплатить, що їх ДПУ товаром забрало?.. Ет!

— Ну, годі лютувати,— примирно сказав після довгої павзи Киваїв товариш,— лютуванням ти однаково не примусиш повернути забране. Подумай краще, що нам далі робити... Мені от, наприклад.

— Прив'яжу тобі каменюку до шиї та й викину в море до чортової матері на харч рибам — от і вся робота... Що хочеш, те й роби.

Але серце в Кивая скоро перекипіло й він сказав майже спокійно:

— Коли я відпливу, Дмитрос виведе тебе з бухти. Ти ж завтра на зорі дістанеш собі підводу на околиці міста й поїдеш в Козач. Шістнадцять верстов до нього проїдеш за дві - дві з половиною години. Там уже сядеш на поїзд і в Москву... Назад повернешся в Одесу — там чекай на мене. Сюди я привезу тебе на баркасі, зрозумів?

Зіна слухала цю суперечку з непомітною усмішкою, поглядаючи то на Кивая, що твердо диктував своєму спільникові його дальше поводження й рішучою рукою вів човен у Сердолікову бухту — в зуби чоті погранбатальону,— то на нещасного торгівця контрабандою, що безсило зігнувся, спустивши кволі руки проміж коліна. Він не відповів Киваєві, покірно кивнув головою і, піднявши одну з коробок, дістав звідтіль пучку кокаїну і вдихнув його носом. Кивай тільки вилаявся і спитав у Зіни:

— Ну, як вам подобається вся ця історія?.. Знаєте, коли б я був хоч трохи марновірний, я б напевно подумав, що це ви принесли мені нещастя. Як воно це чудно склалося... Півгодини, а може трохи більше човен пінив воду рівнобіжно береговій повз зеленого маяка на

 Фараоновій горі і двох бухт—Іллєвої й Якірної. Напроти останньої Кивай перекинув вітрило і човен навскоси пішов до гір, що на них місячне світло підкреслювало всяку тінь, різко відмежовуючи їх верхів'я від темносинього неба. Скоро Зіна побачила півколо стрімких урвищ, що оточували морочно невелику Сердолікову бухту, Кивай сказав їй, що кращої бази їм на всьому узбережжі не знайдеться, адже й з моря її добре захищено майже суцільним пасмом підводного каміння— навіть у тиху погоду його відзначено широкою смугою білої піни; той, хто не знає проходу, неодмінно розіб'є об нього свій човен.

Коли долинув до них невгомонний шум хвиль, що розбивалися об це пасмо, Кивай згорнув вітрило й човен тихо загойдався на повільних бурунах. Дістав з-під банки бінокля й довго водив ним по темній порожнечі моря, по вічній нерухомості берегових гір і, заспокоєний, узявся за весла, щоб підплисти до проходу в бухту...

Зіна раптом здрігнула від різкого свисту, що їм Кивай давав звістку про себе своїм товаришам на березі. Слідом за глухим відгомоном гір донеслася відповідь і човен обережно проплив між двох смуг морської піни, одразу опинившися у високому межигір'ї: на дні його ворушилося море, а своїми рудими стінами воно, здавалося, підводиться аж до самого неба, закінчуючися у вишині розпатланими кущами. Уважний погляд Зіни довго блукав по них, але не помітив жадного руху — на всьому було нічне заспокоєння. На мить серце захолонуло від моторошної думки: а що як там нікого нема?.. Ледве втрималася, щоб звірячим криком жаху не порушити ділової метушні Кивая й зворушеного кокаїном його товариша — вони з усієї сили веслували до печері, що біля неї стояло четверо неясних людських постатей. І за хвилину човен зупинився в середині печері, тихо стукнувшися об борт великого баркаса з високою щоглою.

Зіна виплигнула на берег, огляділася. Невеликий ліхтар на баркасі неясно відбивався у вузькій затоці, що нею море вливалося в печеру вздовж однієї стіни, щоб дати постій двом контрабандним судам. Вздовж другої стінки тяглася трохи ширша смуга ядряної гальки — на ній лежала купка попелу й мотлох греків, а самі вони стояли біля Кивая, тихо, але обурено розмовляючи з ним незнайомою Зіні мовою. Стелі й кінця печері не було видно, наче верх і зад просто поринали в безкрайню пітьму. І рипіння гальки під ногами гучно лунало по всій печері.

Захоплені нервовою розмовою контрабандисти не звертали на Зіну уваги й вона повільно попрямувала до виходу.

І ледве втримала радісний крик — по стрімкій кручі обережно спускалися до води ледве помітні постаті пограничників. Їхній одяг захисного кольору зливав їх з рудим урвищем і рухів не було видно, наче застигли вони на одному місці. Їй не було видно виступа, що вів їх наниз і вона закам'яніла в тривожному чеканні: а що як зірветься хто і з страшенної вишини полетить на побережне каміння?.. І тільки через те, що всю її увагу було зосереджено на небезпечному спусканні пограничників, вона помітила, як одна постать — напевно Бит — замахала їй рукою.

Несподіване й гучне рипіння гальки за її спиною різко повернуло її — до неї хутко підходив Кивай. Щоб не вийшов він з печері, Зіна рвонулася до нього, перегородивши дорогу, та від хвилювання відразу не знайшла слів. Але він сам спитав її:

— Ну, як вам тут подобається? Правда, гарна база? Одні урвища чого коштують.

— База гарна,— найшла силу для посмішки Зіна.— От тільки хіба — морем сюди тільки й можна попасти.

— Припустімо, що в нас і сухопутний, нікому невідомий вихід є... А нам вже час відряжатися. Сідайте

в баркас — зараз ми виведемо його з затоки... Вам не моторошно?

— Було трохи, коли ми випливали з порту. А зараз... ну, чого мені зараз боятися? Я зараз почуваю себе так, наче народилася контрабандисткою.

— От і гаразд... Знаєте, мені навіть не шкода, що ДПУ розгромило нашу кав'ярню. Замість неї я дістав вас, а це з лихвою окупає моюівтрату... Ну, ходімте. Нам треба поспішати, якщо ми хочемо до ранку зникнути з виду берега.

— Одну хвилину... Я хочу краще розглядіти цю печеру — вона ж тепер моє житло... Ви виводьте баркас — я сяду на нього разом із вами.

— Але ж він настільки великий, що не підпливає до берега щільно.

— А хіба ви не можете віднести мене?

— Ви хочете, щоб я на руках вас туди відніс? Ви хочете, щоб я притис ваше тіло до себе?.. Гей, хлопці! ворушися жвавіш!

Великий баркас міцно врізався в пісчане дно й шість чоловіка не могли відразу зрушити його з місця. Печера наповнилася плюсками води, стриманими криками, роздроченими лайками й тихим скреготом залізного кілля по рінні. А схвильований великою понюшкою кокаїну старий Зінин знайомий тільки заваджав роботі своїми дужими за всіх безглуздими командами й безупинним крутінням під ногами. І тільки, коли Кивай з усієї сили штовхнув його так, що той важко впав на гальку, баркас ворухнувся, повернув свій ніс до виходу з печері й під задоволені скрики контрабандистів поволі поповз на місячне світло.

За цією роботою ніхто не помітив, як вихід перегородили вдягнені в захисне постаті з виготовленими ґвинтівками... Раптом усю печеру залило холодне світло електричних ліхтариків і неголосно залунав хрипкуватий голос Германа — спокійний і задоволено насмішкуватий:

— Добрий вечір, громадяни контробандисти. Будь ласка, не ворушіться і підведіть угору ваші руки, як водиться в таких випадках... А то неприємність може вийти.

Ці слова наче крицевими кайданами скували тіла контрабандистів — навіть не збліднілі від наглости скрику, вони повільно повернулися до виходу, витріщивши безглуздо очі на яскраве проміння ліхтариків. У Кивая безсило звис нижній щелеп, а в стиснутому несподіванкою горлі зупинилося виття пораненого на смерть звіра; очі ж устромилися не в пограничників, що поступово оточували баркас вищериним колом ґвинтівок, а на перекривлені радісною посмішкою Зінини губи. З усім глузом, що вона зуміла вкласти в свій голос сказала йому, висовуючи з кишені бравнінґа:

— От бачите й згодився мені ваш револьвер... А вам варт було б хоч трохи марновірним бути. Як вам подобається моя робота? Правда, в чистоті й красі їй ніяк не відмовиш?

— А... так це ти! — хрипко заревів він.

Спритним і хутким рухом руки він вихватив наган й чорне кружало його дула підскочило на рівень Зіниних очей. Але в той момент сильний стусан у спину кинув її на ріння — під ноги Киваєві; постріл гримнув над головою, по вухах різонув чийсь тихий зойк й шарудіння гальки під упалим тілом, а її по голові вдарив падаючи наган, один з пограничників блискавичним ударом приклада вибив його Киваєві з руки, не давши стрільнути вдруге. Стусан і падіння вибило з Зіни на хвилину свідомість навколишнього — в мертвій тиші був тільки ледве чутний плюскіт прибійних хвиль. Але за мить цю тишу розірвав дикий скрик Германа й на Зіну посипалася галька.

Зіна миттю підвелася. Поруч неї вовтузилися на рінні зчепившися Герман і Кивай. Пограничники тісним колом оточили останніх п'ятьох, що покірно й безсило стояли проміж наведених на них ґвинтівок, і не

думаючи опиратися. А біля самої води, мертво розкинувши руки, лежав Бит і на його сірій сорочці темніла невелика плямка крови... Над ним схилився перелякано Чадик, не знаючи, що робити...

Зіні земля попливла під ногами і з кволої руки випав бравнінґ. Непевними ступенями підійшла до Бита й мало не впала біля нього. Десь далеко-далеко заїкався Чадик; не скоро вона зрозуміла його слова: це він, Бит, штовхнув її ззаду, а сам не встиг одстрибнути від Киваєвої кулі... Нарешті отямилася: намочивши руки в морській воді, провела ними по його скронях і їх теплість трохи підбадьорила її. Розглядала, що кулею пробито правий бік грудей нижче шлями — значить, не в серце, значить, він ще живий... І коли обережно припала до його грудей ухом, почула ледве помітне повільне биття серця... Раптом він хрипко зідхнув і його рука лягла їй на коліна.

Герман скоро вправився з оскаженілим Киваєм — після двох хвилин катання по землі, він опинився на його спині, скрутивши йому руки. Стяг їх кинутим якимсь пограничником мотузком і, важко підвівшися, наказав арештованих посадити на баркас, вивести його з печері й дати пострілами сигнал катерові в Якірній бухті. А сам схвильовано підскочив до Бита.

— Живий?.. Ну, дорого ж ти мені заплатиш за цей постріл, хайло чортової матері... Пустіть, Зіно, я його на баркас однесу. Та підбадьортеся — рана, видно, не така вже й небезпечна. Відремонтуємо Битка...

Він обережно підсунув під пораненого руки. Бит застогнав, розплющів нерухомі очі. Побачив над собою бліде Зінине лице й спробував заспокоїти її посмішкою. І через силу хапаючи ротом повітря, прошепотів ледве чутно:

— Ти жива?.. Я щасливий... А що я... нічого...

XX

Бит був покладений у міську лікарню о першій годині ночі. Чергового лікаря не було (пішов спати додому), і Бит до ранку пролежав без надійної перев'язки, — кров з рани поволі розповзалася навіть по простирадлові великою червоною плямою. Розгублена молоденька й недосвідчена сестра, щоб зупинити його шалені зойки, впирснула йому морфію, а коли він заснув од нього, залила йому рану йодом і аби-як перев'язала її, щоб хоч трохи затримати кровотечу.

Лікар прийшов тільки вранці — невиспаний і чимсь незадоволений. Він щось дуже хутко оглядів Бита й похапцем пробив якісь маніпуляції, перев'язувати ж доручив тій таки недосвідченій сестрі. А коли Бит спитав його про свій стан, нехотя вицідив, роздратовано знизавши плечима:

— Зуміли підставити себе під кулю, зумієте й видужати. — А виходячи з палати, додав: — Скоро цих хуліганів, що стріляють з п'яних очей один в одного, дівати нікуди буде.

Молоденька сестра жалісливо напоїла Бита молоком і, наказавши лежати нерухомо, теж пішла, лишивши його в палаті одного. Так він пролежав до дев'ятої години, стримуючи стогони від тупого безупинного болю в грудях.

Його ліжко стояло якраз біля вікна. Погода зіпсувалася — йому було видно клаптик сірого неба, а через щілини в рамі прямо на нього дув холодний вітер; він ніяк не міг зігрітися під тонким укривалом. Палата, видно, була в напівпідвальному поверсі: по кутках темними смугами на несвіжому тинкові витяглася вогкість, а стіни розкреслило чорне товсте павутиння... А найголовніше: біль розтягав кожну хвилину до безконечности; а думки тільки мордували й без того виснажений і роз'ятрений мозок.

Зіна не відразу пізнала його, коли на початку десятої сестра пустила її в палату. Нерухомо лежав він на своєму ліжкові, а бліде й гостре, як у мерця, лице зливалося з пошивкою. Тільки на скронях блищали крапельки випотів, та кінці губів ледве помітно тремтіли... Широко розплющеними переляканими очима провела по вогкості й брудові палати й зупинилася на його волоссі, що ворушилося від холодного продуву.

Навшпиньки підійшла до ліжка... Бит видно почув її переляканий погляд — розплющив свої запалі, обведені сірою тінню й глибокими зморшками очі й, знайшовши своєю безсилою рукою її холодні пальці, привітав її болісною посмішкою. Побачив, як затремтіли в неї сльозинки на віях, і прошепотів хрипко:

— Що це ти, Зінонько?.. Чого це ти така бліда?

— Нічого, рідний мій. — Вона вся напружилася, щоб зігнати непрохані сльози з очей і голос зробити веселим.— Ніч сьогодні погано спала, тільки й усього... Мене сестра дуже прохала бути в тебе недовго — тобі це може пошкодити. Й розмовляти тобі не можна. Ну, та я по очах твоїх зрозумію, що ти сказати хочеш... Як ти почуваєш себе?

— Я пошепки... пошепки мені не боляче. А почуваю себе — нічого. От тільки груди наче... проткнуто розпеченим залізом... А ось вітер... так наче холодною водою обливає... І нікого нема... Одному тоскно... трохи... А ти теж — на хвилинку кажеш...

— Ну, за це ти не хвилюйся — зараз на хвилинку й за годину, коли ти спочинеш, знову на хвилинку. Я по декілька разів на день у тебе буватиму... А чому ти не сказав, щоб тебе у другу палату перенесли? Хіба ж можна тобі тут?

— Кому сказати?.. Лікар — той просто розмовляти зі мною не захотів... Андросов — прізвище в лікаря таке... Відомий контр-революціонер... Зумів своє минуле приховати... А сестра... як пішла зранку...

так я її й досі не бачив... Та й що вона може зробити?

— Я сама зараз переговорю з лікарем. Тільки ж ти будь слух'яним, роби все, що тобі говориться, щоб скоріше видужати.

Щоб сховати від нього несподівані сльози, що через них Битове обличчя стало для неї тремтячою плямою, низько схилилася до нього: втерла йому випоти з чола й тихо розчесала пальцями волосся — рукою закрила йому очі. Хвилини з дві Бит лежав спокійно, всією своєю істотою почуваючи цю тиху ласку. А коли вона знову показала йому своє лице — звичайно задерикувате й посмішливе — сказав:

— Знаєш, у мене прохання до тебе є... Як побачиш Санька Іванецького... скажи йому, щоб він... неодмінно до мене зайшов... Хочеться мені з ним побачитися... Поговорити про одну справу хочу... Скажеш?.. І сама обов'язково приходь іще.

— Скажу. Неодмінно скажу, якщо ти мені даси слово не сваритися з ним. Тобі зараз ніяк не можна хвилюватися... І сама прийду.

— Не буду хвилюватися...

Хоч і пошепки розмовляв з нею Бит, але й це було йому надто важко: голос став ще більше хрипкий, а подих переривний і гучний — міцно закусив губу, щоб не випустити з грудей стогона...

Прощаючися, Зіна доторкнулася до його сухих губів своїми — він уперше почув їх прохолоду й тугість, але радісна посмішка болісно перекривила його рот.

— Не забудь же прийти сьогодні ще... А зустрінеш сестру скажи їй, щоб прийшла, або... санітара прислала... бо крикнути нема сили... Спробував, а в рані як запекло... І з лікарем поговори обов'язково — холодно мені тут.

Коли Зіна ввійшла в чекальню, сестра з розгубленим обличчям стояла перед якоюсь жінкою й, перегородивши хід до коридору, що вів у Битову палату,

 впевняла, що до пораненого зараз ніяк не можна пускати двох: в нього наскріз прострілено легеню, хвилюватися й розмовляти для нього шкідливо. А жінка з сльозами в зморшках на щоках христом-богом благала її пустити хоч одним оком поглядіти на її рідного Івасика.

— Мабуть, він умер уже,— мало не ридаючи, казала вона.— Вбито мого сина... На кого ж я одна залишилася?

Сестра мабуть не образилася, коли Зіна роздратовано сказала про неприпустимість такого ставлення до хворих: Бит, не маючи сил крикнути, лежить без усякого догляду,— попрохала тільки затримати трохи жінку, поки вона допоможе йому й зникла. Жінка кинулася була за нею, але Зіна вхопила її за худу безсилу руку.

— Ви Битова мати? — спитала вона.

— А вам яке діло? — тремтячими блідими губами відповіла жінка.— Ви хто така?

— Його товаришка...

— Пустіть!

— Почекайте трохи, адже за дві-три хвилини ви будете в нього.

— Пустіть! Ви мені всі брешете! — скрикнула жінка й раптом заголосила.

— Та заспокойтеся ж! — Зіна сама ледве втримувала сльози, що гострим жужмом стали їй у горлі. — Я ж ось не плачу... Живий він, буде ще жити й жити. Я ж тількищо від нього — розмовляла з ним. Зараз до лікаря піду — розпитаю, скажу, щоб його в теплішу палату було перенесено... Ну, не плачте ж... А то підете до нього з плачем, а він почне хвилюватися — боляче ж йому буде. А йому потрібен спокій. Він тоді скоріш одужає. Невже ви не хочете цього?

— Так він живий. Ви правду мені кажете?

— Живий, живий. Зараз побачите... Почекайте трохи сестра ось прийде й пустить вас до нього...

І не довго будьте в нього — він і так через силу розмовляє.

Битова мати знесилено сіла на ослін і, втираючи невгомонні сльози краєчком хустки, розказала Зіні, як до неї вранці несподівано прибіг Чадик і розповів, що її сина поранено.

А коли сестра, заглянувши в чекальню, сказала, що до Бита можна, вона майже заспокоєно вислухала Зінине прохання сидіти в палаті недовго й трохи хитаючися, зникла за дверима.

Зіна посиділа ще трохи, притулившися лобом до холодної шибки. А потім хутко підвелася на другий поверх до кабінета головлікаря...

На її стукіт у двері відповіді не почулося. Але коли вона сіпнула двері, в кабінеті біля великого стола до писання вона побачила огрядну людину в білому халаті: вона зустріла її незрозуміло ворожим поглядом. Не звертаючи на це ніякої уваги, Зіна зайшла.

— Сьогодні вночі до лікарні принесено пораненого. Мені хотілося б знати, в якому він зараз стані?

Андросов — це, як потім довідалась Зіна, був він — важким поглядом оглядів дівчину з голови до ніг й перекривив злою насмішкою своє обличчя.

— Здається, до того, як увійти всюди прийнято принаймні постукати в двері.

— Правильно. Але разом з тим на стукіт прийнято відповідати... А втім, я прийшла не за тим, щоб розмовляти про правила поводження. Я можу взнати в вас про стан пораненого?

— Можете, звичайно... Щоправда, я його оглядав лише поверхово, але не думаю, щоб рана була дуже небезпечна. Вона в нього в лівому верхньому боці грудей. Прострілено верх легені, але серце й аорту здається не займано. Коли не буде ускладнень, а для них зараз нема причин, він видужає... Проте, він видужає і з укладненнями — люди його кляси живучі, як кішки. Вам цього досить?

— Гм! — гостро посміхнулася Зіна. — А коли ж ви його будете оглядати настільки не поверхово, щоб помітити, що рана в нього на правому боці, а не на лівому?

Лікар почервонів. Одну хвилину очі йому хутко бігали по кімнаті, наче розшукуючи щось. Потім він взяв себе в руки й, роздратованістю відповіді приховуючи свою ніяковість, сказав:

— Коли це буде потрібно..., Здається, я цілком задовольнив вашу цікавість?

— На мій жаль, не цілком... Мене цікавить ще, коли саме ви перенесете його з тієї палати, де він лежить зараз в іншу?

— А чим йому зле в тій?

— Він лежить якраз під вікном — на продуві. Крім того, там вогко, а це все може спричинитися до всяких ускладнень. Його треба зараз же, поки він не застудився ще, забрати звідтіль... І він лежить там один, без якоїбудь допомоги й догляду.

— Будь ласка, не хвилюйтеся, громадянко. — Невідомо чому Зінині слова роздратували лікаря ще дужче. — Ми прекрасно без ваших указівок знаємо, які умови потрібні для лікування поранених... А якщо вам не подобається режим і обставини нашої лікарні, вам ніхто не забороняє зовсім узяти його звідсіль і лікувати вдома. А оточувати царськими розкошами всякого хулігана, що його прострілено десь у бійці — на це в нас немає коштів.

— Перш за все, хуліган не він, добродію лікаре, а ви! — не витримала Зіна свого обурення. — Яке ви маєте право так лаяти хворих? — І яке вам діло до того, хто він і як його поранено?... Він комсомолець. Розумієте? — ком - со - мо - лець. І його поранив контрабандист за те, що він викрив його й його організацію... А ваш святий обов'язок звернути на його лікування найбільшу увагу — вам за це радянська влада гроші виплачує... Ви переведете його в іншу палату?.. Я вас питаю...

— А вас хто уповноважив скандалити в лікарні?... З такими як ви, я взагалі не хочу розмовляти.

— Он як... В такому разі, дозвольте взнати ваше прізвище.

— Будь ласка. Ординатор хірургічного відділення міської лікарні й черговий лікар сьогодні — доктор Андросов. Запам'ятували?

— Про ваше ставлення до доручених вам хворих, я певна, варт знати Окрздороввідділу. І я зараз же там буду.

— Можете їхати хоч до самого Петровського.

З великою вагою на серці спустилася Зіна в чекальню й стала безпорадно, не маючи змоги зміркувати, що ж далі робити... І раптом гострим ножем врізалося в її тіло бучне голосіння, що невтримно виривалося з палати Бита. Щоб не чути його, кулею вилетіла з лікарні, але й на вулиці наздогнало її:

— Та ти ж тут умреш!.. Ой, божечку!..

Безсило ступаючи по брукові пустельної вулиці пішла від лікарні, не помічаючи дороги — за вітром. Холодний пронизливий норд-ост наче видув з неї всі сили, хитав і гнав її, як одірваний з дерева лист, вздовж вулиці, плутаючися поміж ніг, боляче стьобаючи її піднятим з землі піском. Тільки одна самотня думка билася в голові: треба щось зробити — зараз же не гаючи жадної хвилини. Але що? Що?.. Безпорадно зупинялася на мить, але підхоплена вітром ішла далі.

Вітер пригнав її на берег.

Стала на краю мола, сліпими очима вліпившися в кипіння пінявих хвиль, не чуючи злючого їх гуркотіння, не помічаючи, як солоні брудні бризки обдають її всю. Але відповіді й тут не знайшла — подалася вздовж мола, ступаючи прямо по виплюснутих розбурканим морем калюжах. Великий бурун розбився раптом біля неї, наливши їй повні черевики води; байдуже роззулася й довго виливала ту воду... Хиталася, мабуть, як п'яна — побачила в очах якогось зустрічного посмішку й надала ходу...

Вітер знову виніс її на вулицю, але вона підставила йому назустріч своє обличчя. Кволо побрела, тиняючись...

Раптом зупинилась біля дверей одного з будинків і довго стояла, несвідомо впившися очима в невеликий білий прямокутник з червоними літерами. Лише за хвилину зрозуміла зміст написаного: „Окружне Правління профспілки будівників". Ще постояла, а потім рвонула двері й побігла сходами нагору...

Самойленко був там — сидів на лутці в одній з кімнат, проглядаючи якісь папірці. Побачивши Зіну, він схопився на рівні ноги й стурбовано спитав:

— Що з Битом?.. Я чув, він — поранений?

— Погано... Він навиліт пробитий кулею — отут... А чи довго він житиме?.. — тремтіння губів не дало закінчити.

— Житиме, — непевно промовив Самойленко. — Він же в лікарні...

— Ну, так що ж з того? Ти бачив як він там лежить?

— А що хіба таке?

Переривним голодом Зіна розказала йому про своє нещодавнє відвідування лікарні. Самойленко вислухав її, а потім розгублено спитав:

— Що ж його робити?

— Не ти, а я повинна за це в тебе питати... Невже ти нічого не можеш придумати для того, щоб Бита перенесли в кращу палату? Він же там загине, зрозумій це!

Самойленко безпорадно озирнувся навкруги себе, і нічого не зміг придумати — знов повторив своє питання:

— Що ж його робити? — Потім подивився на Зіну й додав: — А може, це ти просто хвилюєшся, от тобі й мерещаться всякі страхи. Адже лікар — він краще за за нас з тобою знає, що робити в таких випадках.

Зіна зрозуміла: принесена нею новина настільки розгубила Самойленка, що він влоск стратив здатність до

хоч абиякої дії: на допомогу з його боку надіятися не можна — йому самому треба допомогти упоратись із своєю розгубленістю... Гірко махнувши рукою, вона рвучко повернулась і мало не бігма вискочила з кімнати.

На вулиці вона знов постояла, збираючи свої розпорошені думки й не маючи сили боротися з вітром, що хитав її, мов стеблинку... Потім рішуче повернулась і пішла в Окружком.

Іванецький сидів у своєму кабінеті. Поклавши голову на одну руку, другою щось писав — повільно й ліниво. Коли Зіна ввійшла до нього, він одразу кинув ручку й, схопившись їй назустріч, скинув на підлогу й папір. Не звертаючи уваги на її бліде й суворе лице, закричав зворушено:

— А, переможниця всіх контрабандистів нашого міста!.. Як же — чув! Мені аж у вухах дзинчить од розмов про ваші нічні подвиги. Молодці ви обоє, їй-богу — і ти, і Биток... Ну, сідай оповідай за подробиці. Бита небезпечно поранено?

— Дуже небезпечно, — тихо відповіла Зіна. — Настільки небезпечно, що він може вмерти.

— Ну, навіщо такі моторошні слова? — спробував заспокоююче промовити Іванецький, але посмішка враз зникла йому з лиця. — Юрунда, виживе, не хвилюйся... Відучиться тепер від пінкертонства... Ну, розказуй же.

Зіна навіть не обурилася на ці його слова. Безсило сіла на стілець і кволо сказала:

— Варт було б тобі зараз в пику заїхати, щоб знав ти, коли можна жартувати, а коли — ні. Твоє щастя, що не до цього мені зараз: ні до бійки, ні до оповідань. Битові треба негайно допомогти — от за чим я прийшла до тебе.

— А що хіба з ним? — уже зовсім стурбовано спитав Іванецький.

Стримуючи обурення й настирливе тремтіння голосу, Зіна розказала йому про вогкість, бруд і продуви, що

серед них лежить Бит, і про свою розмову з лікарем і Самойленком. І вперше з задоволенням побачила, як нижня щелепа Іванецького висунулась уперед. Але коли вона скінчила, він довго не відповідав їй — лише руки йому нервово жужмили папери, що лежали на столі.

Раптом випростався, схопив свою кепку й рвонувся до дверей, кинувши Зіні одно слово:

— Ходім!

На вулиці ж він пішов на хутко, що Зіна ледве встигала за ним. Ішов мовчки, нерухомим поглядом дивлячись кудись перед себе, заклавши руки в кишені і так міцно стис зуби, що під вухами надулись великі бугри.

Лише підходячи до лікарні, він повернувся до Зіни й сказав:

— Я цього Андросова давно знаю — буржуй він недорізаний. Як його тільки Чека по тому, як білих було в море скинуто, не розстріляла? А було за що... Надто ми, видно, добросордешні... Андросов скористався з цього: зумів приховати своє контр-революційне обличчя, вліз у профспілку, начепив маску радянського лікаря. Ну, ми й повірили, що він порвав з своїм минулим... Він же, виявляється, почувши тверду землю під ногами, знов розперезався. Ну, на цей раз це йому так не минеться. Хай тільки не перенесе Битка, хай мені повторить, те, що тобі казав, у ту ж мить я буду в прокурора. Я зумію зібрати проти нього достатній матеріял.

Але прийшовши в лікарню, вони знайшли Бита вже в світлій і просторій палаті на другому поверсі. Тепер він був гарно перев'язаний і за ним невідступно стежила сестра. Але переговорити з Битом їм не пощастило: він спав.

Про те, як його перенесли сюди, їм розказала сестра. Коли в лікарню прийшов головлікар і чергова сестра розповіла йому, що в нижній палаті лежить тяжко поранений, він одразу ж покликав до себе Андросова й

протягом п'яти хвилин з його кабінету виривався його обурений голос і скрики Андросова, що виправдуючись, верещав на всю лікарню.

— Я не можу відповідати за кожного хулігана, що його приноситься сюди серед ночі! Я не звик гнути спину перед всяким плебсом! — і таке інше...

По тому головлікар оддав термінове розпорядження перенести Бита й викликати лікаря, що якнайуважніш оглядів би пораненого й зробив би йому все потрібне. А сам написав рапорт до завокрздоров'я про цей випадок з проханням вжити відповідних засобів щодо Андросова... Наслідки ж цього такі: Бит зараз спить і, здається ніякої небезпеки нема. Єдине, що йому потрібно, — спокій; відвідувати, значить, його можна тільки раз на день — ранком, та й то не більш, як на п'ять хвилин.

— От і гаразд, — сказав Іванецький, глянувши на трохи заспокоєну цим Зіну. — Ну, а щодо Андросова, так він тут у лікарні не лишиться — це я ґарантую.

XXI

Але... коли Зіна другого дня вранці прийшла в лікарню, вона насилу пізнала Бита. Почервонілі очі й сірі щоки запали ще глибше, блискуча й суха шкіра на скронях обтяглася, а пропасний рум'янець яскраво горів на вилицях. Тепер йому було жарко: скинувши з себе вкривало, він жадливо ловив повітря широко роззявленим ротом... Навіть пальцями ворушив через силу. І не втримував глухих надсаджених стогонів.

Лише коли Зіна окликнула його, він важко повернув до неї свої очі і довгий час пройшов, поки він, нарешті пізнав її.

За весь час, що вона пробула коло нього, тільки й знайшов сили, щоб видавити з себе докірливі слова:

— А ти казала... що мені покращає...

... Буває — наче насунеться на живорадісну людину темний кам'яний мішок і мечеться в ньому людина, не

находячи виходу боляче б'ючися всім тілом об холодне вперте каміння, розгублюючи сили й останню надію на визволення; і в ту мить, коли здається, що мішок розбито, пітьма навкруги ще більше густішає, а мішок стає ще вужчий...

До щенту розгублена, безсило звісивши руки, вийшла Зіна з палати, не знаючи, за що ж його тепер узятися. Пішла була до головлікаря, щоб розпитати в нього за Бита, але в кабінеті його не було й ніхто не знав, коли він повернеться в лікарню... Не знаходячи собі місця, побігла вона в Округжком, але Іванецького не побачила — за п'ять хвилин до неї він пішов невідомо куди. Метнулася в ДПУ, щоб побачити Германа, але й там невдача: в зв'язку з арештом Кивая йому довелося негайно виїхати в округу, щоб улоск розгромити рештки контрабандної організації. А коли вона знову прибігла в лікарню, головлікар зустрів її заспокоючими словами, що нічого моторошного в стані пораненого нема й він напевно видужає. Зіна попрохала в нього дозволу бути весь час коло Бита, але головлікар з уболюючою посмішкою похитав головою — це ж якби всі приходили стежити за своїми, в лікарні й для хворих місця тоді не вистачило б.

Розмова ця ніскільки її не заспокоїла. Вийшовши з кабінету й побачивши сестру, вона й до неї приступила з питаннями про Бита. Та сестра так само нічим не допомогла Зіниному заспокоєнню. Сказала лише, що якраз перед нею приходив Іванецький і знайшов, що лікарня все робить, щоб урятувати Бита.

Увесь день і увесь вечір Зіна не знаходила собі місця після цього, як п'яна тинялася по своїй кімнаті з кутка в куток.

І всю ніч не могла заплющити очей, перед ними вставало нерухоме й загострене обличчя Бита з мертво заплющеними очима. Тільки десь у найглибшому куткові мозку ворушилася дрібненька надія на видужання Бита, але не було в неї сили боротися з гострим одчаєм,

що виснажив все її тіло. Кусала до болю в щелепах вогку від скупих сліз подушку з безсилля допомогти йому хоч чимнебудь... Ледве дочекалася ранку, щоб побігти, не снідавши, до лікарні з острахом почути про те, що йому стало ще гірше.

Дрібненька надія відразу стала великою й могутньою, коли вона побачила Бита. Правда, північчі він провів у гарячковому маренні, криками своїми не даючи спати всій палаті; перед світом вся постеля його була мокра від буйного поту. Але коли сірий ранок непогожого дня заліз у палату, жар тух і Бит, отямившися, попросив їсти. Зіна застала його знесиленого жаром, але вид у нього був краще ніж учора. Він зустрів її радісною посмішкою й похвалився тим, що тупий біль у грудях поволі стихає. Перед її приходом лікар оглядів рану й запевнив його, що з нею нічого поганого не скоїлося, три - чотири тижні в лікарні й як віл здоровий буде.

— Яких ми ще з тобою справ накрутимо, — посміхався Бит, слабо тискаючи Зінину руку. — Бачиш, вони вже не бояться за мене: відразу двох пустили — тебе й маму.

Біля його ліжка нерухомо сиділа мати, в неї не було вже сліз: сухими очима безнадійно дивилася вона на худе, обтягнене блідою шкірою лице свого сина, тільки зморщені пальці безпорадно тремтіли на колінах. Бит не хотів помічати цього застиглого погляду, що ввесь час нагадував йому про небезпеку поранення — невгомонно шепотів Зіні:

— Одно ось тільки погано — видно, здорово Іванецький не полюбив мене, прийти ось не хоче. А які ми з ним товариші були до його секретарства — водою не розіллєш.

— Та він же вчора був у тебе, — здивувалася Зіна.

— А й справді... заходив, — теж дивуючись, згодився Бит. — Я й забув... У мене вчора такий стан був, що й на світ дивитися не хотілось, а не те, що з Іванецьким

розмовляти... А шкода, що ми не поговорили... Він не образився на мене? Сьогодні зайде?

— Не знаю. Я його з позавчорашнього дня не бачила.

— Ну, спасибі йому... А зустрінеш його, скажи, щоб ще раз зайшов до мене — тепер я з ним про все розмовляти можу. Аж горить, так мені побачити його хочеться.

Тепер Зіна була більш-менш спокійна за Битове життя; був тільки острах, що він надто довго пролежить у лікарні... Вдома ввесь день спокійно працювала і вдруге пішла до нього в присмерк.

Але ввійшовши в чекальню, вона з холодним жахом побачила, як веселе обличчя сестри, повернувшися до неї, враз перетворилося в похмуре й сумне. Й, ледве знайшовши силу, щоб поворухнути замороженими губами, Зіна тихо спитала в неї:

— Бит... Що з ним?

Відповідь сестри — повільна й ніякова — наче повз неї пролетіла: не відразу вона зрозуміла значення простих слів... Скоро після того, як Зіна пішла вранці з лікарні, Битові знову погіршало — температура якось раптом рвонула вгору, а в обід, він марив і його зойки лунали по всій лікарні. До нього покликали терапевта, але він нічого не міг придумати, крім холодних компресів на голову — вони не допомогли Битові... Години півтори тому він раптом заспокоївся, все тіло вкрилося холодними випотами. Всі подумали, що приступ лихоманки закінчився й одійшли від нього; здавалося, що він скоро опритомніє... Але за чвертку години хворі, що лежали поруч його підняли крик і, коли сестра ввійшла в палату, Бит був уже зовсім холодний... Зараз він лежить у трупарні — ввечері буде розрізування для встановлення причин смерти й тільки завтра вранці труп оддадуть матері... Якщо Зіна хоче, вона може пройти в трупарню; там зараз і його мати...

...Наче не Зіна—хтось інший вийшов з лікарні і, спотикаючись, не помічаючи навколишнього, пішла геть...

Перед очима маячив посинілий труп, укритий білим простирадлом, і нерухома постать старої жінки, що задерев'янілими руками мовчки обняла цей труп і божевільними, блискучими від незвичайної сухости очима водила по напівтемній трупарні, ні на чому не зупиняючися... В синьому, перекривленому смертю обличчі не можна було пізнати завжди веселого, мужнього Битового лиця, адже його очі гляділи на неї з невисловленим коханням, а не вліпилися скляним поглядом у стелю... Може то не Бит? Цей труп не може бути Битом!.. Зараз вона повернеться в лікарню й побачить його схудале, але живе з веселими очима лице... Зіна зупинялася, щоб шалено бігти назад. Але зникала безумна надія, стиснута холодною жорстокою думкою: „Немає Битка... нема"...

Вулиці стали людними, але їх галас не доходив до Зіни; весь світ обняла нерухома важка тиша, вся земля пірнула у вузький кам'яний мішок. Тиняючись, ішла вона в людському натовпі, не помічаючи, як огидливо прохожі оступалися перед неї, як дехто чіпав її, думаючи, що це йде п'яна повія.

І не відразу зрозуміла, чого від неї хоче маленька постать з газетами й коробкою оріхової халви, що раптом перегородила їй дорогу й про щось питала, заїкаючися... А коли отямилася, побачила переляканe обличчя Чадика й почула:

— Чого ж ви мені не відповідаєте?.. Невже Битові погано?

— Хіба ти не знаєш?—нарешті відповіла Зіна й не пізнала свого мертвого голосу.—Умер Бит... нема вже Битка...

— У...мер?.. Як же так?.. Він же т...такий здоровий був!

Зінина відповідь на Чадикову безпорадність важким жужмом раптом застряла в неї в горлі, вона почула,

 як гарячі сльози закрили від неї вулицю, рясно падаючи на Чадикові газети. Щоб сховати ті сльози від байдужих прохожих метнулася в найближчий темний провулок і там, тісно притулившися до міцного стовбура, довго й тихо плакала в його тіні... З сльозами вилився перший приступ болю, наче розсипалася його безмірна вага й хоч загострилося воно, але тільки в грудях залишилося — невиплакане ще до краю, самотнє...

Поволі, темними вже вулицями, рушила — не додому — в Окружком: до єдиної людини, що могла б з нею розділити її гіркий і важкий сум, до Іванецького...

Але проходячи повз комсомольський клюб, побачила світло в ньому й почула чиїсь голоси — мимоволі підвелася по сходах і ввійшла в залю. Іванецький був там, стоячи серед тісного кола хлопців, розказував їм — Зіна зрозуміла це з уривистих слів, що долинули до неї — про Андросова; про те, що його справою зацікавився прокурор. Хлопці з міцно стуленими губами слухали його й мовчали — суворо мовчали... Зіна зупинилася на порозі. Надто пізно й зовсім не потрібно говорити зараз про це; чужими через це здалися їй і хлопці й Іванецький...

Він же, побачивши раптом її бліде лице, химерно змінене застиглим одчаєм, одразу замовк і стурбовано підбіг до неї. Спитав — так здалося Зіні — з робленим неспокоєм:

— Що з тобою? На тобі ж лиця немає...

— Зі мною — нічого,— невдало спробувала посміхнутися вона.— Пам'ятаєш, як у першій нашій розмові— під Генуезькою вежею — ти говорив мені, що гарно було б, коли трапилось би таке, що весь осередок будівників по обличчю вдарило б?.. Пам'ятаєш?

— Ну, так що?

— Ну, так я прийшла сказати тобі, що таке вже трапилось... Бит умер...

Іванецький неймовірно глянув на неї; лице його стало білим, як тинк на стіні. Підвів чомусь тремтячі пальці

перед себе й у мертвій тиші, що відразу розляглася по залі, незвичайним криком задзвенів його переляканий голос:

— Ти брешеш!

— Ні, не брешу... Я сама... власними очима бачила... його... мертвого...

Ридання знову зібгали її слова й чомусь шкода - шкода стало їй Іванецького. Мов неприкаяний, стояв він перед неї з тремтячим нижнім щелепом, не помічаючи, як сльози змивають з його носа пенсне, воно жалібно дзенькнуло об підлогу... І нетвердою ходою, зігнутий, нещасний, ледве пересуваючи ноги, вийшоввін із залі...

. . . .

У п'ятницю (був тихий - тихий день кінця травня з яскравим живорадісним сонцем, з безхмарним небом, з нерухомою зеленню дерев, з димчатими верхів'ями гір, і з тихомирним лагідним морем) ховали Бита.

Під жалібний марш повільно й урочисто - сумно рухалася похоронна процесія: кришка труни на кволих руках дівчат; вінки з живих весняних квітів; сама труна, заквітчана, оповита червоно - чорними смугами, оточена почесною комсомольською вартою, на плечах у похмурих хлопців; а за труною — Битова мати й його родичі (кремезні й суворі теслярі й рибалки), знесилена Зіна, блідий Іванецький, що не одривав своїх приплющених короткозорих очей од труни, осередок будівників, оркестра військ ДПУ, рота погранбатальйону з Германом на чолі, вся комсомольська організація міста з червоними й чорними прапорами, з вогкою блискучістю очей у дівчат і сумом хлопців, піонерія... Всі прийшли, щоб розділити з Битом його останню дорогу, всі з'єдналися навколо його труни...

Цвинтар був за містом на зеленому схилові гори, під ним розкинулося місто й широко розплескалося море, таке ж як і завжди, байдуже до смерти Бита, що всім серцем кохав його й ніколи тепер не побачить ні його вічної краси, ні простору...

Тоскна музика не заглушила кваплививих ударів молотка, що прибивав кришку до труни.

Поволі спустилася вона в тісну могилу й надто бучно заторохтіли по ній вогкі грудки землі, щоб за декілька хвилин вирости невисоким рудуватим бугром над нею, зовсім викресливши Бита з життя, а, може, й з пам'яті тих, що так сумно стоять щільним і похмурим натовпом біля свіжої могили,— так думалося Зіні.

Хтось гірко ридав, чиїсь тихі зітхання лунали навкруги, а Зіна несвідомо сухими очима дивилася в далечінь, де море зустрілося з небом: не було сліз, не було думок, нічого не було — порожнеча, мертва тиша, непроглядна пітьма...

... Сонце, сонце, як же ти можеш так радісно сяти, коли одного з найкращих синів твоїх сховано від тебе шаром важкої землі?..

... І наче здалеку донеслись до Зіни слова Самойленка — слова останнього прощання з Битом:

—...довелось нам зібратися, але зібратися над труною одного з найстаріших наших комсомольців, над труною найкращого нашого товариша Ванятка Битка...

Мов батіг, ударили ці слова Зіну: як він тільки сміє Бита називати своїм найкращим товаришем після того, як не знав, що робити, коли Битові потрібна була екстрена допомога?! Вона рвучко повернулася, щоб обуреним криком припинити це лицемірство...

Самойленко стояв, зігнувшися перед могилою, торгаючи біля грудей кволими руками свою кепку й не міг одірвати своїх очей од рудуватих грудок землі,— на їхній вогкості байдуже відбивалося сонце. Він наче відчув на собі Зінин гострий погляд, підвів на неї свої широко розплющені, сухі очі, і Зіна не перервала його тоскної промови.

— Я знаю,— говорив він,— що багатьом з вас ці слова здадуться лицемірством, бо осередок будівників, а я особисто, більш ніж хто інший винен у смерті Битка... Надто ненормальні були в нас взаємини. Ми

хуліганили, ми пиячили, бешкетували, іноді склочничали, індивідуально обробляли дівчат і ховались з цим за Битову спину. Щоправда, він завжди підводив свій голос проти цих помилок у нашому осередку, але ніколи ми не звертали на це уваги. Бо ми знали, що Бит любить нас, не піде жалітися на наші хуліганства в Окружком, а навпаки: коли взнає про це Окружком, Бит перший виступав нам на захист, старався довести, що ми справжні комсомольці. А чи виправдали ми його думку про нас? Ні, не виправдали... Коли Бит лежав у лікарні, ми нічим не допомогли йому — і саме через це, мабуть, Бит загинув... Завжди підкреслював наші помилки, але ніхто його не слухав... І от зараз він в останній раз підкреслив... наші — ваші й мої, товариші будівники,— помилки... своєю... смертю...

Він зупинився, боляче закусив собі губу й низько схилив голову, ховаючи від товаришів своє лице.

Зіна рвонулась була до нього, щоб сказати йому щось заспокоююче, але Іванецький, що стояв поруч неї, здавленим голосом попередив її:

— Усі ми перед Битком винні.

— Усі винні, — неголосно повторив Самойленко.— І Битова загибель, товариші будівники-комсомольці, це намордень нам усім... І який же болячий намордень!.. за всі наші помилки... От чому, хоч і проводили ми сюди Битка, не можна нам прощатися з ним зараз... бо ми не тільки перед ним, але й йому винні. Розплатитися спершу треба: зробити наш осередок таким, щоб навіть можливости чогось подібного до смерти Битка не було! Тоді зберемося тут знову й скажемо: „Спокійно спи, любий товаришу! Ти зробив з нас справжніх комсомольців!..“ А зараз прощатися — рано...

Він невидючим поглядом провів по похмуро схилених обличчях будівників, зупинився на Зininому обличчю. Ще раз тихо промовив:

— Рано...

 І, все ще торгаючи біля грудей свою кепку, поволі підійшов до Зіни й Іванецького, щоб стиснути їм простягнені до нього руки.

1926 — 1928.
с. Деркачі — вис. Високий

МИКОЛА ШПАК

БУДУЮТЬ ДІМ

На розі вулиці будують дім
Зіп'ято в синь рештовання стрімкі...
Довкола шум,
гармидер,
праці дзвін,
Артілів хаос — вир — розмай палкий.
Камінням, деревом — весь пляц захряс.
Розвозять цеглу,
землю грабарі.
Курить вапно.
Усюди дим. Повітря ж
Мов миш'яком протруєне — горить!
Будують дім на десять поверхів.
Антени скрізь на дахах звисли.
Фарбує сонце схил
Над містом.

Київ, 1929

ЦОМАК

ТЯГАР ЖИТТЯ

з минулих днів

Кудська ущілина. Злиденний гірський аул. Злиденна маленька халупа. Родина: мати, батько, двоє безпорадних дітей — дівчинка й хлопчик. З чого жили? Як жили? Хто про це розповість? Чи землі їм було вдосталь, чи худоби, чи мали батьківщину, чи підтримок від родичів мали?

Так-сяк жили в гірській неможливості. У димній халупі збоку вогню сиділи дітки. Нарікала мати діток Маріне. Скаржився на злидні батько діток Бесо.

Шматки їхньої землі, подібні до латок на драному одязі, ледве трималися на крутому схилі гори. Поле... Сіножать... Невеличкий санет із ячмінним зерном, — був славою цілолітневої праці. Не більш трьох копичок сіна брали з сіножаті.

Де знайти для своєї родини наїдок, одежу, взуття?

Настала холодна зима. Навалила снігові намети скрізь. Вкрила високі гори білою буркою. Сошу також. Скоротилася ще більш людська можливість.

У самій глибині долини в ущілині розсипався аул Бесо. І часто поглядав на гори Бесо, а його думки про заробіток перекочувались за перевал. „Потрібні будуть робітники, щоб зчищати сніг...“ — сказав собі Бесо й попрямував на перевала шукати працю.

Піднявсь на станцію. Сказав начальникові. Так знайшов працю Бесо. Заробіток? Хто умовлявсь про заробіток? Що дадуть, те й буде. Давали йому шість карбованців на місяць і за це дяка. Те, що знайшов заробіток, великим щастям здалося Бесо. Почав працювати з ясним серцем. Оселився з робітниками. Працював. Коли брав лопату і йшов по шляху з товаришами в своїй драній керу (баранячій короткій одежині), у своїх старезних каходзі (шкіряних постолах), тоді він чув себе так, наче у великій життєвій добрості опинився.

Одкидали сніг. Доглядали сошу. Стерегли... Глибока подяка світила з очей Бесо, коли він стрічав очі начальника. Сордега стягав папаху, кланявсь своєю головою і наче соромлячись, дякував сердешно за працю. Як же начальникові не було одмітити Бесо, що працював усердно і стільки виявляв покірности?

Одного разу наблизився начальник і тихенько каже йому:

— Бесо! Тутешня праця важка й тимчасова... А от коли б на царському шляху * пощастило тобі влізти в бахта регі (машталіри, погоничі коней) там заробіток більший, а праця легша. На місяць вісім карбованців літо й зиму. Твої й твоєї родини потреби будуть задоволені. Краще тобі буде.

У своєму серцю сховав Бесо ці слова. Та й як не сховати? Бахта рег, — щомісяця ден-у-день готові гроші. Шматок хліба для всієї родини.

Здалека, з соші глядів-приглядавсь Бесо вниз на долину, де був рідний аул. Сумував: може вони голодні, може яку недостачу терплять?

Через якийсь час видряпалася на перевал Маріне провідати Бесо. Запитала, чи є у нього кердзине**. Але робітників годували й Бесо їй одповів:

— Думай про діти, турбуйся про діти, а за мене немає чого гризти себе думками.

Дав Бесо Маріне шматок уре дзула*** й трохи грошей. Пішла додому Маріне. І як не проясніло б в її серці?

Час ішов.

Випрохав собі Бесо дводенну одлучку. Пішов в аул;

— Піду погляну, як моя родина.

Йшов повагом по царському шляху в своїй куцій керу, у своїй облізлій папасі й міркував:

„Добре буде, як стану бахта регом. Роз'їзд од станції до станції. Буде можливість і додому наїздити... З станції возитиму Маріне чи кукурудзу, чи ячмінь, чи борошно для дзулу, чи щось інше, за гроші куплене".

І в уяві Бесо з'являвся хазяїн духана, — хитрий і череватий Шакро.

Вдома розповів Маріне свої мрії. Почала благати чорні святині Мароне, щоб благословили Бесо легшим

* Так ірони називали Військово-Грузинську сошу.

** Ячний хліб.

*** Паляниці білої.

і вірнішим заробітком. Багато нових плянів зародилося у жінки Бесо.

На провесні одержав Бесо посаду бахта рега. Оселивсь у гуртожитку бахта регів на станції. Приніс з дому натяк на постіль — шмат дирявої повсти та неміщ подушки. За ковдру одбувала куца керу. Коней доглядати... Кіньми правувати... Хіба це треба було вивчати Бесо? Щасливий своєю працею Бесо. Міцне товариство в гуртожитку: однаково всі злидарі й з однієї ущілини горяне. А серед вірного товариства тягар життя не вартий уваги.

Багато мандрівників по небесній ущілині * не було. Настала негода: холод, сніг, хуртовина. Багато вільного часу в бахта регів. Вдень прибирали на станції, у стайнях, біля коней порались... А ввечері навколо маленької лямпи в гуртожитку йшли розваги: розповідали казки, сміховини, пригоди старовини...

Зрідка з'являлися й мандрівники по соші. Тоді шпарко бралися до праці. В одне моргання ока готовили все до одправки мандрівників. Не зчуєшся, як уже під горою гуркотять колеса.

Провесна. Прекрасний день. Гори ще під снігом і сліпуче блищать під ясним небом. Сонце зазирнуло через визубрину на верхівлі гори й освітило землю до глибини ущілини. З перевалу дмухнуло холодним вітром.

День минав своїм звичаєм.

Сонце ще не зайшло за зубчастий гребінь гір, як до станції підкотив деліжанс. Сидів у ньому один військовий у великій білій папасі й дагестанській бурці. Не встиг зупинитися деліжанс, як мандрівник уже вскочив на станцію.

Через дві хвилини вибіг начальник станції:

— Швидше,— крикнув,— мандрівник поспішає до Тифлісу, швидше!

* Так звуть ірони Дар'яльську ущілину.

В один морг ока деліжанс із готовими до від'їзду кіньми стояв перед ґанком і на місці бахта рега сидів Бесо, бо була саме його черга.

Свою облізлу папаху насунув на очі, міцніше затягся обривком бичовки, а в руках міцно тримав віжки.

Сів мандрівник. Торгнув добре одгодованих, застоялих коней Бесо. Легким алюром взяли коні по соші. Зникли в один морг ока.

Ік вечеровому присмерку довіз мандрівника Бесо до дальшої станції.

Поїхав назад Бесо. Купив фунт уре дзулу. Сів у деліжанс. Їде. Їсть. Вільно пустив коней. Спокійно йшли в темряві коні. Спокійно сяяли з темного неба нечисленні зірки. Білів слід Арфана від краю до краю. Три чудових зорі Оріону високо підійнялися одна за одною й усміхалися особливо прекрасному синьоокому Сиріусу!

Темно було в глибині ущілини внизу серед скель чорної гори, де розсипався його рідний аул, де жила його жінка, де росли його двоє діток.

Життєві турботи прокинулись потай в голові Бесо.

А що трапилося далі? Хто тепер дізнає про те?

Коні на звороті чогось злякалися. Понесли. Мабуть ще тугіше натягнув віжки Бесо, мабуть крикнув, мабуть кричав...

Та що могли вдіяти слабкі руки злидаря Бесо з цими гордими, злими кіньми?

Понесли. У нічній пітьмі звалилися з деліжансом... Десь на дні ущілини розбились. Розбивсь і деліжанс. Гуркіт його колес і гупання падаючого каміння чути було десь далеко в ущілині. Людина розбилася на кашу. Закінчивсь. Обірвався, в нічній пітьмі корінь злидарського життя.

Другого дня сповістили про нещастя на станцію. Бахта реги й робітники розповіли начальникові станції. Усі пішли до нещасливого завороту. Глянули з краю падіння. Завертілося в головах, коли глянули туди вниз.

Спустилися по стежках і звірячих ходах... Що доброго мали там знайти? Хай наші вороги зробляться такими, як ці нещасливі. Людина, коні деліжанс, — усі разом розбилися, поламалися, змішалися. Повитягали шматки Бесо.

Післали сповістити в аул родину.

Заплакала, заридала Маріне... Рвала свої щоки, волосся... До ридання матері приєднали свої роти маленькі діти.

Ось принесли те, що зосталося від тіла Бесо його товариші. Захвилювавсь народ у маленькому гірському аулі. Ущілина обернулася в людський плач, гавкання й виття собак.

Внесли тіло Бесо в його халупу й поклали на лаві. З сумом оглядали злиденність середини халупи. Не втихала Маріне. Кричала:

— Наш кормитель загинув! Чим житимемо?

Перелякані діти вторували матері з холодного кутка.

Та звідкіль почує Бесо їхній плач, їхні скарги? Зібралися жінки з аулу і зробили мертвому, що наказує звичай. Рвала Маріне своє волосся, — безсила була зупинитися. Розпочали жінки свої причитання, а чоловіки стояли сумні.

Поховали на аульному кладовищі Бесо. Убогі поминки, за допомогою народу, вчинили йому.

Самотньою зосталася Маріне зі своїми сирітками. Важко придавив нещасну з дітьми тягар життя.

Турботи про дальше життя увійшли в її нутро й безсила була вона припинити сльози. Пішла на станцію. Одержала рештки місячної платні Бесо. У сльозах повернула додому. Другого дня пішла в нижню станцію в духан Шакро.

Плутаючи іронські з грузинськими словами сказав Шакро удові декілька висловів співчуття.

На спині притягнула додому Маріне мішок з кукурудзою. Дома чекали на неї голодні діти. Почала

 сяк-так перебиватися удова з двома своїми меленькими осиротілими дітьми.

Весна перемогла...

Потепліло. Зазеленіли сонячні схили гір. Прокинувсь мир. Прокинулись і повиходили з халуп люди.

Зі своїх дахів оглядали навколо ці сонцем просякнуті дні. По затінках сніг танув помітніше з дня на день.

— Чим буду їх годувати?—Замислювалася Маріне:— Як пташенятка щодня шукають їжі з одкритими ротиками.

Латки ріллі. Латки сінокосів. Без бика, без коня, що з ними поробиш? Здала їх з половини. Чотири-п'ять пудів ячменю. Дві-три копички сіна. На кого це вистарчить? Шукала будь-яких можливостей Маріне. Поринула в думки.

Хтось сказав їй, що по закону начальник шляху повинен допомогти сиротам Бесо. Ще хтось переказав, що добра, як янгол, начальникова жінка, а живуть вони в Дзауджикау*.

Наче сонце визирнуло до неї, так зраділа цим вісткам Маріне.

Допомога! Хоч би для дітей вистачило на шматок хліба. Хоч би для дітей, манила мати своє серце, щоб трошки підросли.

Випали теплі дні. Почувсь людський гомін з чорних сонячних схилів. Весняним клопотом заповнились люди. Робочий час настав. Це видовисько ще більш закрутило життєвими турботами голову Маріне.

— Треба йти до Дзауджикау!—сказала собі вдова, і як наступила на цю думку. Мала надію, що без допомоги не залишать сиріт. Були у Владикавказі в Маріне й далекі родичі, хоч і бідно живуть, а в притулкові на кілька день не одмовлять. Ця думка, наче підсилюючі ліки для хорого серця, тішила нещасливу.

* Владикавказ.

Підготовила себе. Підготовила своїх діточок. Довго чекала на співдорожників гарбою, але в кого був час для мандрівок під робочу пору?

Одного теплого дня вийшла з халупи Маріне з дітьми!

— Гарного дня! — проказала сусідам, одповіли добрими побажаннями їй. Так вийшла з рідного аулу удова з сирітками.

Пішли по царському шляху. Утрьох перейшли вони перевал на північний бік гір. Зігзагами перевалу спустилися в Терську ущілину. Йшли втрьох: мати з двома дітками. Йшли потихеньку, були подібні до жебраків. Коли чула, що хтось їде, одходила вбік Маріне. Шукала вузеньких стежок, що скорочували шлях.

Йшли тихо...

Німими стояли високі гори з обох боків ущілини. Ні про що вони не пеклувалися. Під горами проїздили люди: хто на іронській гарбі, хто на фургоні, хто в кареті, а хто йшов пішки. У кожного свої турботи, та кожен лиш про себе. Річка з галасом поспішала - летіла в кам'яній тіснині, своє шуміння і свою слину розсипаючи по каміних скелях та камінних порогах, наче знала, що чекає її краща доля в долині.

Йшли троє по соші від повороту до повороту. На другий день уже над вечір глянула з - під Фітхузу Маріне на місто Владикавказ. Видніли пофарбовані бляшані дахи, а посеред, як фортеця, високо біліла церква.

Дійшли.

Радість зробили їм родичі. Потому разом поплакали над нещастям Маріне. Довго сиділи вкупі. Довго ділилися сумними думками. Дала їм Маріне на знак, який вітер її здійняв, який вітер її приніс з сиротками до міста. Радилися про все до півночі.

Перекладачем знайшли одного школяра ірона.

З околиці, де жили родичі, пішла Маріне другого дня зі своїми дітьми й хлопцем школярем. Перейшли міст. Ідуть. Підійшли до одного гарного будинку. Будинок мав великі вікна завбільшки у двері, що

 блищали великими шибками. Гарно зроблені двері. Перед дверима зупинилися.

Хлопець постукав у двері. Чекали мовчки. Вийшла дівчина в білому хвартушку. З незадоволеним обличчям поглянула на них і спитала:

— А що вам тут треба?

„Це вона сама“?—запитала себе Маріне. Хлопець дав зрозуміти дівчині про мету їхнього приходу, а Маріне пояснив, що це покоївка.

— Увійдіть!—промовила дівчина.

Увійшли в першу кімнату. Дивувалися тамтешнім великим люстром, тамтешніми гарними стільцями та диванами й кольоровими стінами.

Стояли. Оглядалися...

Нарешті вийшла до них висока жінка шляхетного вигляду у чорній сукні. Янголом видалася та жінка Маріне. Діти, наче відчули щось своїми маленькими серцями, сховалися за руб'я материне...

Розповідала Маріне.

Жінка стояла, слухала й наприкінці наче до себе:

— Коні злякались... Понесли... Певне був п'яний...

Звідкіль зрозуміла її слова Маріне? Не стрималася:

— Ось, ось мої сироти!

Заплакала й впала перед жінкою навколюшки, намагаючись поцілувати пелену її сукні. Діти стояли тихо, наче покарані. Дивились на жінку.

Нічого більш не промовивши, залишила їх жінка.

Знов чекали.

Через декілька хвилин винесла їм покоївка жовтий листок карбованця.

— Це вам подарунок від пані... Тепер ідіть!

Листок карбованця... Взяла його Маріне, протираючи очі.

Вийшли. Від гніву й горя розривалося серце Маріне.

Переклад з іронської мови

В. Чередниченко за допомогою Ч. Б.

М. ПРОНЧЕНКО

ОЙ, ВЕСНА ЦВІТЕ...

Ой, весна цвіте
Під пташиний спів.
Дужий пах іде
З золотих степів...

Знову по весні —
Щира грудь буя.
В вишині ясній
Райдуги змія.

Тож її хвости
Звисли в гай дзвінкий.
Буду з них плести
Юним дням вінки...

Ой, весна цвіте:
Й як весна я весь...
Голоси дітей
На толоці десь...

Дніпропетровське

І. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

продовження *

23

Власне з обіду й почалися всі дальші пригоди, що їх мені вистачило аж до від'їзду до Ляйпціґу, куди я, виїхав був двадцять третього листопада.

Що ж то був за обід?

Найзвичайнісінький. Ащо з мене не прихильник німецької кухні, то й годі про нього.

* Див. „Гарт“ №№ 2, 3, 4, 5, 6, 1929 р.

Хібащо три моменти варто відзначити. Перший, і для мандрівника найголовніший, це — матеріяльні втрати. Обід зробив у моєму бюджеті непередбачену в пляні і несподівано велику вирву. Напевне реальнішу, ніж злочинницький набій у підніжжя пам'ятника на Персенкувцє у Львові. Другий момент — перша молода дівчина, що обідала з нами. І третій момент — друга молода дівчина, що теж була з нами.

Перша дівчина, то була молода німецька пролетарська письменниця. Зовсім молода. Її звали Марія Гресхӧнер. Вона втекла од своїх батьків, а тато її був і є, доки живе соціял-демократія, великий пан, дідич, землевласник. Отже Марія Гресхӧнер, коли повернуло їй на вісімнадцяту весну, взяла та й накивала п'ятами на тепле батьківське кубло. Прибула дівчина до Берліну і, не вагаючись, пристала до тих, хто горить одвертою зненавістю до того ж таки теплого панського кубла.

І от вона теж горить тепер ясним пломенем, юна інтернаціоналістка, ентузіястка, молода пролетарська письменниця.

Її цікавила пролетарська література України. Вона розпитувала про кожну дрібницю і була щодо себе дуже скромною, не насмілюючись ніразу назвати себе хоча б початкуючою поеткою. Піднесення нашої культури її менш дивувало, ніж хвилювало й радувало. Чи ж можу я забути цю дівчину?

Але я не можу забути й другої!

Друга молода особа була, скажім, Клавдія Ніколаєвна, чи не рідна сестра тьоті Моті? А може то була її прекрасна тінь, бо звернулась вона до мене, якщо не помиляюся, з таким самим запитанням, з яким звертається тьотя Мотя до Мазайла:

— Зачєм ви нам іспортілі город?

Зрозуміло, що я був трохи здивований.

— Цебто, як „іспортілі"? Що ви хочете, мадам, цим сказати?

Насамперед я невідомо з чого переконався, що вона ні хто інша, як мадам.

— Отже, мадам, я не зовсім вас розумію. Чи не будете ви ласкаві викласти трохи ґрунтовніше й послідовніше ваші авторитетні погляди на розвиток культур народів СРСР?

І от вона почала викладати.

Я вже не кажу за те, що ця симпатична Клавдія Ніколаєвна зіпсувала мені апетит. „Яких тільки тьоть-моть-перемоть не буває на світі" — думав я, замість наповнювати шлунок виробами німецької кухні. А далі я не витримав:

— Слухайте, мадам,— скрикнув я, наставляючи проти неї виделку і стримуючи Петера Коша, що хотів проковтнути її живцем.— Ви імперіялістка! Так, так, ви справжня імперіялістка і не дивуйтесь, коли я вам скажу, що на Україні, наприклад, є такі самі імперіялісти й імперіялістки, як ви. Ріжниця поміж вами хіба лиш та, що ви мрієте про „єдіную нєдєлімую" і ганете все українське, а вони мріють відділитися від РСФРР і створити імперіялістичну фашистську Україну. Отже вам варто подати одне одному руки... Я розумію, що вам заваджає це зробити ваше одверте русотяпство! Але ваша доля однакова: ні чорта з ваших мрій не вийде. Отже — подайте руки.

— Ах! Ви так?

І знаєте, що вона мені сказала? Ні, ви не вгадаєте.

— Ах ви петлюровец! — сказала вона мені.— Да! Ви петлюровец! Тоже культура самостоятельная! Украіна... Скажітє пожалуйста...

І... власне я не знаю, що б вона сказала мені ще й далі. Та вона підвелася й намірилась бігти.

— Мнє нужно бєжать, одєвать Пудовкіна. Ви знаєтє, что в Берлін прієхал Пудовкін? Ілі ви із за своєй самостоятельной культури нє обязани знать, кто такой Пудовкін? Сегодня в торгпредствє вєчєр в честь Пудовкіна!

— Вітайте і скажіть, що ми прекрасно знаємо видатного кіно-майстра Пудовкіна! Але про тьотю Мотю краще не згадуйте...

Як вона зникла за дверима ресторану, я звернувся до своїх приятелів:

— Скажіть, будь ласка, товариство, що це за одна?

— Клавдія Ніколаївна? Як, ви не знаєте? Це співробітниця радянського торговельного представництва в Берліні.

Чи ж можу я забути цю співробітницю радянського торговельного представництва в Берліні?

Ні, я її пам'ятатиму.

Далі ми умовились із товаришем Вайскопфом побачитись у „Новому Німецькому Видавництві" на вулиці Вільґельма і це, власне, й стало зав'язкою до дальших пригод і зустрічів.

24

„Neuer Deutsche Verlag" на вулиці Вільґельма, 48 це великий будинок, у якому міститься безліч редакцій, відділів, установ. Товариша Вайскопфа я знайшов у відділі Центрального комітету міжнародньої робітничої допомоги, де він постійно працює, від того часу, як переїхав сюди з Праги. Ми піднялися з ним на третій поверх, обійшли всі редакції, знайомлючись з їхньою роботою та з людьми, що ту роботу виконують. Тут і „Робітнича Ілюстрована Газета" („Arbeiter Illustrirte Zeitung"), і „Робітничий фотограф" („Der Arbeite Fotograf"), і „Селянська газета" („Bauernzeitung"), і журнал „Нова Росія" („Das neue Russland"), що дивує мене своєю назвою, і багато інших. Т. т. Пфайфер, Артур Зеегоф та інші редактори й співробітники презентують нам останні числа своїх журналів та газет, ми тиснемо їм руки і підіймаємось на вищий поверх — до книжкового т-ва „Універзум".

Тут товариш Вайскопф зазнайомлює мене з т. Альбертом Готоппом і сам десь зникає.

Готопп чудовий товариш, колишній чорнороб, потім — машиніст на пароплаві, тепер працює в „Універзум“. З ним не тільки легко взагалі, а ще й дуже легко розмовляти німецькою мовою, бо він, зважаючи на моє прохання, говорить зовсім повільно, чого я ніяк не міг добитися від інших товаришів і берлінських громадян. Взагалі треба сказати, що в Берліні так „погано“ говорять німецькою мовою, що свіжій людині дуже тяжко щось зрозуміти, хоч її саму й розуміють...

Отже Альберт Готопп, відповідальний робітник „Універзум“, дуже поважна людина і молодий письменник. Тяжкі злигодні і довга революційна боротьба поклали йому на лиці виразні сліди. Коли він мовчить, губи йому міцно стиснуті. Коли промовляє, вони рубають слова коротко і виразно.

— От наша робота.

Він показує книгу Отто Катца — „Дев'ять чоловіка між кригою“ — документи однієї полярної траґедії, (Otto Katz. Neun Männer im Eis. Dokumente einer Polartragödie), книгу присвячену траґедії Амундсена і героїчній мужності радянського льодолома „Красіна“. Від книги ще пахне фарбою, як і з палуби „Красіна“ ще не розвіялись полярні пахощі вітрів і криги.

— Доречі, от і сам автор цієї книги, товариш Катц.

Товариш Катц, що в ту мить увійшов до кімнати, робить автограф на своїй книзі і передає мені.

А за хвилину Готопп знайомить мене ще з новим письменником, Ґергартом Полем, редактором і видавцем журналу „Die neue Bücherschau“ *. Ґергарт Поль стрункий і мужній юнак із Шлезьку, так стискує руку, що я мимохіть думаю про те, який добрий спортсмен із цього молодого письменника й критика! Він запрошує нас до себе на маленьку вечірку, що відбудеться в нього сімнадцятого листопада, в суботу. Потому бере зі столу книгу Уптона Сінклера „Präsident der

* „Новий книжковий огляд“ — журнал, що близько стоїть до письменників - комуністів.

 U. S. A.“, що також допіру вийшла з друку, і дає мені її зі своїм написом. Що б це мало значити?

— Тут є моє післяслово,— пояснює він.

Так, в кінці книги я читаю його „Nachwort“.

Альберт Готопп кладе на стіл ще цілу купу нових книжок, що їх випустив „Універзум“ прекрасними виданнями, такими, що кожного українського письменника взяли б на моєму місці заздрощі.

Не знаю, чи думав так само товариш Готопп, чи просто хотів показати свою роботу, але всі ті книжки він раптом подарував мені од видавництва зі своїми написами. Тут же він показує мені свіжі числа журналу „Die Front“ *, того самого журналу, що за кілька день витримав потім бій із журналом Ґергарта Поля і став органом „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“, про що читач довідається далі.

— Насамперед нам треба добре зв'язати ці книжки, щоб вам було зручно везти їх на Україну,— говорить Альберт і починає сам упаковувати їх. Чудово видані книжки Егона Ервіна Кіша, Еріха Мюллера, Курта Тухольськото, Альфонса Ґольдшмідта, Ґеорґа фон Брінґа і багато інших лягають у пакунок і щедро вкутуються папером.

— Чи не маєте ви шпагату, товаришко Сюсс?

— О! Чом би не мати?

Власне, я ще й раніше звернув був увагу на цю струнку, чорнооку співробітницю „Універзум“, очевидно помічницю Альберта Готоппа. Але я не чув її голосу, такого жвавого й дзвінкого і такого самовпевненого. Тепер я почув його, бо вона відповідала Альбертові.

— От вам цілий клубок.

Вона передала його мені.

— Я вам дуже вдячний.

— Але ви не знайомі! — гукнув Альберт.— Це товаришка Фрідль Сюсс.

* Фронт.

— Я матиму приємність бачити вас у Ґергарта Поля в суботу, о сьомій увечері? — запитала вона.

Гм... приємність. Що їй відповісти?

— Не знаю.

— Як? Вас там не можна буде бачити? Хіба він вас не запрошував?

— Так. Але я не знаю, чи матимете ви з того будь-яку приємність.

— Е! — Вона весело зареготала. — То буде видно.

Звичайно, що й цього всього було досить для того, щоб, виходячи з приміщення „Універзум“, подумати: „Ну, здається зав'язується три цікаві пункти. По-перше — оргзбори „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“, на яких мені випадає бути присутнім. Подруге — вечірка у Поля, де, можливо, будуть цікаві розмови. І потретє — Фрідль Сюсс, що буде присутня на тій вечірці“.

Про збори „Союзу“ мене попередив Вайскопф і я забув про це згадати раніше.

І раптом Альберт додає ще одного пункта. Зав'язує новий вузлик на ланцюжку подій, і притому робить це цілком конфеденціяльно. Він нахиляє до мене обличчя і каже виразно, але тихо:

— Одна справа вечірка у Поля, де, як я бачу, буде і Фрідль Сюсс. Інша справа — в неділю, в приміщені Пруського Ляндтаґу, вхід з вулиці Принца Альбрехта. Я чекатиму на вас рівно о десятій на вулиці. Підемо разом на конференцію „Червоного фронту“, якщо це вас цікавить не менше, ніж ті інші справи. Згода?

— Цілковита! Але, чи будете на цій вечірці і ви також?

— Н-не знаю. Покищо, до побачення.

Я пішов, маючи про що роздумувати...

25

— Де ти бродиш, мой? Я на тебе чекаю цілий день! — так зустрів мене Петер Кощ, що сидів і справді цілий день у моїй кімнаті.

— Я мав справи.

— Нічого мені не сказавши? То принаймні обідати ми будемо? І цигарок у мене немає. Я трохи не здурів.

— А які новини?

— Є цікаві для тебе. Приїхали Кор'як і Ле. Вони у себе в кімнаті.

— В такому разі ми обідаємо всі разом! Це чудово. Українська радянська колонія на Ельзасерштрасе.

За півгодини ми сиділи всі біля одного стола. Товариші Коряк і Ле розповідали нам про Бремен та Дельмінгорст, звідки вони допіру повернулися. Ми слухали їх із захопленням, одначе й самі мали чим похвалитися. Наприклад, товариш Шевченко ще ні разу не зазнав фіяска ні в одному театрі. Скрізь його запрошувано на пристойні, навіть розкішні місця, за які він платив, крім подяки, хібащо дві марки на додаток. Щодо товариша Озерського, то він мусить готуватися до доповіді в товаристві „Ост Европа". Доповідь на тему про стан науки на Україні. Нарешті я також маю свої окремі пляни.

Словом ми дуже весело обідали і фрау Крайєнбрінґ запевняла нас, що кращих людей, як українські письменники, професори і театральні фахівці вона ще не зустрічала і, напевне, ніколи не зустріне, хоч і не збирається помирати в пляні ближчої „п'ятирічки".

— Між іншим, ви знайомі з її сином? — запитав нас товариш Коряк.

— А що?

— Я не знаю, як ви, але я не дозволяю собі бути з ним одвертим. Крім жінок, він вам ні про що інше не розповість, тимчасом од вас поцікавиться дещо взнати.

За кілька день товариші Коряк і Ле виїхали на Україну. Ми, звичайно, говорили перед їхнім від'їздом про справи ВУСПП. Доречі, в Берліні ми зустрічали українських письменників, представників тієї організації, що й після своєї смерти залишилася в непримиреній опозиції до

ВУСПП. Ми дуже ввічливо й чемно розкланялись. Один навіть порадив мені купити в магазині Вертгайма чудовий гаманець під назвою „Reisferschluss“, з якого я користаюсь і досі.

Отже є між нами щось спільне!

26

Є в Берліні чарівне передмістя, власне наукове містечко. Зветься воно Далем. Маленькі будиночки в стилі бароко та поважні професори, та акуратні дерева по обидва боки рівненьких вуличок і більше майже нічого. Туди ми й поїхали з т. Озерським в середу, чотирнадцятого листопада.

Поїхали оглядати біохемічний інститут.

Всі ті інститути, що там є, всі професори, що в них досліджують тютюн, мололо капусту на вгородах та інші продукти харчосмаку, все це постало свого часу іменем імператора Вільґельма і досі цим іменем живе.

Так, соціял-демократичний уряд республіки уміє шанувати традиції свого останнього імператора. Бранденбурзькі ворота, що від них починається вулиця Лип, мають три проїзди. Два по боках — для звичайних смертних, і один посередині — для кайзера. Ніхто, крім кайзера, не проїздив ніколи серединою. І ось, як не стало кайзера, його царський проїзд у Бранденбурзьких воротях уряд закрив, щоб не оскверняла його нога звичайного смертного.

Закрив і тримав його так аж до 1928 року! Десять років витримав! А на десятому році ми таки вільно проходили крізь ворота.

Отже не дивувало нас і те, що на інститутах тих дбайливо зберігається пам'ять про кайзера Вільґельма.

Ми уважно їх оглянули, я совісно обмацував газіятори професора Юнкерса, захоплювався лябараторіями, говорячи при тому (і цілком справедливо), що у нас безперечно є лябараторії ніяк не гірші від цих, а тов. Озерський ставив такі запитання шановним

 професорам біохемічного інституту, що ті, не зважаючи на свою колосальну і безсумнівну ерудицію, не могли дати на них такої відповіді, що могла б задовольнити т. Озерського.

Так то.

Звичайно, що було б незручно ставити ввічливим професорам питання в такий, наприклад, спосіб:

— Прекрасно. Берлін зараз не доїдає проти передвоєнних часів 30% м'яса, 33% молока і не допиває 30% пива. Чи не будете ви ласкаві, пане професоре, сказати нам, хто це саме не доїдає та не допиває? Чи, скажім, мешканець Кюрфюрстендамен*, чи навпаки, цебто робітник з району Веддінгену? Ми, наприклад, бачили робітничі касарні, голі й облуплені, як драні бубони, і робітничих дітей, голодних та синіх, як пуп. Вони, ті робітничі карапузи, уявить собі, гірше од ваших капустяних червячків риються в смітті по темних камінних закутках отих фабричних корпусів, з подвір'ями вузькими та невеселими, як камери в'язниць; риються, звичайно без діла, бо їсти там немає чого. Таким чином, чи не саботують вони разом із своїми батьками добрий німецький харч, навмисне не доїдаючи 30% м'яса та 33% молока? Годі й казати вже про пиво. Ясно, що його вони також „саботують". Через те вони, мабуть, такі худі, виснажені, недокровні. Якщо ви поділяєте нашу думку, то дайте просту і ясну відповідь, шановний професоре. Чи може навпаки: мешканці Кюрфюрстендамен, з яких мало що з самих не ллється молоко, не падає м'ясо? Може то в них од „недоїдання"? Наука, пане професоре, річ складна. Це нам відомо. Наука річ могутня. Значить, вона може дати нам відповідь на ці пекучі питання. Чекаємо!..

І сказавши так, стати в позу людини, що справді хоче дочекатися відповіді.

* Найбуржуазніший район Берліна.

Ні, так питати було б незручно. Чого доброго ще поперелякували б добрих старих професорів імператор-вільґельмівського біохемічного інституту. Треба було, якнайлояльніш, та ще й здалеку, у загальних формах.

Отже: вони нас капустою, червячками, тютюном та іншими „проблемами хемії“, а т. Озерський їх — бюджетом! організацією справи! відношенням їхньої науки до соціяльних проблем...

— Не знаємо,— одказують шановні професори.— Це нас не обходить. Не наш фах.

— А-а,— солідно протягує т. Озерський таким баском, що не зрозумієш, що він ним хоче сказати? Чи хоче він сказати: „а-а, розуміємо вас“, чи навпаки: „а-а, ми вас не розуміємо“...

В кожному разі питання ввічливо „замазується“, ми дякуємо директорові біохемічного інститута і переходимо до фізіологічного, де повторюється майже та сама історія...

Так, поки не обійшли всіх помешкань, кабінетів, лябораторій, бібліотек. Нарешті ми знайшли таки в фізіологічному інституті нашого радянського аспіранта!

— Кваліфікуємось? — питаємо його.

— Да, да! — відповідає він таким тоном, ніби всі ці інститути колишнього кайзеровського „Ґезельшафту“ належать йому, або принаймні німецькому пролетаріятові.

— Народ... — думаємо ми.— Припусти його до чистої науки, а він почне в неї ідеології напускати. Хіба не видко, що за один.

Але професори висловили нам своє задоволення з приводу роботи радянського аспіранта.

— Хороша робота, талановита й старанна.

„Чиста робота“,— додаємо ми в думках, і поспішаємо розпрощатися з ученими й вийти на веселенькі вулички Далему, де вже їде повненький автомобіль,

 що розвозить мешканцям бароканських будиночків вершки, молоко й масло.

Словом, у Далемі розроблюються проблеми народнього харчування...

27

Із щоденника:

„15 листопада були біля Рейхстагу. Написано: „Німецькому народові“. Потім зайшли на „Кольону перемоги“. Історія кольони, як відомо така. На знак пам'яті про війну з Данією 1864 року мусів був з'явитися на Королівському майдані пам'ятник. Проекти виготував проф. Страк. Будування починалося 1869 р., але події 71 року „трошки“ перешкодили і лише після закінчення німецько-французької війни збудували цю „кольону перемоги“, цебто — після кривавого загину Паризької комуни... На колоні напис: *„Вдячна батьківщина переможному військові“*... Звичайно, звичайно. Бо ж саме у франко-пруській війні Німеччина розгромила була Францію і загарбала п'ять міліярдів контрибуції, які (французького народу міліярди) і вклала потім у свою німецьку промисловість. Отже, подяка за тисячі смертей „переможних вояків“ і п'ятиміліярдовий грабунок — оця кольона... Видрались ми аж на саму верхівку кольони. Коштувало по 50 пфенінґів. На стінах у середині кольони, звичайно, висять застережливі об'яви: Das Beschreiben der Wände ist bei Strafe Verboten“*. А через цю об'яву олівцем розписалась якась весела мандрівниця Фрида Малєвська. І всі стіни в написах, часом найпікантніших, а часом просто безглуздих. Згори мабуть гарно дивитись на місто. Але воно було повите туманом. Зеленіють, червоніють, спалахують і гаснуть зіниці ліхтариків, що регулюють рух машин і людей. Навпроти — Алея перемоги. Словом — сама тобі перемога. Увечері пішли до театру „Grosses Schauspielhaus“. Слухали оперету

* Написи на стінах штрафом забороняються.

„Казанова“. Постава, строї, гра, техника, світляні ефекти, все це гідне найвищої капіталістичної вибагливости. А голоси... просто погані. Тільки інтермедії „сільські музики“ виконували блискуче. Фойє в театрі світиться реклямами жіночих ніг, які, одначе, не змінилися з часів Гайне і настирливо нагадують ноги гетінгенських дам“.

„16 листопада був у Державній опері. Слухав „Валькірію“. Публіка приймає з захопленням, а в антрактах всі оті смокінги, фраки тощо опорожняють буфет з таким рішучим апетитом, що в дальшій дії чекаєш ще більших оплесків. Здорово їдять! Ну, й поставлено „Валькірію“ теж добре. Тільки но повернувся додому. Кличе т. Озерський. До нього прийшли харківські лікарі, що працюють десь тут у клініці. Цікаво! Іду до них“.

28

— Доктор Кіров! Доктор Попов!

— Поваження, поваження!

— Яким це побитом?

— А от, як бачите. Гризем граніт у клініці його превосходительства професора Бонгефера. Уже четвертий місяць. Та ось прийшли до т. Озерського поплакати в камізель. Не вистачає грошей, а Укрголовнаука не вірить...

Клініка нервових та душевних хвороб мене безперечно цікавить більше, але я не можу байдуже ставитись і до грошової кризи товаришів... Отже ми робимо спільний наступ на представника Укрголовнауки. Дуже приємно було б посидіти також на лекції професора Бонгефера, побачити берлінських студентів - медиків, послухати лекцію. Взагалі поглянути, хоч одним оком, і на цю ділянку життя.

Лекції професора Бонгефера відбуваються щоденно, крім суботи та неділі, звичайно, в клінічній авдиторії, від одинадцятої години ранку. Так ми і умовились:

прийти в клініку в понеділок дев'ятнадцятого — на лекцію. Тут, після лекції, вони представлять мене професору, і я дістану дозвіл обдивитися клініку.

— Як же ви тут поживаєте, в цьому дивному Берліні?

— Ми ніде не буваємо, крім своєї клініки. Майже нічого не читаємо, крім літератури з нашого фаху. Нікого не бачимо, крім студентів, лікарів, професора та наших хворих. Нам просто не вистачає часу.

— І грошей, — скромно додав другий.

— Здається, два рази за цілий час були в театрі. А які новини в Нервовій клініці Харківського Державного Медичного Інституту?

Я розповів їм про все, що було в нашій клініці до мого від'їзду. І дивно, якою пекуче цікавою стає кожна найменша дрібниця, коли згадується її за тисячі верстов од столиці своєї республіки, в обставинах діяметрально протилежних до обставин нашого радянського життя!

Ми довго сиділи біля грубки, де тліло вугілля. Говорили про наш далекий Харків...

29

Другого дня я дзвонив телефоном до Йоганеса Бехера. Він ствердив, що збори „Союзу“ відбудуться дев'ятнадцятого листопада. Ми умовились побачитись в одному місці раніше.

Нарешті настав вечір і я поїхав до Ґергарта Поля на Уляндштрасе. Служка відчинила мені хвіртку і провела через двір до невеличкого флігеля, де жив наш новий співробітник „Гарту“. В кімнаті я застав уже Вайскопфа і другого молодого письменника — Кляуса Германа. Крім цих двох товаришів і самого господаря, за столиком сиділа четверта особа. То була Фрідль Сюсс. Вона розглядала альбом українських письменників, що його я дав був Ґертгарту Полю три дні тому разом із листом від редакції „Гарт“.

Цей альбом і став героєм вечора, принаймні — першої його частини. Власне героями вечора були тридцять шість українських письменників, що їхні портрети складають альбом ДВУ. Треба було сказати добре слово про кожного з тих письменників! Отже моє становище було не з легких. Та я доклав усіх сил, зберігаючи абсолютну безсторонність та позапартійність в характеристиці творців української літератури. Майже кожного з них було відрекомендовано, як славнозвісного і дуже талановитого. Хай завдячують мої колеґи не лише моїй безсторонності, а й моєму поганому знанню німецької мови, що нею мені найлегше було вимовляти саме оці слова: „відомий“, „талановитий“, „популярний“, „славнозвісний“, „дуже відомий“. І якщо мої колеги не хотять потрапити колись у таке прикре становище, коли їм доведеться висловлюватись про вусппівців такими самими термінами, або зовсім мовчати, то хай зарані вчать інші терміни, наприклад — „бездара“, „письмоводитель“, „московський запроданець“, тощо... І найкраще, коли вони вивчать ці терміни всіма мовами, бо невідомо, куди саме, в яку країну доведеться поїхати їм популяризувати українську пролетарську літературу.

Не будемо ховати: найбільші симпатії Фрідль Сюсс випали все ж таки не на долю того, хто так гаряче і героїчно, якщо не щиро, розпинався за всіх представлених в альбомі письменників, а саме на долю одного з його літературних супротивників, над чиїм портретом вона найдовше зупинилася і кому просила передати особисті привітання...

Тоді, незадоволений з таких несподіваних симпатій своєї бесідниці, автор цих рядків устав і почав оглядати чудову книгозбірню господаря. Поруч книжок найславетніших авторів нашої планети, англійських, німецьких, французьких, італійських і зокрема книжок велетнів російської літератури, стояли й переклади з сучасних російських письменників і між ними, знов

 таки поруч книжок Ф. Гладкова, Бабеля тощо стояли й книжечки Л. Леонова...

Звичайно, що автор цих рядків не побачив там ні Шевченка, ні Франка, ні Українки, ні Коцюбинського, а сучасних українських письменників, бодай одного з тих, що про них допіру йшла мова, він уже й не шукав.

Так, у Німеччині зовсім не знають української літератури і винні в цьому найбільше самі українські письменники, українські видавництва і Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном.

Одначе, ми належимо до числа найбільших оптимістів у світі, і тому ні на йоту не сумніваємось, що найкращі досягнення нашої літератури таки стануть відомі широкому світові, і то в найближчі роки. Бо література наша на те заслуговує.

З такими думками я й повернувся до товариства, що збільшилось тимчасом іще на кілька чоловіка, між якими з'явилося й дві - три дівчини, що мали до літератури, здається, не безпосередні стосунки. Товариш Вайскопф продовжував розповідати веселі історії і все товариство дружно реготалося.

За кілька хвилин, як всі перейшли до другої кімнати, де на столі чекали вже речі, що підтримують наше життя й бадьорість, увійшов іще новий персонаж, дуже поважний, дуже толерантний і, здається, дуже очікуваний господарем.

Це був соціял - демократ Зольман, колишній міністер внутрішніх справ, а тепер член парляменту — делеґат від Кольна.

Отже — вечір в товаристві соціял - демократа!

Я підрахував сили.

Серед присутніх був лише один комуніст, т. Вайскопф. Господар і Кляус Герман — позапартійні. Інші, здається, також. Загадковою для мене лишалась тільки Сюсс. Мабуть вона комуністка...

В загальній розмові поволі стали гегемонами Вайскопф і Зольман. Як і треба було сподіватися, розмови

точилися майже виключно на політичні теми, лише іноді і на короткий час переходячи на теми суто літературні. І звичайно, в центрі уваги був Радянський Союз, радянське життя, політика Кремля, ставлення комуністичної партії до соціял - демократів тощо.

Вайскопф мав велику перевагу: він був у Радянському Союзі, він написав про свою подорож книгу, отже свої твердження він базував на тому, що бачив, що безпосередньо мацав своїми руками. До того ж із нього — блискучий бесідник, що може примусити слухачів реготатися тоді, коли це йому треба, наприклад, безпосередньо після слів свого опонента, до яких варто лише додати для цього коротеньку репліку.

Соціял - демократ Зольман також безперечно розумна людина, дотепна і до того ж — з великим досвідом...

— Ні, що не кажіть, а політика Кремля примушує бажати багато кращого,— говорить він, легенько зідхаючи.— Кому ж не ясно, жо Сталін мусить шукати погодження з соціял - демократичною партією Німеччини, бо тільки ми, масова партія, зможемо не припустити війни проти Союзу...

— І збудування для цього панцерників,— єхидно додає Вайскопф.

— Ну, знаєте, панцерники. Що ж панцерники? Це справа вождів... Маси проти панцерників. І ви знаєте, що я якраз належу до лівих, що були проти панцерників.

— А коли панцерники все таки будуються, то ви, яко дисциплінований член партії, не можете, звичайно, протестувати...

— Бачите, треба робити те, що відповідає здоровому глуздові. Я кажу, що московським більшовикам безперечно вигідно було б тримати широкий фронт разом з німецькою соціял - демократією. Сталін цього не розуміє і запроваджує якраз протилежну політику. Якраз протилежну, я повторюю. Кого він слухає? Хто його інформує в справах боротьби німецького пролетаріяту?

 Тельман? Хіба Тельман це та людина, що сама добре розбирається в цих справах? Аж ніяк! Тельман не має даних для того, щоб інформувати Кремль, одначе він це робить, і це є основна помилка... А сам Сталін не читає німецьких газет... Та й скажіть, хіба можна механічно переносити більшовицькі методи боротьби, методи, що склалися на специфічному ґрунті, переносити на наш, цілком відмінний ґрунт? Ви чудово знаєте, які сильні традиції порядку панують у психології німецького робітництва й селянства. Я пригадую собі такий випадок. Кінець імперіялістичної війни. Дезорганізація фронту. Демобілізація. Початок революції. Я був тоді в Кольні і добре все пам'ятаю. Салдати масами валять з фронту і питають: „де можна дістати штамп?"— Який штамп? Не треба ніякого штампу, ніякої печатки, йдіть додому,— кажемо їм. „Як? Без одмітки? Без штампу?— питають вони.— Цього не може бути! Ми вимагаємо ставити нам у наших книжках штамп!" І ми змушені були, щоб заспокоїти їхнє обурення й задовольнити якось внутрішній, підсвідомий потяг до порядку, змушені були ставити їм якісь профспільчанські штампи, здається „деревообробників" чи що. Нате вам штамп. Тепер все в порядкові, по закону. „О, це інша річ",— відповідали вони з задоволенням.

Всі дружно зареготали. Тоді Зольман ще з більшим почуттям гідности продовжував:

— От вам психологія німецького робітництва й селянства. Спробуйте тут застосувати більшовицькі методи боротьби. Ні, треба знати маси. Пригадую собі таку картинку. 1914 рік. Загальна мобілізація. Оголошення війни. Ви уявляєте собі, що робиться на вулицях великого міста? Шалений рух. Всі живуть одним почуттям...

— Патріотичним,— кидає т. Вайскопф.

— Одним почуттям, одним інстинктом. Все біжить, струмкує, клекотить. Ви уявляєте. І от під цей час, бачу, йде по вулиці пожежник. В руках у нього відро

з фарбою і великий пензель. І хоч би він на кого звернув увагу! Хоч би захвилювався, чи спитав, у чому річ? Ні! Він спокійненько собі йде, підходить до пожежного кранта й починає його методично й старанно підфарбовувати. Це його обов'язок, його служба. І він її виконує. Хай там валиться цілий світ, він мусить виконувати свої обов'язки. Це вам обличчя німецького робітника. Я ніколи не забуду того пожежника.

— Значить орієнтація на пожежника 1914 року? — запитує т. Вайскопф під загальний регіт.

— Годі, годі сперечатися! — кидає Фрідль Сюсс.

Мене це здивувало. Як? Вона не підтримує Вайскопфа?

Я підійшов до неї, коли вона відокремилась од товариства.

— А ваша думка щодо Радянського Союзу? — запитав я одразу.

Вона посміхнулася.

— Насамперед ви мусите визнати, що Зольман дуже розумна людина. Ні? Він дуже дотепний і дуже розумний. Адже правда?

— Я не збираюся цього заперечувати. Але навіщо ви відповідаєте запитанням на запитання?

— Гаразд, я скажу вам свою думку, якщо вона вас цікавить. У вас немає демократії. Більшовики задушили демократію. Вони не дають писнути нікому, хто тримається інших політичних поглядів.

— Стривайте! Ви маєте цілковиту рацію щодо „інших політичних поглядів". Наприклад, фашистові, чи соціялдемократові, що підтримує імперіялістичну політику буржуазії, у нас не дадуть і писнути, бож у нас диктатура пролетаріяту. Отже, ви маєте цілковиту рацію. Але з демократією — у вас непорозуміння. Ніде пролетаріят не має кращої можливости здійснювати принципи найширшої демократії, як у своїй пролетарській державі, цебто, покищо тільки у нас, у Радянському Союзі. Хіба ви будете заперечувати цю істину?

— Так. Я буду заперечувати цю „істину“. Між іншим, як вам подобаються німецькі жінки?

— Власне… що ви хочете цим сказати? Адже ви також німкеня?

— Ну, ні. Я парижанка. Тільки працюю тут. Але як вам подобаються тутешні жінки?

— Я… власне не знаю, що вам сказати… Про яких жінок ви питаєте? Адже ви — комуністка?

— Я? Ха-ха-ха-ха! Я комуністка?

Чи треба казати, що я вже й сам прекрасно зрозумів свою прикру помилку? Але я все таки для чогось запитав:

— Значить ні?

— Я соціял-демократка!

Нуда, я так і знав. Ще, як почала вона говорити про „демократію“, знав, догадувався, з ким маю справу. Але подумав, що вона ж працює з товаришем Готоппом… Не може бути…

Ні до того, ні після того я не був такий здивований і… неприємно вражений. Мені лишилося тільки сказати всю правду, що я думаю про її партію. Я закликав на допомогу товариша Вайскопфа і сказав кілька гірких для соціял-демократки слів…

Була вже друга година ночі. Гості розходились по домівках.

30

Коли ранком ми з Петером Кошом підійшли до пруського ляндтаґу і ще здалека побачили постать Альберта Готоппа, я вирішив нічого не говорити т. Готоппу про вчорашню вечірку.

Та він запитав мене сам:

— Сподіваюсь вам було весело?

— А ви чом не прийшли? То й побачили б.

— Е, це інша річ.

— Хоч би були попередили, що працюєте з соціял-демократами. Вас тут не розбереш, німців. Куди ми тепер ідем?

Він доброзичливо засміявся.

— Нічого, ви мусите бачити все і зустрічатися з різним товариством. А тепер — ідем на конференцію „Червоних фронтовиків“. П'ята „Ґауконференц“ Берлін-Бранденбург. Вона засідає тут, у приміщенні ляндтаґу. Ви напевне скажете товаришам двоє хороших слів і це буде дуже доречі. Отже давайте умовимось про тези вашої промови, яку я охоче перекладу авдиторії.

Роздумувати зовсім не було часу. Ми зийшли до вестибюлю і присівши десь у затишку, склали тези. Петер Кош, я і Альберт. По тому ми дістали картки — на конференцію. Зайшли до залі.

Я так звик уже бачити робітничі збори в льокалях, що присутність кількох сот фронтовиків у цій розкішній залі ляндтаґу здавалося мені просто неймовірною. І не так присутність, як їхні промови.

Після короткого мого слова і відповіді на нього, президія виділила делеґатів — вітати робітничі збори, що зібралися в циркові Буш на свято десятиріччя комуністичної газети „Роте Фане“. Від конференції пішло четверо фронтовиків і нас троє. Разом сім чоловіка.

Це було вісімнадцятого листопада, об одинадцятій годині з ранку.

Ми сіли на автобус і весело подорожували з півгодини, поки дісталися цирка. Фронтовики... Які це чудові люди! Міцні й веселі. І кожний з них любить свою організацію, старається, щоб його цуг був найкращий поміж всіма цугами. Якщо буржуазія чи її лицар — соціял-демократія надумає розігнати їх, то це ще дужче їх зреволюціонізує!

— Ось ти слухай, — шарпнув мене за рукав Петер.— Цей товариш просить приїхати до них позавтрьому, до їхнього цуга неодмінно. Вони покажуть тобі прапор від робітників столиці України.

— Що ти мелеш?

— Мой! Кажу тобі — від харківських робітників мають прапора. Бо з них був дехто в Харкові. І просять тебе неодмінно приїхати.

— Так, це я прошу в імені цілого цуґу. Я можу вам подарувати на знак пам'яті оцього ножика. Він годиться навіть голитися. Це є „разірмесер". Хочете?

Це говорив до мене літній уже, поважний фронтовик. Ножик мені так сподобався, що я не знав, як за нього й дякувати товаришеві. На жаль, мені не було чого подарувати йому.

— Отже позавтрьому?— ще раз запитав він.

Ми погодились.

... Біля цирку стояло дуже багато людей і не мало зеленої поліції. Люди не могли добитись усередину, бо там було вже повно — по вінця, а поліція стояла „так собі", ради свята... На всякий випадок вона мала при собі добрі палиці й досить куль. І нічого на шуцманських обличчях, крім готовости кожну хвилину стати на оборону порядку, не було написано. Та зрештою для благонадійного громадянина гінденбургівської республіки й цього „напису" на шуцмановому обличчі було досить. Він (громадянин) не перся, обходив подалі це зборище. Щождо робітників, то їх не могли стримати ніякі сили республіки. Робітники зайняли кожний сантиметр у циркові Буш, переповнили іще кілька інших приміщень у пролетарських частинах міста, і, все таки не вмістившись і в тих залях, товпились знову коло дверей цирку.

Нашу делеґацію через силу втиснули в середину. Свято ще не починалося, отже ми мали час обдивитися навколо. Циркус Буш розраховано не знаю на скілька тисяч чоловіка, але сиділо й стояло там тисяч із вісім.

Біля естради купчились співробітники редакції „Роте Фане", найактивніші робкори, представники різних делеґацій і дехто з пролетарських письменників. Тут мені вперше випало познайомитися з Карлом

Ґрюнбергом та з Иоганесом Р. Бехером, з котрим учора ми умовлялися телефоном про зустріч. Товариш Готопп тимчасом уже встиг договоритися з президією про виступ „представника українських пролетарських письменників“ з привітанням, і зараз, блискаючи очима, повидомляв мене:

— Ви маете слово після двох промовців. Кажіть швиденько, що ви говоритимете, щоб я міг вас перекласти. Де ваш товариш, хай іде на підмогу.

Словом, не доводилось сперечатися. Ми знову склали тези і стали чекати на початок свята. За кілька хвилин товариш Сланґ, відкриваючи свято, повідомив, що з церков уже повиходили, уже минуло пів на дванадцяту і тепер сміливо, мовляв, можна починати...

Тисячі робітників загули реготом і досить міцними репліками на адресу патерів і ксьондзів.

— В чім річ, Петере? Я не розумію, чому не можна було починати, доки не повиходять із церков? Невже чекали на тих робітників, що пішли в кирхи та в костьоли?

— Е, ти смієсь? Де чекали! Дурниці. Хіба ти не знаєш, що тут ніхто не має права нічого робити, доки не одправиться в церквах. То є капіталістична країна, мой! Ти все забуваєш. Релігія тут під обороною держави. Якби були почали, то поліцаї ся втрутили б...

Він, ніби ілюструючи свої слова, сердито заворушив вусами.

— Але диви, скільки їх тут! — додав він, обводячи очима робітників, що поволі стихали, готуючись слухати промовців.

І вже відразу почувалося, що це власне не свято. Це — бойові збори, що мають поглянути на пройдений шлях, згадати в день десятої річниці центрального органу комуністичної партії фундаторів цього органу, Карла Лібкнехта та Розу Люксембурґ; перевірити свої сили і дати обіцянку бути завжди, кожної хвилини готовими кинути ці сили на боротьбу за справу

 пролетаріяту, за яку загинули фундатори „Червоного Прапору“, дати обіцянку не спинятися ні перед якими труднощами, аж доки не дійдуть остаточної перемоги, що для неї знаряддя кується в „Роте Фане“.

Нам розповіли, що за годину до початку зборів, як тільки відкрилися двері цирку, приміщення переповнилось робітниками протягом кількох хвилин. Тимчасом трамваї та автобуси підвозили раз-у-раз нові й нові сотні робітників. Тоді ухвалили зробити одночасно другі збори в „Sophiensälen“ і паралельно збори десь ще по малих залях. І не зважаючи на те, що багато сот людей, що приходили до цирку та, не вмістившись, повернули додому, не знаючи про паралельні збори в „Sophiensälen“, там також було до краю переповнено. Всі ті приміщення, виявилось, були замалі, щоб умістити читачів „Роте Фане“. Товариш Сланґ, відкриваючи збори, мав повне право підкреслити, що такі збори свідчать про міцний зв'язок берлінського пролетаріяту з комуністичною партією та її центральним органом.

Після цього, звичайно, заграла оркестра. Це була струнна „російсько-українська оркестра“. Грала вона відомих уже нам революційних пісень.

А потім збори вислухали доповідь товариша Піка, що говорив про значіння десятої річниці органу комуністичної партії Німеччини, органу, що так відважно показував шляхи німецькому пролетаріятові в його боротьбі з капіталом протягом цілого десятиліття, коли пролетаріят підіймався, зазнавав поразок, гартувався духом і нині підіймається знову...

— Десять років „Роте Фане“! Десять років боротьби проти контрреволюції, проти буржуазії, проти клясової зради соціялдемократів, десять років боротьби за організацію революції. Протягом цих десяти років упали числені жертви з лав свідомого пролетаріяту. Фундаторів центрального органу комуністичної партії, Лібкнехта і Люксембурґ, замордовано. Ми згадуємо їх і

тисячі інших жертв, і тих клясових борців, що сьогодні, через десять років після листопада 1918 року, ще гниють у в'язницях республіки...

— Республіки! Чорт... Теж республіка... — кидає хтось злісну репліку.

Товариш Пік нагадує, що місце, де відбуваються збори, це місце історичне. Тут, у циркові Буш, радились робітничі й вояцькі ради про долю революції. На цьому місці промовляв Карл Лібкнехт. Він застерігав тоді:

— Будьте на поготові, товариші! Контрреволюція вже під вами.

То була контрреволюція, що її 10-го листопада тут обрано! „Роте Фане" крикнула тоді робітникам: „Не випускайте зброї з рук! Доведіть справу до кінця. Створіть із половини цілу революцію". Але тоді ще не було великої масової організації, щоб повести німецький пролетаріят до перемоги.

Проте ні Еберт, ні Шейдеман, ні Носке, ні Вельс не змогли навіть кров'ю загасити той вогонь боротьби, що спалахнув у робітничих серцях. „Роте Фане" йшла попереду робітничих лав, як керівник, як гучномовець більшовизму.

— Організувати революцію, ось завдання, що стоїть перед „Роте Фане". Що густіше зберуться маси навколо „Роте Фане", то легше, то краще буде проведена пролетарська революція.

Товариш Пік змальовує окремі етапи десятилітньої безперервної боротьби. Підкреслює ті завдання, що їх треба виконати, для того, щоб звільнити шлях до остаточної перемоги. Вказує на потребу докласти всіх сил для боротьби проти соціял - демократів — ворогів Радянського Союзу.

— Під керівництвом комуністичної партії Німеччини та її Центрального органу „Роте Фане" клясово - свідомий пролетаріят повинен організувати свій непоборний червоний фронт!

Тисячі загули.

Тисячі вітали „Роте Фане“, Комуністичний Інтернаціонал, Комуністичну партію Німеччини, Радянський Союз і більшовицьку революцію.

І от, після цього довелося говорити людині з Радянського Союзу...

Говорити з трибуни перед морем пролетарів, бачити, як воно грізно хвилюється, відчувати єдиний з ним трепет і разом із тим пам'ятати, що сказати ти маєш право дуже мало, що ти не маєш права навіть крикнути „валіть зрадників соціял - поліцаїв!“.

В такому страшенно тяжкому становищі опинився я, коли довелося мені, після промови т. Піка, вітати німецьких товаришів від українських пролетарських письменників, робітничих кореспондентів і пролетарів. Промовляти після того, як інші вже запалили авдиторію гострими бойовими кличами, як гасло диктатури пролетаріяту вже пролунало тут під грім оплесків і могутній спів „Інтернаціоналу“.

Чужинцеві, що подорожує з культурно - науковою метою, не дозволяється кликати німецьких пролетарів до збройного повстання проти диктатури буржуазії. Хто ж цього не знає? Якщо б мандрівник про це забув, то йому б далі не мандрувати.

Але хто може заборонити тому мандрівникові розповідати про диктатуру пролетаріяту в його країні? Хто може заборонити йому згадувати шлях героїчної боротьби, в якій український пролетаріят, разом з пролетаріятом російським та з пролетаріями інших братерських народів, здобув собі владу?

Ніхто!

Ніхто не може заборонити мандрівникові розповідати про велетенське соціялістичне будівництво, в якому зростає СРСР, про велику творчу підойму робітничо-селянських мас на його батьківщині і передавати привіт німецьким робітникам у їхній тяжкій і героїчній боротьбі!

З цього права може користатися кожний мандрівник. І чому б не скоривстався був з нього автор цих рядків? Не винен же він, що робітники дуже уважно і дуже прихильно слухали те його привітання, може навіть уважніше, ніж того хотілося б блискучим соціял-демократичним шуцманам.

Я не дивувався, коли товариш Готопп, користаючись уже з свого права перекладача — не зовсім точно перекладати кожне слово — де в чім доповнив мою невтральну промову, підпалив її кількома гаслами і море робітничих рук захвилювалось, а в стіни ударились вигуки:

— Хай живе Радянський Союз!

По тому виступало багато товаришів, між ними були представники різних націй, але всі вони говорили однією мовою,— мовою пролетаріяту, що йде на штурм стабілізованого капіталу.

Воїстину, велике свято робітничої солідарности! Не можна було не вірити, не можна було не відчувати, що німецькі пролетарі здатні в ближчий час десь виступити на барикадах...

Ніби іскра пролетіла в приміщенні, коли гамбурзькі „синьоблюзники" розпочали свою інсценовку, що примусила всіх пережити ще раз ті дні, коли руки пролетарів були вже над горлянкою визискувачів.

Збори тут таки виголосили братерську солідарність з рурськими робітниками, пообіцяли їм підтримку в їхній страшній боротьбі.

Соціял-демократичний поліцай-президент мабуть сподівався на таке. Він своєчасно заборонив збирання грошей на користь рурських страйкарів. І коли, не зважаючи на ту заборону, „зборщик" пішов таки між рядами, а робітники найрішучіш почали реалізувати свою обіцянку, то поліція не менш рішучо заарештувала „зборщика" і... припинила „непорядок"...

В резолюції, що її ухвалили перед цим збори, між іншим говорилося:

„Виголошуємо рішучий протест проти ухвали Райхстаґу будувати панцерники, і проти пропозицій соціял-демократів, що ніби також не підтримують панцерників, але роблять це так, щоб тільки затушкувати справу. Це підтверджується ще тим фактом, що соціял-демократична фракція висловила довір'я генералу Гренеру, після того, як він на Райхстаґу розвинув буржуазну воєнну імперіялістичну програму...“

— Геть соціял-демократів, зрадників робітничої кляси!

Так відбувся день десятої річниці „Роте Фане“. Героїчна газета вступила в 11-й рік бойової діяльности. Перед нею майбутнє, як перед цілим пролетаріятом Німеччини. Але до того майбутнього — тяжкий шлях боротьби, заборон, арештів і конфіскацій *.

Боротьби! Хіба це може злякати робітників, що валять старий світ?

Хіба це може їх зупинити?

— Сила! — філософічно зауважив Петер Кош, виходячи з цирку. — Вже тота сила, як вибухне, то най ся тримають пани капіталісти.

* Як відомо, соціял-демократичний поліцай-президент Церґібель, після розстрілу робітників на вулицях Берліну в першотравневі дні 1929 року, закрив був „Роте Фане“ на сім тижнів. Заарештовано й тих товаришів, що з ними зустрічався автор. Саме коли друкується ця частина „Голубів мира“, ми читаємо в „Комуністі“ (№ 43/12829, 25.VI.29 р.): „Берлін. 24. Після семитижневої перерви знову вийшла „Роте Фане“. В нумері — листи робкорів і резолюції зібрань, де робітники заявляють про свою відданість компартії та її Центральному органові. Після арешту головного редактора газети Ґірша, заарештовано також другого редактора т. Сланга. „Роте Фане“ пише, що такої ж долі зазнають ще деякі редактори. Ґірш і Сланґ заарештовані з розпорядження вищого прокурора по обвинуваченню в „спробі державної зради“. „Спробу“ прокурор вбачає в ряді статтей, опублікованих в „Роте Фане“ напередодні 1-го травня“.

Отже соціял-демократичні „миротворці“ невтомно роблять свою ганебну справу, — та ще й пурхають, як „голуби мира“, над в'язницями, куди вони кидають представників німецького пролетаріяту.

Ми йшли мовчки, не хотілося відповідати на справедливе Кошове зауваження.

Хотілося зосереджено, напружено передумувати все, що ми бачили, що нас так сильно схвилювало півгодини тому.

А ще за півгодини довелося мені провадити таку розмову.

Якось випало обідати разом із сином нашої господині, молодим інженером Крайєнбрінґ, що працює на великому індустріяльному підприємстві. Цей ввічливий панич досить весело запитав мене:

— Де це ви ходите, пане докторе? Хе-хе...

Я переконаний, що він думав про веселих дівчат у затишних кафе. Він навіть усміхнувся поблажливо. Розумію мовляв. „Треба ж скористатися з европейської культури". І я вирішив розчарувати його.

— Вивчаю Німеччину, — відповів я.

— Вивчаєте, хе-хе... Що ж ви саме вивчали? Власне, кого ви сьогодні вивчали?

— Робітників.

— Що?

— Робітників, кажу.

— Цебто... як?

— А дуже просто. От пішов на мітинґ з приводу десятиліття „Роте Фане". Дуже ловко. Робітників сила. І видно чим вони живуть, як мислять, на що сподіваються. На мене, принаймні, вони справили велике враження.

Я зачепив шматок закусу й поклав собі на тарілку. Мій співбесідник не рухався, так і тримав ложку, піднесену догори.

— Ви жартуєте, — промовив він згодом.

— А чого б мені жартувати? Правдивіш, чого б мені не піти на мітинґ? Хіба це заборонено? Адже я цікавлюся всіма сторонами громадського життя сучасної Німеччини. Сьогодні я був на робітничих зборах, завтра зранку піду на лекцію професора Бонгефера,

 а увечері — на засідання „Союзу пролетарських революційних письменників“. Чи може ви гадаєте, що досить з нас було б походити по кафе, театрах і музеях?

— М-м... я цього не кажу. Звичайно треба вивчати всебічно. Але в тім то й лихо, що всебічно вам все таки не вдасться побачити Німеччину. Не вдасться вам побачити її мозку, тих шарів суспільства, що рухають Німеччину вперед, творять, відроджують її. До цих людей, звичайно, вам дуже тяжко потрапити... Ви згодні зі мною?

— Ви говорите про буржуазну інтеліґенцію, нарешті про самого власника заводу, що „творить“ і „рухає“?

— Та хоч би й так.

— Да-а, мабуть він не прийме мене в своєму кабінеті. Дуже шкода, я, значить, не побачу справжньої Німеччини... Та все ж таки з паном інженером, коли не з самим його господарем, я ось маю приємну можливість провадити бесіду.

— Ну, що ви... Хе-хе... Ми ж з вами зовсім по-приятельському.

— Дуже дякую... Отже я з цього й користаюся... Чи не будете ви ласкаві сказати, як ви почуваєте себе на виробництві? Як вам працюється, чи задоволені ви морально?

— Будь ласка! Дуже добре. Цілковите задоволення. Мене обіцяють швидко перевести на великий самостійний відділ. Справу поставлено у нас зразково. Ніхто не має права спізнитися ні на хвилину...

— А скільки одержують робітники середньої кваліфікації? Взагалі — умови їхньої праці й життя. Чи вистачає їм, і взагалі, як вони себе почувають?

— Робітники? Нічого, знаєте. Власне, я в політику ніколи не втручаюсь. Політика — не моя справа.

— А, ну тоді звичайно, коли не втручаєтесь...

Так закінчилась наша розмова на соціяльні теми з молодим інженером великого заводу...

В Берліні були випадки, коли робітничих дітей загризали щури. Батьки були на фабриці, а діти залишалися вдома—замкнені в холодній комірчині, де, як відомо, з однієї нори може вилізти багато голодних щурів з гострими зубами. Батько й мати на фабриці, відроджують капіталістичну промисловість, що справді встає з руїни буйним колосом, висмоктуючи соки з м'язів і костей німецького робітника.

Чи варто наводити цифри для ілюстрації дивного економічного промислового розвитку Німеччини? Розвитку, що не підлягає жадному сумніву, і переконливо свідчить про те, як може востаннє спалахнути й піднестися вгору післявоєнний капіталізм; піднестися на піску тимчасової стабілізації, покропленою живою кров'ю робітника й його дітей.

Не варто. Цифри і назви трестів, синдикатів, об'єднань великих підприємств можна легко знайти в будь-якій солідній брошюрі, написаній поважним фахівцем, економістом, ученим. Не будемо здилетанська їх переписувати й тлумачити. Ми боїмося гніву читача, що взявши до рук книгу, наприклад, Пауля Уфермана „Германський стальний трест“ чи книжку іншого поважного автора, під назвою „Сучасна Німеччина“ й перечитавши там захоплюючі розділи про німецьку промисловість, може справедливо сказати на нашу адресу:

— Так ось звідки ви берете „враження“, уредні мандрівники!

Але про щурів там немає. І тому ми дозволяємо собі подати цю картинку з життя-буття столичного робітника гінденбургівської республіки так, як ми її собі уявляємо після деяких деталів, що їх нам виклав Петер Кош.

Рівно о шостій ранку, коли клапоть осінньої мряки ще висів над вікном п'ятого поверху, в тісній темній комірчині прокинулись маленьки діти.

— Татусю! — покликав хлопчик, зовсім маленький хлопчик.

Але татусь не обізвався. Він був на фабриці, куди не можна спізнитися ні на хвилину.

— Мамо,— писнула малесенька дівчинка, майже немовля.— Де ти, мамусю? Я хочу їсти.

Але мамуся також не обзивалася. Вона теж була на фабриці. Тоді маленькі дітки заплакали. А далі, повилазили з-під лахміття давай гратися на підлозі. Вони вже звикли жити без няньки, без мами, без тата й без догляду. От за кілька хвилин із тої он дірочки вилізе тваринка з гострою мордочкою й довгим хвостиком і почне швидко все обнюхувати, перебігаючи з кутка в куток. Як на неї чимсь кинути, то вона сховається, потім знов вилізе і почне своєї.

Така з нею розвага...

І справді. Тваринка висинула з нори гостру мордочку, понюхала повітря і швидко вибігла на середину кімнати.

— Ой!

Це скрикнула дівчинка, бо та сіра тваринка пробігла повз неї і зачепила її хвостиком.

— Ге! Ти дивися он і друга! — сказав хлопчик.— І... третя...— прошепотів він, і очі йому поширились від жаху.

Справді. З нори вилазили один по одному великі щури. Їхні спинки тьмяно виблискували під кволим світлом ранку. Щури вилазили табуном, як бандити, і швидко й рішуче, ніби за точним, зарані виробленим пляном готувалися до наступу на двох поживних істот, що з криком тікали на ліжко...

Вони ще ніколи не бачили стільки щурів, як сьогодні. Пів кімнати встелено ними, ворушиться, пищить, вишкірюється гострими зубами.

— Лізе один на ліжко!..— крикнув хлопчик.

Але дівчинка і без того вже була перелякана на смерть і тільки впивалася пальчиками в хлопцеве тіло, шукаючи порятунку на його вузеньких грудях.

А щури, піславши одного найстаршого на розвідку, не барилися й самі. Вони давно вже готувалися до наступу на цю комірчину, де живуть дві істоти, що їх можна загризти великим табуном.

Швидко, швидко, один по одному шкрябаються на ліжко, хижо пищать.

Хлопчик кидає на них подушкою, махає руками.

Це не спиняє їх. Вони сунуть уже сірою лавою, впиваються білими гострими зубами в ноги, в руки, в очі... Лізуть по всьому тілу, кров роздрочила їх, вони весело пищать і починають рвати свіже м'ясо.

В напівтемній комірчині, на п'ятому поверсі, відбувається веселий баль щурів.

І коли повертається через дев'ять годин стомлений батько і виснажена мати, то в кімнаті лежать недогризки їхніх дітей.

Щури лінкувато ховаються в нори...

З тихим зойком безсилля мати падає на порозі непритомна. Батькові ворушиться на голові волосся і з рук поволі висувається газета, що в ній надруковано ухвалу будувати панцерники для захисту гінденбургівської республіки.

Так от: цю картину ми й пригадали собі, коли увечері, на зборах однієї робітничої української організації, куди ми пішли з універсальним Петером Кошем, одна робітниця з колишньої Катеринославської губерні запитала мене:

— Чи то правда, що той... що на Радянській Україні і в Росії кожна жінка мусить примусово на рівні з мужчинами йти на роботу, а дітей мусить обов'язково нести в дитячі ясла? Що то воно таке за ясла? Для чого то примушують жінку?

Була це літня вже робітниця-комуністка. Еміґрувала вона з України давно, ганяючись за своєю долею, мов за невірною тінню. В Німеччину потрапила з якоїсь іншої країни, з Туреччини, здається. Бойова, але „щоб дуже грамотна, то ні".

— Отже не сердьтесь, а об'ясніть. Як нам тут буржуазні газети кажуть фалш, то ми знаємо, що то фалш, але об'ясніть ви, як ви от ізвідти приїхали, то об'ясніть.

Тоді я розповів їй про щурів.

— Було. А якже. Це було в нас. На якій це штрасе, Петере? А якже, було...— сказала вона.

— А на Радянській Україні і в Росії, цього ніколи вже не може бути і не буде,— одповів я цій товаришці і з'ясував, що то за штука така дитячі ясла.

32

Ранком я, настроївшись на студентський лад і захопивши великий зошит для нотаток, помандрував на лекцію проф. Бонгефера.

Перед парадними дверима II Medezinische Klinik, де стоять погруддя Траубе і Фрідриха Крауса, я зупинився, щоб трохи поміркувати на тему про тяжку медичну науку та її складні перепітії, і обдивитися будівлі клінік Шар'єте. Тут я сумно похитав головою, згадавши свою працю про кінестезію шкіри, ту саму працю, що так довго й терпляче чекає, коли ж її нарешті буде закінчено?

Треба сказати, що в згаданих будівлях, як і слід було чекати, все було кстроці і нічого не було особливого.

Милосердна сестра показала мені вхід до нервової клініки і я, разом з кількома студентами, піднявся на другий поверх, де міститься авдиторія.

За п'ять хвилин до початку лекції майже всі студенти були на своїх місцях. Саме *на своїх*, бо я, сівши, звичайно, на чуже, мусів був поступитися ним і пересісти та інше, коли з'явився власник цього місця і сів на нього пожувати перед початком лекції свій бутерброд.

Я подумав: „Як це чудно, що за п'ять хвилин до початку лекції всі студенти — на своїх місцях! У нас

вони приходять часом не за п'ять хвилин до початку, а за три хвилин до кінця. Зате у нас мало не кожний студент має громадські навантаження, одне, чи десять, це не важно, працює в предметово-пляновіи комісії, засуджує (і справедливо!) старі методи викладання, сперечається з професурою і вказує їй на її хиби, взагалі виявляє своє громадське обличчя. Невже він не має після цього права спізнитися на лекцію на п'ять — п'ятнадцять хвилин, або й не прийти, або й не ходити зовсім? Має! Не лише право, він має навіть досить громадянської мужности, щоб, не пішовши на лекцію, попросити товариша відзначити його все ж таки в спискові тих, що відвідали лекцію... Не розумію тільки, чому з такими „активними" й хвацькими парубками бореться профком, парт-колектив, академвідділ, деканат, правління ВИШ'у? Хай би собі..."

Мої думки пірвалися від енерґійного жування сот із півтори бутербродів. Це студенти зміцнювали свої духові сили перед тим, як сприйняти чергову дозу науки.

„Бутерброди це — безперечно досягнення західньо-европейської культури... Наш студент його не має і це дає йому право являтися на лекцію не раніше, а пізніше на кілька хвилин. Однаково бо, що ж він жуватиме? Хібащо граніт?" — знову подумав я, пригадуючи невисокий розмір наших стипендій і високу ціну підручників.

Далі я звернув увагу на зовнішній вигляд студентів. Всі вони добре повдягані і, що їм не треба нікому доводити свого ворожого ставлення до міщанських забобонів, то в кожного з них ковнірець зав'язано, хоч би й дешевою краваткою.

„У нас то вже ні" — думалось мені з цього приводу. — „У нас не лише деякі студенти, а навіть деякі професори, щоб довести свою ворожість до міщанства і свою відданість робітничій клясі, не зав'язують ковнірця краваткою, а так і залишають його, з шпонькою,

 що тіліпається на ланцюжкові в одній петельці. Вигляд у них від цього стає справді „пролетарський“. Але це їх не рятує. Партколектив та інші студентські організації таки вгадають: „підроблюється, братишка“.

Одначе ні в кого з студентів не бачу я ознак приналежности до будь-якої корпорації.

Як відомо, в Німеччині, а зокрема і особливо в Берліні, тих „корпорацій“ до смутку. От, наприклад, „Кор“, куди вступають сини великої буржуазії, дворяни тощо. Дорога корпорація. Туди будького не приймуть. Сто відсотків монархістів.

Друга — „Burschenschaft“ („Землятства“) — корпорації чоловіка на 30 — 50 студентів. Це вже значно поступовіша корпорація. Монархістів у ній лише... дев'яносто відсотків.

„Landmannschaft“ — тут більшість із сільсько-господарських академій. Монархістів тут відсотків на два, а може на п'ять, більше, чи менше — яка ріжниця?

Далі — „Гімнастичне об'єднання“ („Turnerschaft“).

Далі... ну, „і так далі“.

У всіх цих копораціях — скажена дисципліна. Люди б'ються шоденно по чотири години на шпадах (Paukboden). Виковують із себе вольових фашистів, завзятих монархістів тощо.

Коли хто лякається такої дисципліни й таких метод виховання і взагалі дещо розходиться з настановленням цих „корпорацій“, то вступає до чорного об'єднання“— „Schwarzeverbindung“, що протистоїть всім цим корпораціям. Тут закони, що зобов'язують добре й міцно пити, не мають тієї сили, що в інших корпораціях. Дуелів у цій корпорації також немає.

Поза цими є ще організація „веслувальщиків“ („Akademische Rudervereіn“), організація „човнів на вітрилах“ („Akademische Segelverein“) тощо.

Та медики — люди науки і бутербродів. І, хоч про них не можна категорично заявити, перефразувавши українського професора М. Зерова: „що їм „корпорація“

і що вони „корпорації?“ — принаймні не можна цього заявити, так категорично, як шановний неоклясик категорично заявив, здається, про наше радянське студентство й молоді культурні сили — „що їм Гекуба і що вони Гекубі,“ — та все ж доводиться визнати, що медики більше уваги віддають своїм клінікам, ніж „корпораціям“.

Отже вони готові приступити до слухання лекції.

Між іншим, вона має починатися рівно об одинадцятій годині. Зараз уже сімнадцять хвилин на дванадцяту, а професора ще немає в авдиторії.

З цього приводу я мимоволі думаю: „Скільки разів я чув оповідання захоплених мандрівників про абсолютну, непогрішиму німецьку точність, про те, що потяг у Німеччині не може спізнитися, що візників у Берліні немає і не може бути, etc... Як бачимо, все це не зовсім відповідає дійсності. Спізнитись може не лише потяг (факт!), а навіть професор (теж факт); візники не лише можуть бути, а таки є... Але це не стосується лекції...“

Професор увіходить до авдиторії рівно, пунктуально (pünktlich!)... в двадцять хвилин на дванадцяту. Нумо ж приглядатись до метод викладання.

Насамперед він викликає на передню лаву п'ятьох чи шістьох студентів-кураторів. Так. Точнісінько і в нас так. Далі з палати привезли на ліжкові хвору. Професор розпитує її, як вона себе почуває, а ми тимчасом дивимось на нього, уважно вивчаючи зморшки на вченому обличчі.

Ріжниці в „методах“ покищо немає.

Він сивий, хоч волосся для сивини уже не так то й багато залишилося; з коротко підстриженими вусами, хоч ми звикли говорити: „голене німецьке обличчя“; в роговому пенсне, хоч мода, як відомо, пішла тепер на рогові окуляри. Говорить тихо. Словом обличчя професорове нагадує мені архітектора Дашкевича, що будує в Харкові будинок письменників „Слово“.

Та хоч і дуже вабить мене ця прекрасна тема (будинок письменників „Слово“, що восени 1929 р. має бути нарешті закінчений), але не будемо відхилятися в бік, нумо слухати лекцію.

Хвора — морфіністка. Доречі, ще перед лекцією один студент, що з ним ми викурили були пару цигарет, розповідав мені, що в Німеччині сила морфіністів, кокаїністів і інших наркоманів. Кокаїн у високій ціні. Неймовірно високій, особливо рівняючи до передвоєнного часу.

— А чи у вас, в радянській республіці, також багато нюхають кокаїну? — питав мене цей симпатичний юнак.

— Ні, — кажу. — Якщо хто й нюхне коли, то це напевне один із тієї „корпорації“ люмпенів, що звуть кокаїн „марафетом“. А так порядній людині немає причин нюхати. Більше під шкіру пускаємо задля анестезії. А нюхать на віщо ж?

— Е, а в нас нюхає часом і порядна. От лікарня Віттенгау. Там спеціяльно для наркоманів. Дуже багато кокаїністів. Бо знаєте, умови життя. Чесній людині тяжко жити. Моральні умови тяжкі. Взагалі доля нашої батьківщини многострадальна...

Він сумними очима посміхнувся. Я дуже шкодував, що ми не могли продовжити нашої розмови.

Професор оглянувши хвору й продемонструвавши студентам її добрий вигляд та веселу вдачу, велів одвезти її назад до палати.

— Ви бачили майже здорову жінку. Ми вилікували її абортивним способом. Обірвали відразу морфій, хоч серед широкої публіки існує неправдиве уявлення (falsche Vorstellung) ніби морфіністи не можуть знести такої методи. От вам наочний доказ. В нашій клініці ми застосовуємо тільки цієї методи і з добрими наслідками.

„І в нашій клініці — думаю собі, — прекрасно володіють цією методою, але зовсім не тільки з неї користаються“.

Подумавши про це і, таким чином, одволікши увагу від професорового пенсне, я почав вивчати інших слухачів. І тут я відчув одверту радість: німецькі студенти зрівнялися з нашими! А саме: дехто слухає, а дехто, поклавши голову на руки, лежить так, схилившись на парту, і не відомо про що він мріє... Очі йому свідчать про те, що його увага десь далеко, далеко за мурами цієї тихої авдиторії.

Нарешті монотонність лекції починає хилити на сон навіть декого з тих, що прийшли сюди з „великим зошитом для нотаток“.

Який ще може бути гірший скандал для мандрівника, як заснути на чужині, в авдиторії, підчас лекції?

Та цього не трапилось, саме тому, що під цей час, як почало „хилити на сон“, кілька студентів з горішньої лави для чогось піднялись і вийшли з авдиторії, не дочекавшись кінця лекції.

„Знову зрівнялися. Так і в нас іноді буває“, — подумав я.

Тоді професор, звертаючись до тих, що виходили, і до решти авдиторії, сказав:

— Мої панове, ви заважаєте нам працювати.

Студенти на знак солідарности з професором і протесту проти тих, що порушили спокій, раптом затупотіли злегка ногами — одну мить, і знову все тихо.

Лекція гаразд закінчується.

Ми зустрічаємось з товаришами Поповим та Кіровим і виконуємо наш плян. Але годі про клініку. В ній так само нервово хворі, як і в нашій. В психіятричному відділі такі самі психічно хворі, як у нас на Сабуровій дачі, або в п'єсі сучасного українського драматурга Куліша „Народній Малахій“. Отже варто читачеві подивитись Кулішеву п'єсу, щоб мати уявлення про божевільних. Тому не будемо їх змальовувати. Не варто описувати й інших лекцій, що їх я одвідав. Замість морфінізму мова мовилася в інший раз про параліж Ландрі і, якщо це хоч трохи задовольняє

 читача, то я дозволю собі поставити на цьому розділі крапку і перейти до справ літературних.

33

Льокаль „Шульц“ міститься на Елізабетштрасе, де не дуже багато ліхтарів і зовсім не великий рух елегантних таксі й приватних автомобілів.

Отже, тут спокійно можуть засідати пролетарські письменники. Льокаль, хоч добре тут відомий, але не дуже помітний з вулиці. Я потрапляю до нього тільки за допомогою доброї старої німкені, що ласково показує мені вхід до цього затишного кутка.

Перша низенька, але досить широка кімната з буфетом. Тут можуть сторонні люди, що їх не обходять справи пролетарської літератури, спокійно пити собі пиво. На дверях до другої залі стоїть столик. За столиком — дві симпатичні молоді дівчини. Вони просять заповнити анкету й дають мені матеріяли: реферати Бехера, Карла Ґрюнберґа, Курта Клебера, товариша Сланґа; проєкт статуту і інші матеріяли з'їзду. Я виконую всі формальності, що їх повинен виконали кожний делеґат з'їзду, і входжу до залі.

Це — ще ширша від першої, але така само низенька заля, і так само заставлена столиками, за якими вже сидить понад півсотні народу.

Я зустрічаю товаришів Вайскопфа та Поля, і мені здається, що я знайомий з ними тисячу років, — так приємно зустріти поміж зовсім незнайомих, хоч трохи знайому людину. Та ось і т. Ґрюнберґ — автор великого роману „Рур, що палає“ („Brennende Ruhr“). Учора він пообіцяв мені подарувати цю свою книгу, і сьогодні свою обіцянку виконує. Йому бажано було б, звичайно, побачити свій роман в українському перекладі і в виданні Державного Видавництва України. Але як я можу пообіцяти йому таку річ, коли не маю хисту читати в серці ДеВеУ? В кожному разі з товариша Ґрюнберґа — великий оптиміст, і навіщо б мені

здалося руйнувати його надії? Тим паче, що, може, й справді роман з'явиться українською мовою, хоч він, про нас мова, доволі таки сируватий, не зважаючи на блискучу й захоплену до нього передмову Йоганеса Р. Бехера.

Бехер уже також тут. Цей невтомний і відважний революціонер і письменник являється безперечно одним із стовпів організації. Він ще молодий, йому тридцять чотири роки, одначе він несе в організацію не лише великий досвід революційної боротьби, а й чимало своїх книжок. Син баварського судді Йоганес Р. Бехер, давно повстав проти суда й розправи буржуазії, значить — і проти свого батька. Батько і зараз — великий націоналіст, представник буржуазної диктатури, а син — відомий цілому світові пролетарський письменник, що б'ється за диктатуру пролетаріяту. До війни з Йоганеса Бехера був один з головних представник німецького експресіонізму в ліриці. Року 1916—1917 Бехер одверто виступає проти війни, а далі рішуче й остаточно переходить на бік пролетаріяту. Його творчість почалася книжкою „Занепад і Тріюмф" („Verfall und Triumf", 1913); в шіснадцятому році він видає книжку поезій „До Европи" („An Europa", 1916); після війни виходять його „Ритми машин" („Maschinen Rytmen"), „Труп на троні" („Der Leichnam auf dem Tron"), славнозвісний роман „Левізіт" („Lewisite"), книжка поезій „Голодний город" („Die hungrige Stadt", 1927), що 1928 року з'являється вже другим виданням. Зараз готується до друку повна збірка його поезій. Працює Бехер над новим великим романом, але коли я був запитав його в циркові Буш, що саме він пише, то він відповів:

— Та так, знаєте... дещо пишу там... Таке писання...

Мені пригадалося, що зовсім же недавно він ледве уникнув суда буржуазії над собою, суда, що проти нього протестували не лише пролетарські письменники України, РСФРР і цілого Радянського Союзу, а й революційні письменники цілого світу; якби той суд був

 відбувся, то не довелося б мені зустрінути товариша Бехера на зборах „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“. Сидів би він десь у в'язниці під охороною соціял-демократичних тюремників. Та видно він уже забув про це і зараз його лагідні й разом з тим уперті очі світяться завзяттям.

— Він завжди такий, — каже мені т. Вайскопф.

Далі ми знайомились з т. Куртом Клебером, що також являється одним з видатніших пролетарських письменників, членів „Союзу“. Він же — один з редакторів „Proletarische Feuilleton Korrespondenz“. Його книжку оповідань з революційної боротьби рурських шахтарів „Барикади на Рурі“ („Barikaden an der Ruhr“) конфісковано державним прокуром за „державну зраду“. Тоді дещо з тих оповідань з'явилося на ринкові новою збіркою під іншою назвою („Revolutionäre“)... Друга книжка — „Пасажири третьої кляси“ („Passagiere der dritten Klasse“) широко відома вже й російським читачам і мусить з'явитися також в українському перекладі.

Бачимо тут і нашого молодого позапартійного товариша Кляуса Германа, що з ним ми вже зустрічалися у Ґергарта Поля. Кляус Герман — молодий критик і історик літератури, що останнім часом виготував низку статтів про Бернарда Шов, проти Томаса Мана й т. ін. Пише він також невеликі новелі. Тут же зустрічаємо і редактора „Роте Фане“, тов. Сланґа, що веселими очима з задоволенням дивиться на учасників з'їзду, від яких він чекає насамперед активної участи в робітничій пресі.

Словом у залі вже добрих півтори сотні товаришів. Карл Ґрюнберґ відкриває збори рефератом на тему „На що сподівається пролетарський письменник від свого „Союзу“.

— Ні на що *неможливе*... — говорить Ґрюнберґ. — Хоч я оптиміст і для мене революціонер песиміст так само неможливий, як дерев'яна кафельна піч, але

було б ілюзією гадати, що з створенням „Союзу“ геть все відміниться...

Він докладно зупиняється на шляхах пролетарської літератури в Радянському Союзі і на відмінах історії німецького „Союзу“.

По тому говорить Курт Клебер. Він повідомляє, що на заклик P. F. K. („Proletarische Feuilleton Korrespondenz“) відгукнулося двісті товаришів охочих вступити в „Союз“. Він певен, що кількість ця збільшиться. До Комітету, що провадив підготовну працю, увіходили: Бехер, Ґрюнберг, Лорбер, Вайнерт, Гун, Ляк, Клебер і Петерсон. Вони всі — присутні на зборах. Тов. Клебер викладає далі головні твердження, що лягли в основу статуту.

Збори відбуваються дуже організовано. Реферати короткі. Увага авдиторії напружена. Слово забирає Йоганес Бехер. Його тема: „Наш Союз“.

Бехер:

— Коли наш Союз стане тим, чим він може бути (і на що, на мою думку, він має сили), тоді цей момент, в який ми тут зібралися, матиме значіння не лише для пролетарської літератури, але стане також подією в історії робітничого руху. Наш Союз виник не за зеленим столом, він не конструкція вигадки. Коли всі товариші відчули, що їхню справу переслідує клясова буржуазна юстиція, ми об'єдналися. Так постав наш „Союз“. Сьогодні нам залишається ствердити: добре, що зроблено цей крок. Перед „Союзом“ виростають незчисленні завдання. Вам відомо, що пролетарська література заперечується не лише в так званому громадському лагері, а навіть в деяких революційних колах. Ми ж — віремо в цю літературу з низів. Наша сила лежить на цій роботі. Ми знаємо, що пролетарська література мусить стати і стане гострою художньою зброєю в клясовій боротьбі пролетаріяту. Пролетарська література, а не буржуазна інтеліґенція буде першим фронтом. Не треба чекати склавши руки

 і скаржитись на те, що наша література не виявляється, покищо, високомайстерними художніми творами. Той, хто чекає готових наслідків, доводить цим самим, що він не має уявлення про розвиток речей і явищ.

Літературу з низів треба не вичікувати, а спонукати її, сприяти її розвиткові, пеклуватися нею. Ми повинні докласти сил, щоб зростити міцне літературне покоління, яке з помилок старшої ґенерації мусить навчитися нарешті вкладати в просту й переконливу художню форму клясовий зміст.

Нам потрібні молоді пролетарські письменники, вільні від захоплення формальним дилетантизмом і настроєні проти ідеологічної неясности, проти екзальтованости почуттів і думок. Ця ґенерація є. Вона хоче рости. Вона, — цемент нашого „Союзу“. Наш „Союз“, якщо він хоче бути життєздатним і спроможнім виконувати свої завдання, — не мусить говорити: „це письменник „з іменем“, а це — „без імени“. Жадних „імен“ і „без імен“. Жадної нездорової конкуренції і кадіння тиміямом. В наших лавах кожний — учень. Найголовніша якість пролетарського письменника — скромність і свідомість того, що він — не що інше, як організатор досвіду інших. Пролетарський письменник живе не для себе, він на службі у своєї кляси, значить — і на службі людськости. Тисячі, несчислені сотні тисяч являються співробітниками в його праці. І те, що він говорить, це є відбиток того, що твориться навколо нього.

Час не такий, щоб ми могли побоюватись бути захлюпнутими хвилею охочих стати пролетарськими письменниками. Час не той, щоб „революційні“ ґульвіси та ділки потрапляли до наших лав. Ми живемо не в „жирний“ рік революції, а в тяжкий для неї час.

Я певен, що всі, хто з нами сьогодні, залишиться з нами й завтра, і що всі ми, що готові сьогодні боротися пером, будемо готові боротися завтра за нашу справу не тільки цією зброєю. Я бачу дальше завдання „Союзу“ в тому, що ми мусимо усвідомити собі

марксистську теорію до високого ступня досконалости щодо політики й економіки. Так само марксизм у галузі літературної критики та естетики, це — поле, що на ньому ще треба багато попрацювати.

Ви погодитесь зі мною, коли я підкреслю, як одне з завдань „Союзу“ критику серед нас самих. Ми, противно до письменників Радянського Союзу, не можемо організувати масову критику, де б розглядалася книга і автор міг відповідати. В Німеччині про це не можна мріяти. У нас немає такої критики, яку представляв Франц Мерінґ, і ми самі проходимо надто швидко і без критики повз найважливіші події, що їх створила атмосфера випещеної буржуазної літератури.

Ми інертні.

Ми пасивні.

Ми біжимо один поз одного, не помічаючи одне одного. І, через ту чужість, можливість учитися і взаємно одне одного підносити — мінімальна. Ми хочемо стати колективом. Таким, де не лише сусідують імена одне біля одного і де посутно один не має нічого спільного з другим. Колектив наш треба виробити. Наш „Союз“ сьогодні це — маленький початок такого колектива.

Ми боремось ради однієї мети, ми — просякнуті одним і тим самим світоглядом. І, якщо шляхи одного і другого з наших товаришів, ще не зовсім однакові, то всі ми прагнемо знайти найпевніший шлях до нашої мети.

В такому „Союзі“ буде можливість подумати і про те, що особливо важливе для нас, як письменників і поетів, — композиція творів, форма, техніка, проблема слова тощо. Все це — питання, що їх ми в загальних наших інтересах мусимо взяти на увагу.

Зрозуміло, що нашому „Союзові“ доведеться боротися проти кожного ґатунку буржуазної літератури, а також — проти певних ґатунків „робітничої“ літератури.

— Хто є пролетарський революційний письменник? Лише той, хто дивиться на світ з погляду революційного пролетаріяту, і таким його відбиває і творить у своїх працях.

Ґорький 1905 року казав: — Ідіть з народом, боріться з ним, допомагайте йому піднятися з колін. — Сьогодні, 1928 р. ми мусимо сказати:

— Ідіть з пролетаріятом, ставайте клясовими борцями, боріться разом із ним у великому й малому, оберніть ваше мистецтво на зброю і оголосіть війну війні!

Глибше корінням у пролетарській ґрунт! Постійний зв'язок із масами. І „Союз“ мусить ще міцніше з'єднати нас зі справою, що їй ми служимо, зі справою соціяльної революції. І що міцніше ми з'єднаємось, то вільніші будемо!

Бехер кінчив.

Збори винагороджують його гучними й довгими оплесками. Настрій високий і бойовий.

І тоді, в атмосфері піднесення й загального збудження, почалися обговорення й привітання.

Мені випало говорити від імени Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників, але в привітанні моєму, звичайно, була й інформація про досягнення цілої радянської української літератури, що виходить нині не лише на всесоюзний терен, але й на арену міжнародню.

Братерський зв'язок поміж німецькою та українською пролетарськими літературами мусить забезпечити обом їм можливість дійти широких робітничих читачівських мас у найкращих взаємних перекладах.

„Союз пролетарських революційних письменників Німеччини“ безперечно відограє історичну ролю не лише в організації сил німецької пролетарської літератури, а й в історії зв'язку з пролетарськими літературами інших народів світу.

Найбільша боротьба розгорнулася потім навколо питання про орган „Союзу“: який журнал має більше

підстав і можливостей претендувати на те, щоб стати тимчасовим органом „Союзу“—чи „Die neue Bücherschau“, досить солідний журнал Ґергарта Поля, — позапартійний, — хоча в редколеґії журналу і є два комуністи; чи „Die Front“, менший розміром, але — з цілком певною пролетарською орієнтацію?

Після довгих боїв переміг журнал „Фронт“.

Далі —

затверджується:

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СТАТУТ СОЮЗУ ПРОЛЕТАРСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ НІМЕЧЧИНИ

Назва й осідок

Об'єднання прибирає назву „Bund proletarisch — revolutionärer Schriftsteller Deutschlands“ і має свій осідок в Берліні.

Мета

Спілка має на меті через об'єднання всіх пролетарських революційних письменників сприяти пролетарській літературі й поширювати її згідно з окремо виробленим пляном роботи. Не зрікаючись впливу письменників на питання господарського характеру, Спілка пролетарських — революційних письменників Німеччини, особливо підкреслює свої літературні і культурно - політичні завдання. Спілка відкидає можливість вважати її за організацію, що замінює „Профспілку“, навпаки — вимагає від всіх своїх членів приналежности до профспілок і політичних організацій.

Найголовніші точки діяльности

1. Участь у переведенні всіх кампаній, що сприяють пролетарській революційній літературі.
2. Влаштовування лекцій та вечорів - диспутів.
3. Влаштовування авторських вечорів, доповідей тощо.
4. Намагання досягти можливости використовувати радіомовлення.
5. Видавати й поширювати свій орган („Die Front“ і „Proletarische Feuilleton Korrespondenz“).
6. Підтримка всіх організацій, що співчувають пролетарському революційному письменству, особливо робітничого театру, робітничого радіо і робітничо - кореспонденського руху.

7. Пеклування за пропаґандні матеріяли до певних кампаній.

8. Виділювання референтів, лекторів, спеціяльних доповідачів на різні пролетарські революційні збори.

9. Захист економічних інтересів пролетарських революційних письменників, особливо впливом на газети, видавців та на різні установи, що являються замовцями; посередництво при конфліктах між зазначеними сторонами.

10. Встановлення зв'язку з пролетарськими революційними письменниками закордону, особливо — республік Радянського Союзу.

Членство

Членами „Союзу" можуть бути письменники, письменниці й робітничі кореспонденти, що стоять на ґрунті пролетарського революційного письменства й приймають програму „Союзу", хоч би для них літературна праця й не була головною, як і ті письменники, що працюють тільки над літературою.

За Президією Союзу залишається право втручатися в рішення округових президій про прийняття чи не прийняття нових членів. Найвищою інстанцією є з'їзд делеґатів. При виключеннях членів за порушення інтересів спілки залишається той самий порядок.

Доки справу переглядається виключений не користається жадними правами.

Внески

На покриття видатків стягається 0,50 м. вступного та не менше, як 0,50 мар. щомісячного внесків. В особливо тяжких обставинах окремі члени можуть дістати дозвіл сплачувати внески пізніше, або тимчасово й зовсім звільнятись від них. Навпаки, від тих, що працюють на посадах, або від краще ситуйованих членів спілки очікується вищих добровільних внесків.

Організація й управа

Члени „Союзу" по можливості концентруються в округах. Окружна президія складається з Голови, Секретаря, й Скарбника, які обираються на генеральних зборах, і можуть заступати один одного. Кожна окружна управа призначає своє місце осідку, де й погоджує всі свої справи, що належать до її компетенції за головним статутом і не розминаються з пляном роботи „Союзу".

Кожна округова організація має право для своїх потреб стягати льокальні внески в розмірі, визначеному Головною президією.

Головна президія (Hauptvorstand)

Головна президія обирається від берлінської округи до першого з'їзду. Складається Головна президія з дев'ятьох осіб, що розподіляють між собою функції першого й другого голови, діловодів, скарбників, двох засідателів і секретаря. Вони мусять мешкати поблизу Берліну. Крім того, обирається ревізійну комісію.

З'їзд

З'їзд скликається по можливості щороку і розв'язує організаційні й ідеологічні питання, а також являється найвищою інстанцією і у всіх інших питаннях „Союзу". Головна президія виробляє докладніший порядок з'їзду.

Новий статут

До затвердження з'їздом нового статуту членів „Союзу" цей статут являється важним для всіх пролетарських революційних письменників Німеччини.

Берлін, 19 листопада 1928 року.

Отже, залишається тільки обрати президію „Союзу" і організаційні збори закінчено. Дружно й одностайно до головної президії обирають таких товарішів: Йоганес Р. Бехер, Курт-Клебер, Карл Ґрюнберґ, Курт Петерсон, Гун, Сланґ, Берта Ляск, Мюллер-Ґльоза, Еріх Вайнерт.

Дев'ять чоловіка.

А підписні листи „на допомогу рурським страйкарям" давно ходять по залі. Письменники й робкори вписують у них свої прізвища й кидають у тарілку „зборщика" райхстагмарки, яких і в самих делеґатів з'їзду до трагічного мало. Бюджет пролетарського письменника й робкора в Німеччині — голодний бюджет. Та й з нього вони виривають марки на підтримку робітничої справи!

Це був незабутній вечір...

Ми підсумовували враження, сидячи потім в кафе в товаристві Бехера, Сланґа, Ґрюнберґа, Петерсона.

 Були там ще — Гайнріх Ванд — відомий берлінський публіцист; Ґасбара, що був драматургом у театрі Піскатора; Поль Кöрнер — з „Роте Фане“ й багато інших. І був ще один присутній, непомітний для стороннього ока, але великий і дужий... Це — почуття радости й тривоги за нову організацію...

Довгий і мулький перед нею шлях!

34

Остання зустріч із „Червоними фронтовиками“. Читач не забув, певне, що ми пообіцяли товаришеві, що подарував нам „разірмессер“, відвідати їхню організацію в районі Шарлотенбурґу. Авторові неможливо про це забути, доки живе на світі Петер Кош, невтомний функціонер, дороговказ і товариш...

— Чом ти сидиш і досі не вбраний? — сердито запитує він, лише переступивши поріг моєї кімнати. — Хіба ти забув, що сьогодні двадцяте листопада?

І от ми вже їдемо в район Шарлотенбурґу, де в одному льокалі має збиратися сьогодні один відділ „Червоного фронту“.

Несподіване ускладнення: коли ми приїздимо в призначене приміщення, то зустрічає нас тільки господар льокаля, старий німець з гострими очима і з тяжкою астмою.

— Нема, — каже він. — Ви самі винні.

— Кого нема? — питаємо ми здивовано.

— Зборів нема. Ви спізнилися майже на годину. Товариші чекали на вас довго, а потім — пішли до іншого льокалю, на вулиці, де мають бути в них спільні збори разом із іншим відділом. Такщо — ви поспішайте, вони просили підігнати вас, коли ви нарешті з'явитесь. Стривайте. Адреса... № телефона... Ми передамо їм, що ви їдете.

Старий почав ритися в телефонній книзі, такій грубезній, що мені зовсім пропала надія знайти в ній потрібній нам нумер. Але він знайшов дуже швидко.

— А де ми дістанемо таксі? Тут у вас щось не видко їх.

— Треба йти на ріг NN, моя стара вам покаже. Галло!

Я дивувався дедалі ще більше. Вийшла стара господиня дуже солідної конституції.

Привіталася.

— Ходімте, я доведу вас до таксі, але раніше подивіться нашу залю.

Вона прочинила двері. Перед нами відкрилася простора і надзвичайно чиста, висока заля, прикрашена червоними плякатами й портретами Леніна, Сталіна, Лібкнехта, Цеткін і інших проводирів пролетаріяту. В одному кутку стояв червоний прапор. Урочиста тиша і бездоганна чистість обкутали нас, і ми довго мовчки стояли на одному місці.

По тому, подякувавши господареві зразкового льокаля за привітність і допомогу, ми вийшли з господинею на вулицю.

— Ідіть здорові, — сказав услід нам господар. — Нема за що дякувати.

Уже сідаючи в таксі, ми взнали від старої німкені, що вони обоє — і вона, і її старий — члени комуністичної партії...

— Чоловік давній комуніст, я молодша, — сказала вона нам на прощанні.

„От чим пояснювалась їхня прихильність до чужинця"..

Як під'їздили до другого льокаля, умовились: увійдемо непомітно й сядемо десь у куточку, щоб не заважати роботі. Та й взагалі не варто дуже висовувати голову.

Гаразд.

Але вийшло зовсім, зовсім інакше. Як тільки ми з'явилися перед яскраво освітленим будинком, двоє товаришів, що стояли біля дверей, зникли в середині будинку. Ми не звернули на це уваги, і зрозуміли цей „номер" тільки потім. На зустріч нам зараз таки

 вийшов наш знайомий і ще два товариші — керівники організації. Разом з ними ми увійшли до широкої світлої залі з блискучим паркетом. Просто в око впадав одразу широкий розгорнутий прапор, що стояв посеред залі, біля кольони. На прапорі тому горіли золоті літери:

„Червоним фронтовикам Берліну від робітників Харкова — столиці Радянської Соціялістичної України“.

І тут... назустріч нам так загриміли дві оркестри, барабани вдарили таким боєм, а труби — урочистими баритонами, що нас трохи не звалило повітрям.

Не знаю, як Петер, а я розгубився. Чую його голос (кричить над вухом, але я ледве чую, власне догадуюсь):

— Оце то сховалися... Непомітно...

Як переграли „зустріч“, ми сіли „непомітно“. Та де там!

— Тільки на вас і чекали, — говорить керівник. — Зараз одкриваємо збори. Я скажу вступне слово. Далі ви скажете промову. От перед вами прапор од харківських робітників. Це вам перша теза, так би мовити. А після вашої промови, ми збудуємо свої доповіді — за вступ нових товаришів до наших лав. От і цілий вечір. Для цього ми й зробили спільне засідання. Ну, починаємо. Готуйтесь. Ви й так спізнилися.

І все так, як він сказав, все так і було.

Просто неймовірно. На мить навіть забуваєш, що на вулиці ходять „зелені“, та й як не забути, про „зелених“, коли тут, перед тобою прапор від робітників Харкова? Але потім контраст здається ще більш разючим і страшним.

О, республіко Гінденбурґа. Яка ж ти химерна республіка...

Але настрій серед товаришів так високо піднісся, що від промов, головно од музики, бряжчать вікна...

Коли вже вечір майже кінчався, ми підійшли до керівників потиснути їм руки.

— Стривайте, — звернувся до мене один, ще не все.

І тут же до авдиторії:

— Товариші! До президії надійшли пропозиції подарувати товаришеві з Радянської України нашу повну червонофронтовицьку уніформу.

Незручно писати, бо та уніформа обходить автора, але оплески заглушили промовця.

— Хто „за“?

Всі „за“. Як одна рука.

— Завтра о дванадцятий годині вдень на вулиці № ми вас чекаємо в магазині „Червоного фронту“. Там ви одержите свою уніформу; в ній ви повинні будете передати наші палкі червонофронтовицькі привітання харківським пролетарям і всім робітникам України, яку одвідували наші представники.

— Хай живе наша пролетарська непохитна єдність.

— Рот фронт!

— Рот фронт!

— Рот фронт!

. . . .

І після всього нам довелося ще на вулиці пройти фронтом. Вони вишикувалися перед будинком двома рядами, і, коли ми проходили, — в нічне небо летіло:

— Рот фронт!

... Ми вже були в трамваї, що віз нас в іншу частину міста. Пульс неймовірно стукав у скроні. І з кожним ударом глибше й глибше врізувалось у мозок прохання одного з керівників:

— Зробіть так, щоб я потрапив у делеґацію до Радянського Союзу. Зробіть!

Та як це зробиш?

ДАЛІ БУДЕ

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ МАРКСИСТСЬКОЇ КРИТИКИ

ДОПОВІДЬ НА II З'ЇЗДІ ВУСПП

Був такий час, коли марксистській критиці доводилося тільки но боротися за визначення пролетарської літератури. Трохи згодом треба було вже визначити те місце, як повинна займати й займає пролетарська література в сучасному літературному процесі. Але ж в цій своїй роботі марксистська критика натрапляла на ряд перешкод і навіть на боротьбу та опір з боку протилежного табору, який намагався всіляко заперечити або принаймні загальмувати нові літературні процеси. Очевидно, що саме тоді розгортаються бої між марксистською критикою й неоклясикою, які зрештою кінчаються в основному перемогою українського марксизму. І тільки після цього марксистська критика переходить до нового етапу, а саме до своїх конструктивних завдань, опрацьовуючи творчі завдання пролетарської літератури й намагаючись максимально сприяти цій нашій літературі піднятися на вищі мистецькі щаблі.

Та в цім напрямі наша критика зробила тільки но перший крок. Вона, власне, тільки но підійшла серйозно до цих завдань. І це цілком природно, коли взяти на увагу специфічність і складність умов, у яких розвивається українська марксистська критика. На цих умовах позначається, з одного боку, історичне минуле увраїнської літератури, а з другого боку,—гострота і складність національного питання на Україні. Нам не треба забувати, що наша революційна критика дістала надто мізерну критичну спадщину. До революції української літературознавчої науки майже не було. Тільки но тепер випадає закладати підвалини літературознавчої науки. Тільки но тепер доводиться вперше розробляти наукові методи критики. Стара просвітянська критика, оцей провідник безхребетного українофільства, ставила собі досить примітивні завдання,— це „національна свідомість", „освіта народові". Вона очевидно не могла стати чинником розвитку літературної науки й критики. Навіть хатянська критика, яка була носієм модернізму та европеїзму так само не спромоглася створити серйозної критики. Досить того, що передреволюційна критика не залишила нам серйозних праць ані про Франка, ані про Коцюбинського, і навіть про Шевченка. Справжнє студіювання Шевченка, Франка, Коцюбинського починається лише тепер. Природно, що це не може не позначитися на темпі розвитку марксистської критики.

Так само ускладнюють розвиток критика національні моменти. Аналіза національних мотивів у художній літературі (а вони природно

займають не абияке місце в українській літературі), вимагає від марксистської критики особливого вміння орудувати діялектичною методою. У цьому нас переконує якраз ряд помилок, що траплялися в нашій критиці. Не рідкі були випадки, коли критики вважали, що найкраща ознака марксистської ортодоксальности це є засуджування будь-яких національних мотивів у художній літературі. А справді в цих випадках ми мали діло не з ортодоксальним марксизмом, не з ленінським розумінням національного питання, а з космополітизмом, що ігнорує національне питання, з незрозумінням того, що нацпитання і в наших умовах з порядку денного зняти не можна, що воно існує як актуальне питання, як певний позитивний чинник і елемент всього процесу нашого соціялістичного будівництва. Не треба забувати, що й пролетарська література не може обминати національне питання. Вона повинна лише по своєму його тлумачити й розцінювати. Та поруч з проявами космополітизму в нашій критиці ми спостерігали й протилежне, коли недостатня озброєність марксистською методою спричинювалася до хитань між інтернаціоналізмом і примиренським ставленням до націоналізму. Марксистська аналіза національних мотивів у художній літературі, особливо як зважити, що різні критичні критерії треба застосувати до національних мотивів літератури різних історичних періодів, вимагає від марксистської критики великого озброєння діялектичною методою й розуміння національного питання. Очевидно, що в цьому, і не тільки в цьому марксистська критика має ще невеликий досвід.

А проте я рішуче повстаю проти тенденцій, правда, поодиноких трохи скоротити історію української марксистської критики. Дехто починає хронологію цієї історії від останніх трьох - чотирьох років. Якось зимою мені довелося зустрінутись на одних зборах з критиком який, доповідаючи про стан критики на Україні, сказав, що марксистська критика почалася лише в останні два роки. Я тоді у відповідь йому сказав, що отаке перекручення хронології скидається не на технічний ляпсус, а на певну концепцію. Та трохи згодом до моїх рук потрапив уже певний документ, який свідчить про те, що справді та заява була не випадкова. Я маю на увазі тези тов. Десняка про стан критики, які були виголошені на агітпропнараді при ЦК КП(б)У. У цих тезах ми читаємо таке: „Літературна дискусія почалася з відомого виступу тов. Яковенка. Але в самій тій дискусії марксистські критики мовчали, бо їх майже тоді не було. Вони були неспроможні виступити й взяти провід у дискусії. І тільки після відомих виступів відповідальних політичних робітників нашої партії, після втручання ЦК в дискусії почали озиватися марксистські критики. Цей історичний факт, що свідчить про стан марксистської критики в ті часи“. Власне тов. Десняк у цих своїх твердженнях сам собі суперечить,— спочатку бо він каже, що не було марксистських критиків, а тому й мовчали,

 а через речення він вже твердить, що після втручання „політичних представників“ марксистські критики відгукнулись. Як же, питаю я вас, могли відгукатися ті критики, яких не було? Очевидно, що тут щось не те. Були марксистські критики, які мовчали, а були такі, які не мовчали. Очевидно, що цілком зайве компесувати тодішніх „молчальних“ такою дорогою ціною, як скорочення життєвого шляху нашої марксистської критики. Бож не в останні три - чотири роки допіру народилася українська марксистська критика, бож ще 1919 року Коряк, Еланський, Кулик, Михайличенко становлять першу групу марксистських критиків і теоретиків, які звичайно виступали відповідно тодішнім умовам і завданням. Коряк писав не тільки публіцистичні критичні статті, а й теоретичні статті. Кулик, Михайличенко так само опрацьовували питання про формальні і творчі шляхи революційної літератури.

Навіть друга фаланга марксистських критиків виявили себе так само не після дискусії, а підчас дискусії. Саме підчас дискусії виступив тов. Савченко з своїми марксистськими працями проти неокласиків. Саме тоді виступив Якубський з своїми першими марктистськими статтями про методологію в літературознавстві. Перед літературною дискусією виступив як марксистський критик тов. Коваленко. Отже перед і підчас дискусії ми мали другий етап марксистської критики. І очевидно новий етап в розвиткові марксистської критики розпочинається з появою журналу „Критика“. Це той етап, коли марксистська критика переходить до більш складних теоретичних завдань, до більш глибокого опрацьовання методики, і коли починають закладати серйозні підвалини марксистської літературознавчої науки.

Хибно було б саме цей останній етап розцінювати, як початок марксистської критики. Хибно було б приходити до такого висновку на підставі того, що марксистська критика пробила велику еволюцію, скажімо, від публіцистичної до наукової, що в процесі цієї еволюції модифікувалися різні критичні ґатунки, скажімо, газетна, журнальна, монографічна критика. Очевидно, що тепер ми переживаємо той етап, коли журнальна критика бере перевагу над газетною і коли монографія скоро матиме перевагу над журнальною критикою. Саме на цьому етапові й стала можлива поява такого серйозного теоретичного журналу, як „Критика“. Роля „Критики“ надзвичайно велика. За короткий час „Критика“ зробила чималу роботу і в боротьбі з буржуазним літературознавством, і в опрацьованні власних літературознавчих завдань, і в демонструванні певних зразків марксистської критики.

Та разом з цим траплялися й прикрі випадки, коли „Критика“ поступалася своєю ортодоксальністю, порушуючи послідовність своєї марксистської лінії. Це можна простежити на низці прикладів. Але тут я проілюструю тільки один факт — це вміщення в „Критиці“ статті дуже поважного професора, відомого літературознавця Білецького про „Сонячну машину“ з своєрідною приміткою редакції про те, що автор „не

зміг дати ані соціологічної, ані тематичної аналізи". Отже, дарма що автор не дав „соціологічної, ідеологічної й тематичної аналізи", редакція без дискусій містить статтю і цим, виходить, навіть реабілітує роботу автора, бож пише, що „не зміг", не пояснюючи, що означає оцей досить невиразний термін. Очевидно, що це є серйозна помилка „Критики". Такі помилки можуть створити враження, що на цей журнал можуть розраховувати ширші кола, які не належать до марксистів. Справді, коли проф. Білецькому дозволено містити таку формалістичну статтю про „Сонячну машину", саме про „Сонячну машину" яка викликала гостру дискусію та спричинилася мало не до клясової боротьби на ідеологічному фронті України, то чому не може містити статтей своїх усякий інший професор, що нічого спільного не має з марксизмом. Цілком згоджуючись з лінією „Критики" на безгруповість і консолідацію всіх марксистських критиків, я думаю, що цей журнал повинен проте бути органом войовничого марксизму, в якому можуть міститися, правда, і статті попутників марксистів, але й ті поодинокі статті, які в основному відповідають духові марксизму.

Говорячи про ортодоксальну марксистську критику, зокрема про надзвичайно велику й позитивну ролю, яку відограє журнал „Критика", треба тут же згадати і „Літературну газету". Ця газета по своїй природі не може бути до такої міри ґрунтовною в теоретичному розумінні для критики, не може хоч би й тому, що не в силі містити великих аналітичних праць, проте вона намагалася твердо стояти на позиціях наукового і ортодоксального марксизму. Ця газета цінна тим, що вона вчасно в дусі революційного марксизму реагує на всі літературні явища, а особливо тим, що вона приділяє спеціяльно велику увагу пролетарській і комсомольській літературі. Але ж ця газета мала й свої хиби. Основні—це є недостатнє критичне ставлення до пролетарської літератури, і недостатня увага, а навіть і пасивне ставлення до національного питання. Останнє виявилось в тім, що „Літературна Газета" майже не ставила ніколи національного питання, а так само і в тім, що раз-у-раз дошукувалися і вбачали націоналізм там, де його немає. Я, наприклад, ніяк не можу погодитися з тим, коли на підставі окремих метафор і образів, які навіть виявляють особливу любов того чи того письменника до свого краю, роблять висновок про націоналізм.

Тепер я хочу сказати в кількох словах про співвідношення сил на критичному фронті між марксистською критикою і її противниками. З цього погляду дуже характерно є те, що за останні два роки майже вибито з журнальних позицій неоклясичну буржуазну критику, правдивіше, неоклясики майже позбулися голосу в оцінці сучасної радянської літератури. Це свідчить про нове співвідношення сил саме на користь марксизму. Аджеж всього кілька років тому неоклясики були найактивнішою силою на критичному фронті. Досить того, що неокля-

 сики виступали з критикою не лише попутників, а й пролетарських письменників. Проте ми б зробили велику помилку, коли б переоцінили свої сили і недооцінили б вплив неоклясичної критики. Насамперед їй належить переважна роля в критичному опрацьованні передреволюційної літературної спадщини. Крім того, вона посідає таку важливу позицію, як катедри ВИШ'ів, через які вона поширює свій вплив на тисячі й десятки тисяч студентів. Навіть неоклясична критика має досить можливостей формувати нові кадри своїх спільників. Правда, учні і діти неоклясичних батьків здебільшого прибираються в революційні шати, і засвоюють певну революційну фразеологію, але очевидно і це часом приймають деякі довірливі редактори, як справді сучасне, революційне. А справді дехто попри свою революційну фразеологію виконує ролю спільника неоклясичної критики. Отже великий відтінок критичного фронту займають ворожі марксизмові сили.

А проте ми маємо безперечне зростання діяпазону, теоретичної бази і торетичного рівня марксистської критики. За останні роки ця наша критика виступила з багатьома працями літературознавчого характеру. Тов. Якубський, тов. Десняк у своїх статтях ставили й опрацьовували методологію марксистського літературознавства. З погляду поглибленого опрацювання методики марксистської критики можна відзначити статтю тов. Коряка під назвою „Критика переходової доби", окремі статті тов. Доленго, Коваленка, Хвилі, почасти Якубовського. Але марксистська критика, на жаль, майже ще нічого не зробила в напрямі теоретичного обґрунтування творчої плятформи і завдань пролетарської літератури. Були окремі статті т.т. Доленго, Коваленка, Хвилі, але ж це були тільки спроби, які не викликали ширшого обміну думок і глибшої роботи в цім напрямі.

В процесі оцієї нової теоретичної роботи марксистської критики розгорнулась маленька дискусія про стиль. Тут виявилась певна розбіжність і навіть протилежність у поглядах. Коли ВУСПП'івці майже всі виступили за пролетарський реалізм, то інші товариші, не обороняючи певного стилю, заперечували примат якогось певного стилю. Я нагадую статтю тов. Василенка під назвою „До підсумків диспуту". У цій статті тов. Василенко обстоює, що не можна дати переваги якомусь певному стилеві, „всі бо стилі — це є спадщина минулого, всі вони є буржуазні". „Отже,— каже далі автор,— справа (поки створиться нові якісь стилі, бо таких ще не тільки не створено, але й не намічено конкретно) стоїть про використання цієї спадщини переборюванням її соціяльною й художньо-доцільною деформацією в конкретній теоретичній і творчій роботі. Отож скажімо, романтичний стиль в такій же мірі може бути конструктивним, як стиль реалістичний на сьогоднішній день. І навпаки. Це можна довести силою прикладів. Ось чому ні один із стилів не можна об'явити генеральним, та партія цього й не робить".

Смішно вимагати, щоб партія чомусь видала політичний маніфест щодо стилю. Звісно, справа зовсім не в тім, щоб проклямувати той чи той стиль, а в тім, щоб через об'єктивне, наукове дослідження всіх стилів, щоб через об'єктивну аналізу досвіду старої літератури й нової літератури визначити, який стиль відповідає найбільше нашій добі і завданням пролетарської художньої літератури. Тов. Василенко намагався спростувати погляди прихильників пролетарського реалізму розбіжністю в їх термінології. Сталося так, що на торішньому літературному диспуті тов. Коряк вжив терміну „конструктивний реалізм", тов. Кулик, здається, казав про „неореалізм", а тов. Коваленко про „пролетарський реалізм". З цього Василенко робить висновок, що немає єдиного погляду серед ВУСПП'івців на пролетарський реалізм, що немає навіть спільного розуміння в тім, чи має бути оцей пролетарський реалізм. Я думаю, що хоч ці товариші до слова реалізм додавали різні терміни, вони по суті стоять на одній позиції. Звісно, розбіжність термінології свідчить про те, що ця проблема ще теоретично нерозроблена, що ще не все ясне, що треба ще чимало дослідницької роботи, щоб з найбільшою точністю визначити всі властивості саме пролетарського реалізму; але важливе є тут інше, саме те, що зі всіх стилів, які існували й існують ми вибираємо якнайпридатніший для пролетарської літератури, реалізм. Додержуючи ленінського заповіту, ми не можемо нехтувати ввесь історичний розвиток літератури у нас і в інших країнах. Шукаючи для себе нові шляхи, оцінюємо ввесь попередній шлях мистецтва і досліджуємо, через який стиль буржуазна література найповніше й найоб'єктивніше відбивала добу і всі процеси життя, через який стиль буржуазна література відбивала найпоступовіші ідеали. І ми приходимо до висновку, що такий стиль був реалізм. Якубовський, Степовий кажуть, що романтизм має однакове право на існування поруч з реалізмом, і посилаються на те, що романтизм є стиль першого періоду революційної літератури. Але ж знов таки історія літератури нам досить яскраво доводить, що німецький романтизм, скажімо, міг бути найреволюційнішим тому, що він відбивав життя передової тоді буржуазної кляси, саме той період, коли вона ще боролася за владу і не запанувала. Був романтизм і дрібної французької буржуазії, яка навіть повставала проти буржуазії, яка навіть позначалася певною опозиційністю і революційністю, але ж ці романтики проте не спромоглися дати кращі мистецькі зразки. З цього погляду дуже знаменна думка Плеханова про романтизм французької дрібної буржуазії. „Повстаючи проти буржуазної тривіяльности, романтики в той же час досить неприязно ставилися до соціялістичної системи, що вказувала на потребу громадської реформи. Романтикам хотілося змінити суспільні звичаї, нічого не міняючи в суспільному устрої. Зрозуміло, що це зовсім неможливо. Романтичне виховання проти „буржуа" було

 зовсім безплідним у практичному відношенні. Але його практична безплідність мала не абиякі літературні наслідки. Вона надавала романтичним героям той характер ходульности і вигаданого, який, кінець - кінцем, і спричинився до руйнації цієї школи. Ходульний і вигаданий характер героя ніяк не може бути визнаний якістю художнього твору".

І тут же Плеханов протиставляє цим романтикам французьких реалістів, кажучи про них, що „вони доклали всіх сил, щоб усунути головну хибу романтичних форм, вигаданий ходульний характер їх героїв. У романах Фльобера немає і сліду романтичної вигаданости й ходульности. Перші реалісти продовжують повставати проти „буржуа". Але повстають проти них вже на інший лад. Вони не протипоставляють буржуазним вульгарникам несущих героїв, а намагаються зробити вульгарника предметом художнього відтворення".

Буржуазний реалізм, на нашу думку, вже тим стояв вище від романтизму, що він базувався хоч і на буржуазному, але матеріялістичному світогляді. Щождо аргументування романтизмом перших революційних письменнників, то можна на це відповісти, що так, ми маємо романтизм Чумака, Михайличенка, але поруч із цим є романтизм Рильського і Підмогильного. Романтизм першого періоду революційної літератури. Романтизм, до речі, плянетирний, космічний є наслідок того, що робітнича кляса ще не мала перед собою чітких перспектив нового ладу і соціялістичного будівництва. З другого боку, не могла не позначитися інерція старих літературних форм. Але ж що далі романтизм в нашій радянській літературі, як правило, є засіб уникання об'ктивної дійсности. Ми ж повинні якнайщильніше підійти до нашої дійсности. Особливо в період реконструктивний вимагається, щоб художня література найповніше й найглибше відбила всі процеси життя. Для цього треба озброїти нашу літературу матеріялістичною художньою методою. Але ж ми є не просто матеріялісти, а діялектичні матеріялісти, і тому наш реалізм руба відрізнятиметься від буржуазного реалізму. Реалізм, що базуватиметься не на буржуазному, а на діялектичному матеріялізмові, буде безперечно відрізнятися від буржуазного реалізму. Тим то ми й кажемо, що реалізм є для нас до певної міри відносне поняття, у всякому разі не більше, як певна база, на якій формуватиметься новий домінантний для нашої епохи пролетарський стиль.

Тепер я хочу перейти до оцінки різних явищ, переважно негативних у нашій критиці. Дарма що методика марксистської критики ще не досить опрацьована, проте в нас є ряд товаришів, які досить вправно орудують у критичній практиці марксистською соціологічною методою. До таких можна віднести т.т. Коряка, Коваленка, Савченка, Василенка тощо. Але ж навіть найкращі наші марксистські критики виявляють раз - у - раз непослідовність. Приміром, тов. Савченко не

надто ретельно й уважно ставиться до марксистських методологічних принципів. Були випадки, коли він збивався на формалізм, і навіть коли він зовсім не по-марксистському тлумачив окремі проблеми. Правда, це поодинокі випадки, але ж вони досить прикрі. Я вам наведу приклад отакого неправильного тлумачення українського символізму, яке ми знаходимо в статті Савченка про Дмитра Загула. Він намагається визначити соціяльні коріння, що породили український символізм, водночас схарактеризувавши соціяльну природу символізму. Але він це робить надзвичайно невдало й невірно. Власне, в аналізі Савченка немає нічого такого, щоб безпосередньо стосувалося б характеристики соціяльної генези й природи українського символізму, як певного мистецького напряму. Згідно з його аргументацією виходить, що український символізм не є виразник певних соціяльних інтересів, певної ідеології. а що певні об'єктивні умови штовхали українських письменників на шлях символістичного відтворення життя. Мовляв, основна причина — це є політичні умови царату, дарма що за цих умов українська література розвивалася різними напрямами в залежності від певного історичного етапу, еволюції різних суспільних кляс і того, яка література інтереси якої кляси репрезентувала

Савченко так висвітлює „ті громадські обставини, що зумовили символістичну школу в цілому": „Українське суспільство першого десятиліття двадцятого віку зазнало лютої реакції в наслідок поразки революції 1905 року, не кажучи вже про те, що тяжкий прес російського самодержавства взагалі здушував найменші прояви соціяльної й національної думки на Україні". І далі: „Така політика (царату — С. Щ.), що її підтримували чималою мірою навіть поступові представники російської громадської думки, не могла не викликати дезорієнтації українського суспільства, зневіри й одчаю. Тим паче ця політика давалася в знаки, що на Україні не було міцного й організованого українського пролетарського руху, і через те основним організатором і виразником визвольних прагнень була дрібна українська буржуазія, яка в силу своєї клясової компромісово-угодницької психології і світогляду, не могла стати до дужчого опору зажерливо-великодержавній політиці російського царату". Уже ці твердження, які покищо стосуються загальної характеристики громадського стану українського суспільства є абсолютно невірні. Справді, на якій підставі автор цих слів заявляє, що політика царату мусила конче викликати „дезорієнтацію", зневір'я й одчай серед „українського суспільства", як такого. Хіба не було таких соціяльних груп, які в епоху найгіршої реакції не дезорієнтувалися, не впали в розпач тощо. Далі, на якій підставі автор заявляє, що — не було на Україні „організованого пролетарського українського руху" і що „організатором визвольних прагнень виступала дрібна українська буржуазія"? Аджеж, це цілковите викривлення історичного процесу, цілком невірне тлумачення

 ролі різних соціяльних верств серед українського народу в період до і після революції 1905 року.

Але ж тов. Савченко йде далі в такім же напрямі й визнає за природне, що в „таких тяжких умовах українські письменники виступали, як школа символістів".

Мовляв, уся справа в об'єктивних умовах, а не в тім, як ті чи ті письменники сприймали ці умови. Очевидно, що тут немає навіть натяку на соціологічну аналізу, коли Савченко стверджує, що „письменники не могли не затруїтись у такій нездоровій громадській атмосфері настроями зневіри й маразму й не перенести їх у письменство, як основний стан своєї мистецько - філософської свідомости, фіксуючи її в певних літературних фактах. Тов. Савченко цілком уникає аналізи клясового походження українського символізму, соціяльної характеристики символістів, виявлення впливу західнього символізму на український символізм. Тимчасом, якби тов. Савченко так підійшов до цього завдання, він мусів би визнати, що символізм у цілому є відбиток нового періоду в розвиткові західньо - европейської буржуазії, коли вона вступила в смугу глибокої економічної й духовної кризи, коли вона почала губити свої перспективи, а відтак і ідеали, і коли єдиним логічним виходом для неї видавався глибокий індивідуалізм, тікання від реальної дійсности, самозамикання тощо.

Символізм, як певний духовний продукт Західньої Европи, міг мати певний ґрунт в українській літературі лише тому, що і в українському суспільстві були готові оті соціяльно психологічні настрої, які живили символізм. Символісти й відбивали світогляд української буржуазії й дрібної буржуазії, яка розчарувалася в народницьких ідеалах та яка, передчуваючи небезпеку, що йде від нових суспільних верств, насамперед від пролетаріяту, створювала собі ідеали потустороннього світу, глибокого індивідуялізму тощо. Аджеж дуже знаменно, що український символізм не тільки продовжив своє існування, а навіть до певної міри розвивався в перший період революції, цим самим особливо яскраво відбиваючи розгубленість української буржуазії перед лицем нової кляси, нових сил пролетарської революції й ту глибоку кризу, яку українська буржуазія переживала в цей період. Цей надзвичайно прикрий приклад, що я оце тут навів не є характерним для роботи Савченка в цілому, дарма що в нього є інші помилки методологічного характеру, на яких я окремо зупинюся. Та серед наших критиків, що називають себе марксистами, є товариші, які виявляють виключний еклектизм. Ця риса, особливо видається в роботах тов. Якубовського. Тов. Якубовський, наче стоїть на дуже революційній позиції, він бо обстоює монізм у критиці, обґрунтовує моністичну методу, але ж, на ділі, він не зводить кінців з кінцями, бо ввесь час балянсує між Плехановим і Жірмунським. На словах Якубовський рішучий ворог формалістів і ідеалістів, а на ділі він виявляє нерозуміння діялектики

й певну полоненість, заперечуючи поділ на дві категорії — „форми й „змісту“ від формалістичного світогляду. Якубовський, каже „Ще й досі подекуди ми натрапляємо в працях критиків - марксистів на такі, приміром, запитання: „А що як письменник новий зміст вкладає в старі форми? Чи буде він тоді консерватор, неоклясик тощо“. Ми гадаємо, що такі питання на теперішньому етапі розвитку літературознавства вже не можуть мати ніяких законних підстав. Коли послатися навіть на такі виняткові приклади, як на „Вінок сонетів“ з тематикою Жовтневої революції в українського поета Ведміцького, на деякі гекзаметри із сучасною тематикою Павла Тичини, або навіть на цілу купу гекзаметрів з сільською тематикою руського поета Радімова, то й цим нічого не можна довести. Нехай справді тут є поруч із новою тематикою старі закони метру й композиції, але ж у кожному з цих творів є нові образи, тропи, є цілком поновлений проти канонічних зразків „Вінка сонетів“ і гекзаметру мовний матеріял та й сама тематика, якщо додержатись старого схоластичного поділу напевне також більше стосуватиметься до „форми“, ніж до змісту“.

Що ми бачимо в цих твердженнях Якубовського? Почав він з того, що висловився за моністичну методу, а кінчив запереченням Плеханового погляду, згідно з яким бувають випадки, коли форма відстає від змісту й навпаки, та ще й тим, що зрештою дійшов до визнання лише одної форми в літературному творові. Тов. Якубовський має цілковиту рацію, коли він висловлюється за монізм в аналізі літературної творчости проти схоластичного поділу на форму й зміст, але ж він стоїть на цілком хибній позиції, коли він заперечує можливість певного протиріччя між формою й змістом, а відтак і можливости відставання в певні періоди одного від другого, бо тим самим він позбавляє марксизм важливої методологічної зброї в розумінні властивостей літератури буржуазного декадансу, з одного боку, й завдань пролетарської літератури — з другого. Критик наш дає цілком фалшиву перспективу, коли він замазує те протиріччя, яке природньо є втворові, що має „нову тематику“ і „старі закони метру й композиції“. І, нарешті, він цілком збивається на формалізм, коли він усі елементи твору розглядає лише з поглягу форми. Отак, відмовляючись від схоластичного поділу, на зміст і форму, він на ділі виявляє лише заперечення змісту й культ форми, як єдиного критерія мистецького твору. Отак, проголосивши монізм один із найважливіших принципів марксистської естетики, Якубовським скотився до Жірмунського, який буквально каже так само, що „в мистецтві всі факти змісту стають також явищем форми“.

Та Якубовський раз - у - раз, виявляючи отакий еклектизм, намагаючись поєднати ті суперечності, які поєднати не можна, часом збивається на шлях найбільших теоретичних і навіть політичних спрощень і перекручувань. З цього погляду дуже характерна критика Якубовським Косинки. Майже всі марксистські критики схарактери-

зували Косинку, як письменника, що пройнятий світоглядом куркульства. Натомість Якубовський вважає його за мистецького репрезентанта середняцтва. Але ж, виявляючи й тут свою вдачу, а саме непослідовність, хитливість, Якубовський хоче проте й критикувати творчість Косинки, і в наслідок виходить зовсім неправильна оцінка, просто таки наклеп на нашого середняка. За Якубовським виходить, що „імпресіоністична" й декадентська творчість Косинки відбиває настрої середняцтва. Виявляється далі, що „письменник є виразник розкладу середняцьких шарів". І тому мовляв „він нам байдужий і ворог". На ділі Якубовський мало того, що дає неправильну оцінку творам Косинки, зовсім перекручує наші погляди на ту соціяльну силу, яку ніхто інший, як Ленін назвав „центральною" постаттю на селі. І все це через отой еклектизм критика.

Дуже кепсько стоїть у нас справа з методологією. Ми всі обстоювали монізм, звісно, справжній матеріялістичний монізм. Але, на практиці, в нас цього монізму не має. Нашій критиці бракує або справжньої ідеологічної аналізи, або формальної аналізи. Багато товаришів обмежують свою соціологічну аналізу тематикою, замість щоб пройняти нею всі літературні засоби. З другого боку, наші критики, раз-у-раз, захоплючись формальним дослідженням, непомітно збиваються на формалізм. Я не скажу вже про тих критиків, що взагалі виявляють цілковиту безпринципність або невміння орудувати марксистською методою. Але ж ось, приміром, тов. Савченко в статті про Яновського в найяскравіший спосіб збивається на формалістичну позицію. Очевидно, почуваючи непевність свого завдання, тов. Савченко з перших же рядків застерігає проти „демагогічного ставлення" до рематичного стилю, аке ж нічим він не обґрунтовує доцільність цього стилю. Здавалося б, що він повинен був би на ґрунті конкретного твору Яновського показати актуальність і революційність цього стилю Насправді, Савченко спинився лише на композиції твору й ще на двох-трьох формальних моментах, і цим обмежився. Очевидно, що марксист не може так підходити до своїх аналітичних завдань.

Та в нашій практиці трапляються інші явища, а саме просто відсутність будь-якої методи в критиці. Для характеристики я нагадую статтю Степового про Панча. Тов. Степовий дуже гарний і талантовитий соціолог, але він у той же час спромігся дати виключний зразок вульгаризованої, ненаукової праці. Справді, в цій статті Степового нічого, майже нічого, крім цитат, знайти не можна. Степовий не аргументує й не пояснює. Нічого вже казати про те, що нічого не аналізує. Натомість лише виголошує стисло й лаконічно окремі істини, які він підпирає величезними цитатами. „Панч найбільш цікавиться масовими діями". Хочете переконатися, і Степовий вам дає цілу сторінку цитат. „У Панча дуже гарні літературні засоби" — дві сторінки цитат. Кінець-кінцем Степовий приходить до цілком парадоксального

висновку, що Панч саме тому „цікавий реаліст“, що уникає показувати живу людину, а натомість показує масові дії. Очевидячки, що така критика не є критика взагалі й особливо не є марксистська критика. Марксистська критика бо повинна бути насамперед наукова. Отже, проти такої вульгаризації нашої критики ми повинні рішуче боротись.

З погляду методології треба відзначити й таке від'ємне явище, коли наші критики зосереджують свою увагу лише на окремих елементах твору, часом другорядного чи третьорядного значення, замість щоб охопити своєю аналізою всі основні елементи літературного твору. Така критика ніколи не дасть синтетичної думки й синтетичного висновку. Знаменно, що навіть у критиці такого твору, як „Сонячна машина“, ми бачили такий методологічний підхід. Знайомлючись з критикою Івана Лакизи „Сонячної машини“, ви бачите цілковиту безпорадність і безпомічнісь, розкиданість думок і відсутність будь - якої провідної лінії. Ця критика скорше нагадує шаблонову резолюцію, в якій визнаються „позитивні“ й „негативні“ сторони. Я повинен сказати, що взагалі нам не пощастило з критикою оцього Винниченкового твору. Хіба тільки Коряк спромігся на трьох сторінках дати в основному правдиву оцінку. Та цього не можна сказати про книжку тов. Василенка. У тов. Василенка є не тільки праця про „Сонячну машину“, але ж і праця про Лесю Українку, яку я вважаю за зразок марксистської критики. Але ж книжка його про „Сонячну машину“ не є марксистською працею.

Тов. Василенко каже, що Винниченків роман має „велике значення“ з погляду соціялістичного будівництва. Він підкреслює, що це не утопічний роман, а що це є соціяльний роман, „узятий з нашої дійсности“. Але ж тоді ми повинні особливі вимоги поставивши до цього твору. Та цей роман насправді є антитезою нашої дійсности. Тов. Василенко каже, що Винниченко відбиває ідею й є представник „тої дрібної буржуазії, яка прагне до негайного запровадження соціялізму“. Я питаю, яку ви знаєте дрібну буржуазію, що прагне в теперішніх умовах негайного запровадження соціялізму? За дореволюційних часів були в нас анархісти, що хотіли негайно запровадити соціялізм. Але це, очевидно, було тому, що вони не вірили, що час запровадження соціялізму таки наступить. Бо коли цей час настав, то анархісти опинилися по той бік барикад.

Дрібну буржуазію в нашій країні, саме — селянство ми втягуємо в процес соціялістичного будівництва, але ж ми не дивимось на справу так, що селянство прагне до „негайного запровадження соціялізму“. Тов. Василенко вважає твір Винниченків за „корисний“. І це тоді, коли, на думку критика, роман є соціяльний й навіть відбиває нашу дійсність, а дійсність там показано так, що пролетаріят у своїй боротьбі виступає не як носій певної клясової свідомости, певної ідеології, а лише як хаотична маса, в якої на першому пляні виступають біологічні

потреби. В цьому романі не пролетаріят є основною поступовою силою, а інтеліґенція. Тут Винниченко залишився вірним своїй природі. І тому цілком безпідставно Василенко відносить цей твір до першого періоду творчости Винниченка, періоду, який характерний соціяльною тематикою й революційними мотивами. Насправді цей твір є продовженням того другого періоду в творчості Винниченка, який позначається дрібно - буржуазним, інтеліґентським психологізмом індивідуалізмом та еротизмом. Взагалі Василенко намагався будь за що дати революційну апробацію Винниченковому творові та це йому аж ніяк не вдалося. Взявшись за цілком невдячне і невірне завдання, Василенко неминуче мусів зрадити марксистську методу в цій своїй критичній роботі.

Коли ми досі говорили про критиків, які є в основному марксисти, але часом мають серйозні помилки в своїй роботі, в окремих своїх роботах одходять од марксистської послідовности, коли ми говорили і про таких, що хочуть бути марксистами, але виявляють себе як еклектики, то тепер треба звернути увагу ще на одну категорію критиків, які називають себе марксистами, але на ділі нічим не доводять не тільки свій марксизм, не тільки своє вміння застосувати марксистську методу, але хоч би те, що вони такі завдання собі ставлять. Читаючи таку критику, починає здаватися, що автори серйозно і недумають про марксизм, коли вони пишуть свої критичні розвідки, що вони або не засвоїли основ марксистської методології, або вони цілком абстрагуються від неї, коли займаються своєю творчістю. Що, справді, може мати спільного з марксизмом міркування Івана Лакизи про те, що „Бур'ян" Головка не має актуального громадського значення, а натомість „Місто" Підмогильного позначається громадською актуальністю? „Згадати хоча першу українську літературу після революції, велику річ „Бур'ян", — пише Іван Лакиза, — яку всі майже визнали за сучасну й актуальну (всі, але не Лакиза. — С. Щ.). І що ж, власне, дізнався через ту повість сучасний читач? Яку актуальну сучасну проблему зачепив автор у ній? І далі переказавши основний зміст повісти, Лакиза робить такий висновок: „Усі ці явища (описані в повісті – С. Щ.) і без повісти „Бур'ян" добре відомі. Ситуації, що в них опиняються герої повісти, можна прочитати в першій - ліпшій газетній кореспонденції. Читач насамперед знає, чим уся ця нескладна фабула має кінчитися. Він не хвилюється, він цілком певний за долю героїв". Отак, буквально отак без жадної арґументації критик наш розправляється нещадно з одною з найкращих революційних повістей. Головко вперше подав на широкому полотні клясову боротьбу на селі після громадянської війни, яскраво змалював соціяльний антагонізм, глибоко показав персонажі різних і протилежних соціяльних сил, дав зразок правильного, ідеологічного, а в основному й художнього розв'язання надзвичайно складної соціяльної проблеми. І все це не має

жадного актуального і навіть громадського значення з погляду Івана Лакизи. Що це, як не цілковита безвідповідальність? Що це за безапеляційні заяви, які нічого не доводять, але проклямують істини, які лише шкідливі для цілого літературного процесу? Я знаю, що твір Головка має чимало огріхів, але ж вони аж ніяк не зменшують ваги цього твору і аж ніяк не дають підстави не то що дати перевагу, але поставити в один ряд „Місто" Підмогильного з „Бур'яном". Тимчасом Лакиза є іншої думки і в одміну від „Бур'яна" просто таки в протиставлення йому він каже отак: „Місто" Підмогильного, яке треба поставити в ряд к р а щ и х з р а з к і в (підкреслення моє — С. Щ.) сучасної литератури й за його актуальність, і за його літературну майстерність, ие є все ж таки твір першорядний, громадської ваги". Тільки но не першорядної громадської ваги, а ось „Бур'ян" зовсім без ваги. „Місто", бачте, то є „кращий зразок" і за актуальність і за літературну майстерність.

В такому ж дусі провадить свою критику Петро Лакиза, яка яскраво позначається в статті, вміщеній недавно в „Молодняку" про Підмогильного. Я вважаю цю статтю просто скандальною для того „Молодняка", який є хорошою революційною та бойовою організацією. Стаття Лакизи надзвичайно велика, іде аж в чотирьох числах „Молодняка". Перша стаття — це переказ змісту твору, друга, здається, переказ спеціяльної поведінки героя, третя, коли не помиляюсь, починає полемізувати з критиками Підмогильного, а четверта — присвячується вже реабілітації Підмогильного. Аргументація критика Петра Лакизи досить своєрідна. В природі існують такі особи, як Степан Радченко? — Існують. Підмогильний цього героя критикує? — Критикує. А відтак нічого присякатися до Підмогильного. Отже досить легко, дарма що довелося розтягнути свою працю аж на чотири статті, критик впорався зі своїм завданням. Що до Петра Лакизи творчість Підмогильного взагалі, від якої аж ніяк не можна абстрагуватися, аналізуючи останні романи його? Що для нього художня метода письменника, як вона виявляється в „Місті"? Адже ж не випадково Підмогильний, назвавши свій твір „Місто", самого міста не малює, а лише зосереджує всю свою увагу на герої, через якого автор висловлює свої погляди й своє ставлення до міста. Критик зовсім абстрагується від цілої художньої концепції автора, яка побудована на боротьбі за завоювання міста, й яка відбиває певні нові настрої куркульства, що хоче активно розкладати сучасне соціялістичне місто. Така безхребетна, антисоціологічна, суб'єктивна, критична балаканина зовсім недозволенна серед тих, що хочуть бути марксистами - критиками.

Нарешті я хочу сказати про ролю нашої критики в опрацьованні старої дореволюційної літератури. Роля ця дуже мізерна. Звісно, історико - літературні роботи тов. Коряка мають надзвичайно велике

значення (дуже прикрою помилкою тов. Коряка є виданий ним наспіх скомпонований „Короткий конспект історії української літератури“). Але в цій делянці майже гегемонія ще належить буржуазній критиці. Тимчасом ця критика є зі всіх поглядів незадовільна. Тут є зараз присутній акад. Багалій, надзвичайно авторитетна для нас людина. І я думаю, що він не може, що він повинен ствердити, що в теперішніх умовах навіть з погляду звичайної науковости буржуазна критика не відповідає теперішнім вимогам. Досить познайомитися з історико-літературними й критичними працями окремих неоклясиків, і ми побачимо, що ці праці й виявляють велику ерудицію та поінформованість в різних історико-літературних фактах, але ж з цих праць широка маса не дістане правдивого уявлення про громадську й художню ролю тої чи тої літературної постаті, не матиме потрібної перспективи.

Кілька слів про „Нову Ґенерацію“. Хоч я цілком вітаю прихід на наш з'їзд тов. Семенка й тов. Полторацького, отже вітаю співробітництво, вважаю це прагнення „Нової Ґенерації“, як дуже приємний і здоровий симптом, але я все таки не можу залічити до марксистської критики ту критику, що подається на шпальтах „Нової Ґенерації“. Ми можемо з нею співробітничати, спільно бити наших ворогів, але теоретично ми повинні боротися з „Новою Ґенерацією“. Адже тільки в останніх числах „Нової Ґенерації“ ми мали щастя прочитати, приблизно, таке, що твердження Плеханова застарілі, а ось погляди Чужака цінні. Ми ніяк не можемо помиритися з тим, щоб Плеханова замінити на Чужака.

Кінчаючи, я хочу звернути увагу ще на одну хибу нашої критики — це відсутність активности. Наша критика ще не усвідомила, що вона повинна бути апаратом пролетарської політики й тому реагувати завжди тоді, коли це треба, а не коли це бажано тому чи тому товаришеві. Тим то цілий ряд надзвичайно негативних явищ в нашій літературі обминає марксистська критика. Я хочу крім того поставити на карб марксистській критиці брак спеціяльної уваги до молодняківської пролетарської літератури. Я мушу сказати, що марксистські критики досі опрацьовували не пролетарську й не молодняківську літературу. Нарешті я ставлю на карб критиці недостатнє використаня читача, недостатнє знайомство з колективною думкою пролетарського читача. На це було звернуто увагу на агітпропнараді ЦК КП(б)У, яка була присвячена спеціяльно критиці. Я думаю, що постанови цієї агітпропнаради зокрема щодо нашого зв'язку з читачами, дуже цінні для нас.

Підсумовуючи завдання марксистської критики, я мушу підкреслити, що ВУСПП'івська марксистська критика повинна виступати як особливо активний чинник. Вона повинна зокрема поставити перед собою як головне завдання — це опрацьовування творчих завдань пролетар-

ської літератури. Мені пригадується єдина й перша стаття т. Доленго на цю тему. Він закликав до дискусії, але ніхто не відгукнувся. Треба нарешті приступити до опрацьовання окремих творчих проблем, проблеми тематики, фабулу, сюжету, композиції, показу живої людини, проблеми соціологічної аналізи морфології. Особливо треба працювати над стилем.

В центрі уваги ми повинні так само поставити критику наших критиків. Це конче потрібно, бож наша марксистська теорія мистцтвознавства та літературознавства ще відстала. Отже ми повинні налагодити систематичну критику нашої критики.

ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО

Тов. Савченко закидав мені невірну методично побудову моєї доповіді. Гадаю, що з ним важко погодитись. Я б зробив собі інший закид — це схематичність доповіді. Через брак часу, через те, що мій матеріял був розрахований на значно довший час, я був буквально тероризований обмеженим часом, і низку тез справді схематично викладав, низку питань я надто мало витлумачив, отже й вийшла певна схематизація. Щождо того, як саме треба було побудувати доповідь, то я гадаю, що обраний мною принцип синтетичного підкреслення основних явищ в нашій критиці в певному зв'язку з тими актуальними проблемами, які стоять перед нею, цілком вірні. Невірно було б побудувати доповідь за принципом огляду діяльности кожного критика скажімо, а, б, в, і кваліфікації цих критиків.

Я в своїй доповіді виділив ряд надзвичайно важливих явищ, особливо негативних явищ в нашій критиці. Я зосередив зокрема увагу на методологічній кволості критики, на проблемі творчих завдань пролетарської літератури, на розбіжності поглядів на стиль тощо. Нарешті з моїх слів власне випливало й те, чого хотів тов. Савченко, а саме: як хто застосовує марксистську соціологічну методу в своїй критичній роботі. Мені здається, що більш - менш виразно визначив і те, як критики по - різному застосувують цієї методи. Я підкреслив, що є така група критиків, яка не зважаючи на те, що методика ще не розроблена, проте, в критичній практиці дошукується найвірніших способів застосування марксистської соціологічної методи. Я маю на увазі тов. Коряка, зокрема того ж тов. Савченка, який в основному досить широко орудує марксистською методою. Зокрема треба підкреслити те цінне в роботі тов. Савченка, що він завжди акцентрує на світогляді і намагається всі формальні елементи художнього твору переводити на соціологічний еквівалент. Проте, я вважав за потрібне підкреслити нібито для ілюстрації, як наша марксистська критика непослідовна, що навіть такі критики, як Савченко не вважають за конче обов'язкове для себе завжди ретельно дотримуватись оцих методологічних принципів. І бували, правда, поодинокі випадки, коли

 тов. Савченко збивався на формалізм (з місця — „правильно“). З другого боку має рацію й тов. Коваленко, який закидав Савченкові нахил до ідеалізму і естетизму. Звісно, цей нахил не позначається на всій його аналітичній роботі, але ж часом проте виявляється. Тов. Савченко дуже часто вживав зовсім ненаукової термінології, не наукових формулювань і допускався в цьому певного суб'єктивізму. Перша праця, а саме книга тов. Савченка „Поети й белетристи“ досить рясна на такі огріхи. В пізніших працях тов. Савченко все більше позбавляється цим помилок.

Далі мушу дещо закинути тов. Корякові. Я про це забув сказати у своїй основній доповіді. Але ж, тому, що в тезах моїх це було зазначено, я дозволив собі в стенограму вставити кілька слів, яких я не сказав в своїй доповіді. Я сказав про велике значення історико-літературної роботи Коряка, але ж треба підкреслити як безперечно серйозну помилку наспіх скомпонований ним „Короткий конспект історії літератури“. Вам всім відомо, що деякі противники тов. Коряка намагалися цю помилку дуже широко використати з тим, щоб дискредитувати всю його роботу. Я ж думаю, що саме тому, що робота тов. Коряка позитивна, йому не личило випускати отаку книгу, яка має безперечно серйозні огріхи.

Далі я говорив про критику еклектичну. Очевидно, що саме тов. Якубовського я відніс до категорії еклектичних критиків. Далі я виділив категорію ненаукових критиків. Тов. Степовий дуже хороший і талановитий соціолог, але він у той же час спромігся дати виключний зразок вульгаризованої ненаукової праці (про Панча в журналі „Критика“). Я крім того говорив про т. т., які в своїй критичній праці зовсім не виявляють себе як марксисти, дарма що вони є навіть комуністи. Це стосується до праць тов. Лакизи.

Тов. Савченко закидав Коваленкові механізм. Він сказав, що Коваленко є в своїх працях механіст. Мені здається, що Коваленко мав цілковиту рацію спростувати це, але спростовуючи, Коваленко якраз говорив те, за що його й треба критикувати.

Отже виходить, що тов. Савченко критикує Коваленка не за те, за що нам треба його критикувати. Коваленко виступив на оборону публіцистики. Але ж з публіцистикою ми можемо погодитися лише як з певним стилістичним засобом і ні в якому разі, як з методою. Тимчасом тов. Коваленко якраз дивиться на публіцистику як на певну методу в критичній праці. Такий погляд дуже наближається до просвітянства. У своїй критичній практиці тов. Ковеленко справді надто багато допускається ненаукової публіцистики. Я гадаю, що наша критична праця повинна бути завжди науковою, навіть і тоді, коли стилістично використовуємо й публіцистику. Наша критика все більше еволюціонує в бік диференціяції критичних ґатунків. Був час, коли в нас виключно переважала газетна критика, далі появилася журнальна

критика, а тепер все більше розвивається монографія. Очевидно, що ми повинні стояти за науковість у всіх критичних ґатунках.

Тепер товариші про виступ „Нової Ґенерації“. Я вважаю, що ми недооцінюємо трохи теоретичний бік промов тов. Полторацького і Семенка. Адже, коли підходити до цих виступів не з організаційним, а теоретичним критерієм, то треба сказати, що „Нова Ґенерація“ тут сказала багато дечого такого, що можна кваліфікувати, як зміну теоретичних поглядів. Я думаю, що коли Полторацький і Семенко виступають і кажуть, що собі залишають фактографію, а нам радять працювати коло всіх інших жанрів літератури, то це значить, що вони визнають нашу мистецьку програму, як основну, як творчу і плодотворну. Це є щось нове, чого раніше футуристи не казали, і це треба записати в стенограмі. Адже, раніш вони протиставляли свою теорію мистецтва нашій теорії. Сьогодні ж вони раптово заявляють: „Ми скромні люди, маємо собі свій відтінок мистецького фроту і будемо працювати над фактами“. Факти звісно потрібні, зокрема я, як редактор газети не можу недооцінювати художній репортаж, але справа в тому, що „Нова Ґенерація“ визнала, що основна мистецька праця, яку ми робимо, є позитивна й корисна, і коли „Нова Ґенерація“ зробить з цього всі консеквенції, то доведеться стати на шлях не тільки організаційного співробітництва, а й теоретичного переозброєння, а тов. Полторацькому зокрема доведеться спалити ту книжку, що має скоро вийти в світ і написати нову. Звичайно, це тоді, коли „Нова Ґенерація“ буде послідовна. Але ж, трудно вірити в цю послідовність, бо коли тов. Полторацький разом з цим каже, що він буде творити поза естетичні жанри, то це значить, що він знову вертається до своїх плутаних теорій. Всім бо відомо, що поза естетичного мистецтва не має, що нема такого жанру мистецького, що був би позбавлений естетики. Таке твердження нічого спільного немає з марксистським поглядом на мистецтво.

Тов. Семенко, аргументуючи, посилався на оперу. Я також не прихильник сучасної опери. Але це не аргумент проти мистецтва (Семенко з місця: „а станкове малярство?“). Щодо малярства, то я вважаю, що й станкове малярство може бути пролетарським. Тов. Семенко радив Корякові не займатися Панасом Мирним. Та хто ж тоді буде ним займатися: Зеров і Філіпович? Адже справа не тільки в Панасові Мирному, а й у Нечуї - Левицькому, Франкові, Лесі Українці, у всій цій роботі, яка надзвичайно потрібна. Якби у нас були ще три Коряки, які б по - комуністичному перетравлювали б нашу літературну спадщину, то це було б дуже корисно (оплески) (голос: а чому не займатися Поліщуком?).

Тут виступала тов. Гаджулевич. Вона вважає за зайве займатися балачками про стиль, а тов. Гаско сказав, що всі дотеперішні стилі є буржуазні. Очевидячки, що за ленінським заповітом ми повинні

дуже й дуже серйозно ставитися до всього минулого розвитку культури, до всієї спадщини, і коли ми повинні тепер шукати для себе мистецьких шляхів, відповідного стилю, то ми не можемо нехтувати всієї історії літератури. Ми оцінюємо ввесь попередній шлях мистецтва, і кажемо, що ось така то й така то буржуазна література відбивала найпоступовіші ідеали тої епохи, спромоглася найповніше відбити епоху. А ось така то й така то так само буржуазна література була занепадницька, обмежена, вузька і суб'єктивна. І ось, коли нам треба творити новий стиль, то ми беремо собі за зразок стиль тої буржуазної літератури, який спромігся найширше, найповніше й найвсебічніше відбити епоху і всі процеси життя. Ми переходимо до висновку, що таким стилем був реалізм. Звісно, наш реалізм буде руба відрізнятися від буржуазного реалізму, насамперед тому, що ми є марксисти, що ми можемо озброїти нашу художню методу таким об'єктивізмом, якого у буржуазії не було навіть у період її найбільшого розквіту, тому що матеріялізм відмінно від буржуазного є діялектичний матеріялізм. Коли тов. Василенко намагався спростувати пролетарський реалізм, посилаючись на розбіжність термінів, на те, що тов. Коряк називав це конструктивним реалізмом, інший товариш неореалізмом, а ще інший пролетарським реалізмом, то це лише свідчить про те, що проблема ще теоретично нерозроблена. Очевидно, що на це треба більше років. Але ж важливе є те, що ввесь ВУСПП свідомий того, що лише на ґрунті реалізму ми створюємо новий пролетарський стиль, що відрізнятиметься багато дечим від буржуазного реалізму.

Нарешті, наприкінці хай мені буде дозволено зачепити питання, які безпосередньо не стосуються до критики. Тов. Коваленко заявив, що в Росії найзагрозливіший є російський шовінізм, а на Україні в першу чергу треба боротися з українським шовінізмом. Ця позиція тов. Коваленко невірна. Насамперед не можна тут провадити якесь територіяльне розмежування. Аджеж і в наших українських партійних резолюціях сказано про російський шовінізм, як чинник, що живить український шовінізм. Аджеж і тут сказано, що в першу чергу треба боротися з російським шовінізмом. Бож важливо насамперед те, що великодержавний шовінізм має величезні традиції і живиться всім історичним минулим нашої країни.

Тут ще виступив тов. Матвеєв. Він, безперечно перебільшує ролю російської літератури на Україні. Для тов. Матвеєва цілком байдуже, якою мовою писати на Україні, чи російською чи українською, бо головне, каже він, є зміст. Українська література, каже він, є та, що має українську тематику. Комуністична партія на Україні займає іншу позицію. Їй зовсім не байдуже, як писатимуть, чи українською чи російською мовою. Навпаки навіть уживається спеціяльних заходів, щоб розвивати саме українську літературу на Україні. Українська мова, українська література є основні на Україні. З поглядів т. Матвеєва

виходить, що російська література повинна розвиватися на Україні незалежно від її ґрунту. Тимчасом справді російська література на Україні повинна розвиватися на ґрунті тих конкретних потреб, які йдуть від трудящих російської нацменшости. Інакше дивитися на цю справу не можна.

Нарешті, я хочу знову підкреслити ролю ВУСПП'у в марксистській критиці. Я думаю, що ВУСПП недостатньо активно існував, як мистецька організація. Надалі ВУСПП повинен більше активно й систематично розробляти теоретично творчі проблеми і зокрема опрацьовувати проблеми марксистської критики. Нам треба займатися систематично критикою.

І. ПАВЛОВСЬКИЙ

ЩЕ ОДИН З НЕНАДРУКОВАНИХ ТВОРІВ В. ЧУМАКА

Щоб зібрати відомості про життя й творчість поета Василя Чумака, я року 1925 побував у батьків поета, які живуть у м. Ічні на Ніжинщині. Батьки поета розповідали мені про деякі факти з життя поета, переважно з часів учення його в м. Ічні і в Городнянській гімназії. Тоді ж від батьків поета я одержав і рукопис одного з ранніх творів поета. Твір цей носить назву „Товарищи". Написав його Чумак року 1916, коли ще вчився в Городнянській гімназії *.

Рукопис твору „Товарищи" написано чорнилом на одному аркуші звичайного паперу власною рукою поета. В кінці рукопису власноручний підпис поета Васыль Чумак і дата написання твору 11. VI. 1916.

Письмо рукопису виразне й розбірне, хоч і дрібне. Поправок, переробок, закреслень у рукопису дуже мало.

З поправок і закреслень можна відзначити лише такі: на другій сторінці рукопису, описуючи свій „кабінетъ" (батьківська комора) автор зразу написав був: „борона въ самомъ дальнемъ углу придавала моей комнаткѣ (какую-то) такую неизъяснимую прелесть", потім літери п р закреслено; напевне автор саме тут хотів поставити слово прелесть, що видно з дальшого тексту, а потім переніс це слово далі. Слова „какую-то" взято в дужки, як лишні, що теж видно з дальшого тексту. На тій же сторінці рукопису є така

* Про цей твір згадує Драй-Хмара в своїй статті: „Нові матеріяли до життєпису Василя Чумака". „Життя й революція", 1928 р., кн. III.

Деякі відомості про цей твір подав і я в своїй статті „З життя й творчости В. Чумака", яка надрукована в „Записках Ніжинського інституту народньої освіти" 1928 р., кн. VIII.

поправка: написано „На каникулахъ мы превращались въ репетиторовъ: то „передерги“, то готовили къ поступленію въ мѣстное училище“. В слові „передержки“ закреслено літери ж ч, а зверху надписано літеру г, таким чином треба читати, „передерги“ слово це взято в лапки; напевне це слово в той час визначало спеціяльний термін в учнівському лексиконі. Є й ще одна поправка на тій же сторінці рукопису: автор, згадуючи останній день перебування в школі, написав був „споры съ учителями“, потім слово споры закреслено, а зверху його надписано слово диспуты. На третій сторінці рукопису зразу було: „мнѣ“, потім це слово закреслено й написана фраза: „Я не отвѣчаю“, а далі вже поставлено: „Мнѣ невесело“. На четвертій останній сторінці рукопису написано „Цвѣтной конвертъ“ (я видѣлъ это) непріятно подѣйствовалъ на товарища“. Слова „я видѣл это“ взято в дужки; трудно з'ясувати, чому ці слова взяті в дужки, можливо автор вважав їх за зайві й тому взяв у дужки, можливо це просто вставне речення. Є ще декілька поправок і зокрема розділових знаків, але вони незначні, змісту тексту не міняють і тому про них не доводиться говорити.

В правому верхньому кутку першої сторінки рукопису над заголовком зроблено приписку олівцем, але не рукою автора рукопису, а якоюсь іншою: „Молчи, грусть, молчи, не тронь старыхъ ранъ“. В лівому верхньому кутку цієї ж сторінки навскоси тією ж самою рукою написано: Вотъ мой дружескій совет: „Пошли в Городню своей она может быть похвалитъ твое дѣтски восторженное лепетаніе“. Слово „своей“ закреслено олівцем, слово „лепетаніе“ підкреслено. З цієї останньої приписки можна бачити, що обидві приписки зроблені рукою приятеля поета, такого ж самого як і він юнака, якому поет давав читати рукопис; про це до деякої міри свідчить не зовсім сталий почерк, яким зроблено приписки.

Постає цікаве питання: хто був автором приписки, а разом з тим і таким суворим критиком, назвавши твір „Товарищи“ „дѣтски восторженным лепетаніем“. Чумак у своєму творі згадує про свого близького приятеля Толю Ш. якому він завжди показував всі свої твори, навіть листи знайомих. Драй-Хмара в своїй статті „Нові матеріяли до життепису В. Чумака* зі слів А. Шафаренка зазначає, що Шафаренко був близьким приятелем Чумака і що Чумак передав Шафаренкові багато своїх творів із присвятою: „На добрий спомин дорогому товаришеві Шафаренкові“. В цій же статті Драй-Хмара зазначає, що Чумак читав Шафаренкові свій нарис „Товарищи“. Зміст твору, який подав Шафаренко, сходиться зі змістом рукопису, є лише незначна помилка в передачі Шафаренка, а саме: твір „Товарищи“ Чумак написав не українською мовою, а російською, порівняння

* Драй-Хмара. „Нові матеріяли до життепису В. Чумака. „Життя й революція“, 1928 р., кн. III.

гімзії з фабрикою у творі нема. Ми бачимо, що близьким приятелем Чумака був Шафаренко, якому Чумак показував і присвячував свої твори й читав твір „Товарищи"— гадаємо буде помилкою сказати, що критика на твір „Товарищи" у формі приписки на рукопису зроблена А. Шафаренком.

Твір „Товарищи" і приписка на рукопису написані російською мовою за старим правописом з „ятями", твердими знаками, десятеричними „і" і т. ін. Правда, цей правопис не скрізь додержано, так наприклад, слово „товарищ" пишеться без твердого знака; українські фрази написані теж не скрізь ортографічно правильно, наприклад, є мішанина звуків *і* та *и*, а разом з тим і мішанина літер *і*, *ї*, *ы*:

Стоїть гора в*ы*сокая,
По - підъ горою гай,
Зелен*ы*й гай, густесеньк*ій*

Твір „Товарищи" Чумак написав, як це вже було зазначено, року 1916 російською мовою. Постає питання: що примусило поета, який чимало написав творів українською мовою року 1913 — 14 і який пише з року 1917 теж українською мовою, написати р. 1916 свій твір російською мовою.

А проте, коли ми пригадаємо національну політику царського уряду взагалі й ставлення цього уряду до українського питання зокрема напередодні революції 1917 р., то зможемо зробити висновки, що напевне Чумака примусили обставини писати російською мовою, щоб позбутися пильного жандарського догляду за собою. Це, звісно, лише догадка, але вона до деякої міри стверджується одним місцем із твору, яке свідчить, що вже й тоді поет і сам цікавився нелегальною чи напівлегальною літературою й розповсюджував таку літературу серед своїх товаришів. Поет оповідає в творі, що до його прийшов товариш, якому поет давав читати твір Рубакина „Передъ разсвѣтомъ" і почав ділитись своїми думками з поетом:

„Гарний твій Рубакинъ.

Онъ положилъ на столъ томикъ разсказовъ: „Передъ разсветомъ".

— Только знаешь!.. Тутъ... —и онъ началъ излагать впечатлѣния прочитаннаго".

Це місце свідчить про ті ідеї, якими вже тоді захоплювався шістнадцятилітній поет і які напевне були відомі „всевидящому" жандарському оку.

Твір Чумака „Товарищи" ніде ще не був надрукований, і хоч особливої художньої вартости з себе не уявляє, але він цікавий з іншого боку: це мабуть перший, а можливо й єдиний белетристичний твір Чумака, що дійшов до нас, до того ж написаний російською мовою. Ми знаємо Чумака, як автора прекрасних віршів, писаних українською мовою й зовсім не знаємо Чумака як белетриста. Крім того в творі „Товарищи" ми знаходимо дуже багато матеріялів автобіографічного

 характеру; що досить виразно малюють окремі моменти з життя поета, його настрої, мрії та ідеали, до яких він прагнув за часів свойого юнацтва. З цього ж твору ми довідуємось і про ті причини, які скерували думки поета від наміченої раніш тихої праці сільського вчителя до ширшої студентської праці й поволі вивели його з тихого, спокійного сільського життя на широке поле революційної боротьби, кинули його в бурхливі хвилі революції, в яких він і загинув.

Нижче подається цей твір, в тому вигляді, як він написаний самим автором; скрізь зберігається правопис рукопису.

ВАСИЛЬ ЧУМАК

Вотъ мой дружескій совѣтъ „Пошли въ Городню она можетъ быть похвалитъ твое дѣтски восторженное лепетаніе“.

Молчи, грусть, молчи, не тронь старыхъ ранъ.

Товарищи.

— А, ось де вінъ примостывся. А якъ гарно у тебе!

Ко мнѣ въ „кабинетъ“, какъ я шутя называлъ свою лѣтнюю резиденцію въ каморкѣ, гдѣ, обыкновенно, лежали хозяйственныя принадлежности „хлібороба“ средней руки, входилъ мой товарищъ по училищу, изъ которого мы вышли два года тому назадъ — Толя Ш.

Онъ остановился на порогѣ. Его глаза перебѣгали изъ угла въ уголъ. Пенснэ, которое придавало ему какую-то комическую важность, сползло съ носа.

— Їй-богу гарно, — повторилъ онъ, пожимая мою руку. А що ты робышъ? „Анна Каренина“? Скоро окончишь? Я уже окончилъ. Гарний твій Рубакинъ!..

Онъ положилъ на столъ томикъ разсказовъ: „Передъ разсветомъ“.

— Только знаешь!.. Тутъ... — и онъ началъ излагать впечатлѣнія прочитаннаго...

— Ні, їй-богу, гарно, снова добавилъ онъ.

Ему, видимо, понравился тотъ поэтическій безпорядокъ, который царилъ въ моемъ „кабинетѣ“. Полка съ книгами, съ бумагами, черновиками стиховъ и ученическихъ сочиненій, ружье, висящее на стѣнкѣ, полуувядшія, красныя розы на письменномъ столикѣ, борона въ самомъ дальнемъ углу — придавали моей комнаткѣ (какую-то) такую неизъяснимую прелесть.

Мы сразу разговорились.

— Какъ твои ученики?

На каникулахъ мы превращались в репетиторовъ: то „передерги“, то готовили къ поступленію въ мѣстное училище.

Это училище было любимой темой для нашихъ разговоровъ.

Сколько съ нимъ связано было воспоминаній. Оно воспитало насъ. Вышли мы оттуда людьми окрѣпшими, съ установленными взглядами, съ идеалами... Можетъ-быть, это намъ такъ казалось. Можетъ-быть, теперь такъ кажется. Не знаю. Во всякомъ случаѣ мы такъ думали.

Теперь мы розошлись.

— А помнишь, товарищ?..

Мы отдались воспоминаніямъ. Особенно памятенъ послѣдній день, день выпуска. Съ какой-то серьезностью срывали мы съ фуражекъ свои значки. Покидали нашъ классъ... Навсегда... взрѣзанныя парты съ нашими иниціалами... Диспуты съ учителями... пѣсни, которыя такъ надоѣдали инспектору. И теперь, закроешь глаза, какъ наяву:

„Стоїть гора высокая
По-підъ горою гай,
Зеленый гай...

Входитъ инспекторъ. Тишина... Только вышелъ —

...Зеленый гай, густесенькій,
Неначе справді рай..."

Потомъ мы разстались, разошлись въ разныя стороны. Я — гимназистъ. Тотъ уже учитель, тотъ — землемеръ, техникъ. Одинъ Толя Ш. остался дома. Не повезло ему. Семья безъ средствъ... куча братьевъ, сестеръ... Малъ мала, меньше... Не было другого выхода — и онъ остался дома.

Я — гимназистъ...

— Для чего ему гимназія? — говорилъ нашъ инспектор. Сдѣлался бы учителемъ, а то... непремѣнно... гимназія!..

И, дѣйствительно, казалось смѣшнымъ, для чего я пошелъ въ гимназію. Я думалъ быть учителемъ, сельськимъ учителемъ. Я рисовалъ себѣ картину, как буду заниматься съ дѣтьми гдѣ нибудь в малорусскомъ селѣ. Буду любить этихъ малыхъ малышей. Буду развивать ихъ.

Но... мнѣ попался на глаза Андреевъ, „Дни нашей жизни", „gaudeamus".

И я перемѣнилъ рѣшеніе. Меня сразу потянуло къ студентамъ, къ ихъ жизни, пѣснямъ. Какъ это интересно звучитъ:

„Gaudeamus igitur,
juvenes dum sumus,
Post molestam senectutem..."

И я рѣшилъ сдѣлаться студентомъ, т. е., сначала гимназистомъ, потомъ студентомъ.

Теперь каникулы. Мы сидимъ съ Толей Ш. и разговариваемъ.

— Эх, невесело, товарищ!..

Я не отвѣчаю. Мнѣ невесело. Сказать же товарищу — бередить его рану.

— Ты получаешь письма?

— Да я и забылъ, сегодня, только что...

Я отъ него ничего не скрываю. Показываю ему письмо. Ццѣтной конвертъ (я видѣл это) непріятно подѣйствовалъ на товарища. Но онъ ничего не сказалъ. Пробѣжалъ немногія строчки письма.

Писала знакомая гимназистка:

„Пріѣзжайте. Будемъ пѣть, gaudeamus. У насъ весело. Всѣ „свои“ собираемся по вечерамъ...“

— А у меня и этого нетъ!.. — онъ швырнулъ не то со злобой, не то съ отчаяніемъ потухшую папиросу. Голосъ его дрогнулъ.

Мы умолкли...

Каждый думалъ о своемъ...

11. VI. 1916

БІБЛІОГРАФІЯ

Іван Лакиза. Письменник і критик. Статті. В-во „Маса“. 1928, ст. 127, ц. 1 крб. 10 коп.

І. Лакиза зібрав свої критичні статті, розкидані по журналах і видав окремою збіркою. Рацію такого вчину він находить в тому, що вони є „документ епохи і на більше автор не претендує“ („Від автора“).

Розглянемо цей збірник по суті й побачимо, в чому вартість і значення того критичного матеріялу, з якого він складається, і оскільки він критичний. У всякому разі факт виходу „збірника“ самою лише документальністю не вичерпується: він є і певна демонстрація досягнень автора, що мусить дати йому певне „обличчя“ як критикові.

Ця книжка має 8 статтей різних хронологічно, але недавньої продукції 2—3 ост. років. З них половина трактують суто літературні явища, — критикують певні твори, — а решта — явища, зв'язані з літературою взагалі, як от: питання політики партії в справі художньої літератури, питання письменницької організації тощо.

Розглянемо перший цикл статтей.

Стаття „Про сучасність у сучасній літературі“ хронологічно є остання (друкована перед тим у XI ч. ж. „Життя й Революція“ за минулий рік), отже повинна бути найдозріліша, повинна відбити в собі останню ступінь критикового розвитку. Названа стаття має характерний підзаголовок: „З приводу „Смерти“ Антоненка-Давидовича“.

Автор насамперед висловлює певне „незадоволення з стану сучасної літератури“, тому що їй бракує „широкого й глибокого громадського інтересу“, що „майже немає у нас письменників, які б були широко популярні серед читацької маси“, що „проблеми, питання, ідеї, що їх порушує сучасна література, не викликають... широкого громадського інтересу“ і т. ін. і т. ін.

Цей тон незадоволення не є наслідок певної ділової аналізи сучасного літературного становища, — а так просто собі трафаретно-огульне „брюзжание“.

Справді, хіба нема у нас широко-популярних письменників (як О. Вишня, П. Тичина, В. Еллан і т. д.). Або хіба немає творів з глибоким громадським інтересом, як „Бур'ян“ Головка, або „Смерть“ Антоненка-Давидовича, або лірики того ж таки В. Еллана.

Це, тобто таке, м'яко висловлюючись, необачне твердження І. Лакизи, — є просто приклад безвідповідального фабрикування нікчемних дурниць, — плід досужої фантазії.

Доречі, автор дуже помиляється, коли до цього сірого „рангу“ заводить і „Бур'ян“ А. Головка. На питання: „Яку актуальну, сучасну проблему зачепив у ній автор“, відповідає так: „Усі ці явища (куркульські „козні“ на селі і боротьба з ними незаможницька) й без повісти „Бур'ян“ добре відомі: ситуації, що в них опиняються герої повісти, можна прочитати в першій-ліпшій газетній кореспонденції: читач наперед знає, чим уся ця нескладна фабула має кінчитися“ і т. д. і т. д. (ст. 27). Це і є приклад цілковитої неписьменности, нерозуміння факту поетичної організації життєвого матеріялу.

Величезна художня (а значить і ідейна) вага „Бур'яна“ полягає зовсім не в тому, що він трактує відоме з газет явише. Його величезна вага саме в тому й полягає, що, трактуючи таке відоме явище— цей твір досягає міцної суггестивности через емоційну насиченість, якої не досягає жадна газетна інформація. Отже його вплив і значення не дорівнює зовсім впливові й значенню газетного повідомлення. Цей твір не дублювання газетних фактів, а типізація їх. Газетні факти скоро забудуться, піде в непам'ять усна традиція сумних подій, але „Бур'ян“, — так майстерно збудований на цих фактах, житиме в цілому ряді майбутніх поколінь: негативні постаті завжди викликатимуть до себе гостру ненавість і огиду, а героїчний Давид — повагу й радість перемоги. Газета розворушить думку, але такий могутній твір як „Бур'ян“ сколихне саму глибінь, змусить відчути весь трагізм даної проблеми до дна і продумати її до кінця. В цьому якраз і полягає велике значення таких творів, як „Бур'ян“.

Отже хибну думку Лакизи, що нібито вартість твору визначає новизна чи оригінальність теми, — треба одкинути. Можна утворити видатний твір і на загально-відому тему. Вся справа лише в тому, щоб тема була актуальна і щоб письменник зумів зробити з неї видатний твір.

Далі автор ставить запитання: „Де ж шукати причин цього явища. Як літературі вийти з цього стану“ (ст. 31). І відповідає так: „Наше життя, не зважаючи на свій досить повільний темп, на всі труднощі... швидкою ходою йде вперед... Література ж не встигає за ним, відстає, запізнюється й тим губить свою актуальність“ (ст. 33).

Не кажучи вже про те, що важкувато якось зрозуміти, як це наше життя „повільним темпом“ і „швидкою ходою“ (одночасно) йде вперед, — відповіді на питання не дано. Виникає знов пи-

 тання: а чому ж література плентається у хвості життя, чому не веде перед, чи бодай не йде в ногу з ним.

Автор, як видно, задовольняється грою тавтологій, а либші причини його не обходять.

Цікаво тепер простежити, як аналізує Ів. Лакиза даний художній твір у цьому разі „Смерть" Антоненка-Давидовича. Він відзначає в ньому такі моменти: тематику, фабулу, композицію, характеристику дає деяких дієвих осіб — головного героя — Горобенка, Славіної, при чому в останньому разі апелює до самого автора повісти, подаючи досить солідну цитату (ст. 37). На психології Горобенка майже не спиняється; щодо його внутрішньої боротьби — знов посилається на автора повісти (цитата на $^3/_4$ стор.). Далі кілька зауважень про ідеологічну хибність плятформи, на якій відбувається психологічний злам Горобенка (ст. 40). Це й усе. Аналізи цілого твору ми не бачимо. Нема аналізи ні психологічної поведінки Горобенка в її еволюції, ні всіх інших більш-менш видатних постатей, ні картини соціяльного тла, на якому дія відбувається, ні аналізи стилю, ні взагалі більш-менш достатнього вияснення психоідеологію якої соціяльної групи виявив твір, яке місце і значення повісти серед сучасних літературних явищ. Дано лише побіжні зауваження, отже це є нотатки „між іншим", а не аналіза твору в цілому, і тому характерний підзаголовок „З приводу", — дуже пасує (як побачимо далі, не виключно сюди): мусимо зробити висновок, що таку статтю писано й справді „з приводу" і „між іншим", а не спеціяльно з певним критичним підходом, тобто, маючи на оці повну аналізу твору, — таке завдання автора даної збірки не обходить.

Проте, і самі критичні зауваження Ів. Лакизи „з приводу" теж викликають зауваження.

На стор. 34 І. Лакиза визнав за Антоненком-Давидовичем п'ять письменницьких чеснот і між іншим „композиційну вправність"; а на стор. 40 пише: „Будова її (повісти „Смерть", — П.) — це слабкий пункт. Повість не стільки організм, скільки механізм: окремі її частини не завжди струнко підпорядковані структурі цілого. Можна сміливо переставити окремі частини" і т. д. Словом автор суперечить явно сам собі. Крім того, наведених тверджень нічим не доводить.

Нарешті, авторова думка „шкода, що майже всі характери, за єдиним винятком Горобенка, подані в статичному розрізі, що їм бракує динаміки" і т. д. — всі ці скарги є вияв нерозуміння твору і підходу до нього з такими претензіями, на які він не дає жадних підстав.

Річ у тому, що основний задум, що й зумовив собою ориґінальну стрижневу композицію цього твору в тому й полягає, щоб на певному стабілізованому тлі виявити еволюцію психо-ідеології Горобенка. На те й дано певне стале тло, щоб у контрасті до нього, — краще, яскравіше виявити весь хід психологічної боротьби у Горобенка.

Можна було б навести іще кілька прикладів огріхів іншого порядку, які слід віднести на рахунок неохайности вислову: „питання, що їх зачіпає Антоненко - Давидович у повісті, можна трактувати поза певним місцем і часом“ (ст. 33). Як це можна трактувати якесь питання поза місцем і часом.

Або: „він (Горобенко. — П.) мусить робити все те, що роблять і інші, не здаючи собі ясно справи з того, що робить, щоб таким способом показати себе справжнім більшовиком“... (ст. 35 підкреслення моє. — П.). Хіба справжній більшовик є несвідомий автомат.

Відзначимо деякі позитивні елементи цих нотаток. Крім уже згаданого слушного зауваження автора, можна цілком погодитись з визначенням п'ятьма доброчинностями Ант. - Давидовича, як „спостережливість“, „нахил до узагальнень“, „композиційна вправність“, „уміле використовування кращих зразків клясичної літератури“, „мовна вправність“.

Але ці подекуди влучні спостереження лишились нерозвинені, тому що автор уникає давати докладну й обґрунтовану аналізу, обмежується лише випадковими побіжними зауваженнями і серед загального сірого тла дрібниць і недоречностей вони просто тонуть.

Друга стаття „Про новий роман Вол. Винниченка „Сонячна машина“, — так само є типовий зразок „критики з приводу“, критики часткової, неповної, а значить однобічної, висновки якої базуються на загальному враженні, на окремих фактах, а не на системі фактів, сконстатованих в наслідок всебічної аналізи.

Які сторони цього роману критик аналізує, які позитивні й негативні риси відзначає і які висновки робить.

Насамперед, спиняється на новій, незвичній формі роману, кваліфікуючи його, як соціяльно - фантастичний, і находить причину цього (цілком правдиво) в тій психо - ідеологічній розгубленості дрібної буржуазії, що постала в наслідок велетенської сутички 2 - х соціяльних сил — імперіялізму та пролетаріяту. Тут автор не додав, що ця розгубленість постала саме в наслідок того слизького становища, яке займає дрібна буржуазія в боротьбі цих 2 - х сил, плутаючись у них під ногами й фактично займаючи позицію між молотом і ковадлом.

Далі автор відзначає деякі риси, які різнять „Сонячну машину“ від подібних фантастичних романів зах. - европейських (соціяльний характер конструкції самої „Сонячної машини“, тощо).

З позитивних моментів відзначено: сатиру на капіталістичний лад і ту ж таки соціяльну конструкцію „Сонячної машини“. З негативних — ігнорування живої сили революції, спрощення образів Мертенса та Еленберґа, невмотивованість переходу Мертенса та Елізи в табор сонцеїстів та деяку композиційну невправність — розтягненість, зайві деталі, зайвий філософічний елемент тощо.

Як бачимо, критичний розгляд „Сонячної машини“ подано не в цілому, не всього твору, як певного цілого, а тільки деякі побічні зауваження, які просто впали в вічі підчас читання, а не здобуті в наслідок складної й упертої критичної аналізи.

Тому й висновки у нього вийшли занадто куці, бліді й невиразні — надто загальні і неправильні: „Вартість роману можна дорівняти вартості середнього західньо-европейського роману такого самого типу“ (ст. 61). А значення роману й місце його в укр. літературі визначає в тахих „термінах“: „новий етап у творчості Вол. Винниченка“, „нова письменницька школа“, „чимале художнє полотно“ (там же).

Такі анемічні й розпливчаті висновки могли з'явитися тільки в наслідок „деякої“ критики, себто критики, яка ставить собі завдання відзначити лише деякі риси, а не проаналізувати весь твір у цілому.

Проте, у відзначених вище місцях, на яких автор спинявся, критик мав рацію, особливо у визначенні соціологічного еквіваленту жанру твору.

Спинімось іще на одному питанні, яке зачепив І. Лакиза в цій же статті. Є у нього таке твердження „...не хочемо ми відрізнити Винниченка - політика від Винниченка-художника, бож спроба така була б даремна. Винниченка - художника і Винниченка-політика зумовили одні соціяльно - історичні чинники, і той і той росли на одному ґрунті, світогляд їхній однаковий; ріжниця є тільки поміж окремими етапами Винниченкового світогляду на те, на якому з цих етапів Винниченко-художник виступає яскравіше від Винниченка - політика, або навпаки“ (ст. 44, підкреслення мої. — П.).

Між іншим, у вступі до статті, І. Лакиза ввесь час скаржиться на те, що критика недооцінює Винниченка, що мало уваги йому приділено, що його твори мало досліджено і т. ін.

А самому й нето-туди, що таке становище саме й утворилося в наслідок змішування політика з художником, навіть ототожнювання цілковитого, через що Винниченко - політик в очах критиків, з таким хибним поглядом, заступав цілком Винниченка - художника. Суб'єктивно у декого вся антипатія та ворожість до першого переносилась механічно і на другого, на Винниченка як художника.

Між тим, змішувати творчість письменника з його іншою — публіцистичною, політичною, громадською чи будь-якою іншою діяльністю, а також ототожнювати цей його світогляд з „ідеями“ його творів — це глибока помилка, що виявляє необізнаність з суттю справи.

Річ у тому, що письменник з реакційними поглядами може давати революційні чи принаймні поступові твори, як і навпаки. Досить указати на два красномовні факти. Для першого випадку досить назвати Гоголя та Л. Толстого, для другого М. Хвильового. М. Гоголь у своїх „Листах“ виступав якраз з цілковито-протилежними ідеями,

ніж які можна вивести з його творів; у „Листах“ він виступив яскравим „крепостником“, ідеологом того кріпацько-шляхетського ладу, який так гостро критикував і руйнував у своїх творах. Та ж сама суперечність була і в Л. Толстого між філософом-публіцистом і художником. М. Хвильовий дав приклад зворотний: будучи робітником-комуністом, він дав зовсім чужий нам твір („Вальдшнепи“). Отже, світогляд, переконання письменника, які базуються на сфері розумово-логічній і творчість його, що базується на сфері емоційно-образовій,— то є речі не однакові. Доречі тут же слід зазначити, що творчість письменникова чималою мірою відбувається несвідомо, — письменник не може ні пояснити, чому у нього утворились ті чи інші образи, ні передбачити їх значення. А несвідома частина психіки дуже часто буває в розладі з свідомою.

Коли наша критика врешті усвідомить собі цю істину, тоді і погляд на Винниченка-художника повинен змінитися: в творах часто він виступає з ширшим колом ідей значніших ніж в політиці і твори його мають революційніше значення ніж його політична діяльність.

В статті „Ленін в укр. художній літературі“ І. Лакиза простежує, як опрацьовували поети цю велетенську постать у своїх творах спеціяльно. Автор загалом правильно оцінив становище невдалих спроб, які переважають покищо в літературі. Але мало пояснив причину цього. І справа тут зовсім не в тому, чи бачили поети Леніна на власні очі і чи зустрічались з ним, чим пояснює автор успішніше змалювання постаті Леніна у руських поетів. Справа в тому, що письменникам покищо бракує глибини відчуття і цілковитого усвідомлення революційного значення цієї велетенської постаті.

Дуже категоричне твердження І. Лакизи, що викликає певне здивовання таке: „Серед арабів, негрів, китайців, індусів ім'я Леніна дуже популярне: народні їхні пісні, примітивна народня поезія уже дала досить яскравий образ Леніна, що цілком відповідає тому, як уявлють ці народи цього велетня, його роботу, його ролю у визвольному русі трудящих“ (ст. 63). Що ім'я Леніна досить популярне не лише серед народів Сходу, а й всесвіту — це річ загальновідома. Але звідки таке категоричне твердження, що образ Леніна цілком відповідає уявленню цих народів. Адже це твердження потребує спеціяльних дослідів, а не простого необґрунтованого констатування. Може воно і базується на якомусь досліді, тоді треба було б зробити відповідне посилання.

Остання з критично-літературних статтей присвячена ідеологічній аналізі оповід. М. Могилянського „Вбивство“, де той одверто виявив націоналістичні тенденції. Стаття запізніла, має історичну вартість, — оскільки злободенна гострота зачепленого явища давно вже зникла, та й самий твір уже одійшов у минуле. Тому включати її до „збірника“ не було рації.

Ще треба відзначити нотатки про Я. Савченка як критика (про його книжки „Проти реставрації“ та „Поети і белетристи“).

Почавши з поетичного виступу Я. Савченка, І. Лакиза лише натякнув на причини його мовчанки як поета і виступу натомість як критика, та й то не зовсім вдало. Посилання на кризу, де „діють причини формування нового світогляду, посилання на індивідуальні риси поетової психології“ — нічого не доводять *. А питання: чому, коли Савченкові товариші — Д. Загул, М. Терещенко та інші, виступивши разом з ним як символісти — пережили потім кризу і все таки лишилися поетами, а Я. Савченко ні — так і лишається без відповіді. Не було рації зовсім разводити мову про Савченка - поета, коли не з'ясовано причини переходу його на критичну діяльність.

Сама стаття про Я. Савченка — критика виконана в двох плянах: полемізування з поглядами Я. Савченка і подруге — намагалися дати йому оцінку як критикові. Власне, заголовок ст. мусів визначити саме другий підхід до справи і вже в аспекті його зробити відповідні зауваження, а то ці обидві частини лишились непов'язані між собою. Крім того, поцінування Я. Савченка зроблено не на підставі аналізи методи і засобів його критичних робот, а сумарно - догматично і знов таки на підставі загального враження.

Ось зразок його „багатоплідних“ висновків: „В цілому книжка справляє приємне враження: цілком об'єктивні критичні оцінки, сумлінний підхід до кожного зачепленого факту та письменника. В нашій критичній літературі це чи не перше таке позитивен явище“... І далі: „...критик виявив безперечне розуміння не тільки окремих фактів, а зумів їх пов'язати між собою“ і т. ін. (ст. 21).

Досить, мусимо сказати в „термінах“ І. Лакизи, неприємне враження справляють такі „висновки“. Хіба не обов'язок кожного критика бути об'єктивним і сумлінним. І що ж би то був за критик без розуміння фактів і уміння їх пов'язати. Хіба це „заслуга“ критика, а не передумова його праці.

Як бачимо І. Лакиза безпорадно топчеться на всім відомих загальниках і ломиться у відчинені двері. А виявити характерні особливості Савченка - критика так і не спромігся.

А тимчасом зауваження І. Лакизи знов таки викликають заперечення. Наприклад, закидаючи Савченкові, що він у полемічному запалі зловживає цитатами, І. Лакиза серйозно зауважує з докором Я. Савченкові, що той „забуває діялектичну істину, що кількість обертається на якість“ (ст. 20).

Виходить, за Лакизою, що коли взяти одну цитату з К. Маркса — це доводить істину, а коли додати ще цитату з Ф. Енґельса, Меріта,

* По суті це є рецидив старої біографічної методи, що для критика - марксиста є зайвий і шкідливий.

Плеханова, Луначарського і т. ін., то й протилежне можна довести. Це досить таки наївне уявлення про діялектичний перехід кількости в якість і цілком недоречне його застосування.

Полемізуючи з Я. Савченком, І. Лакиза от у який спосіб „спростовує“ його хибні твердження. Наводить Савченкове твердження: „наша поезія останнього року перестала бути позитивним чинником у загальному радянському культурному процесі“. Цій думці він протиставляє свою: „Нам здається, що в загальному річному балянсі української літератури (1927 р.) доведеться надати поезії більше переваги перед прозою“ (ст. 23).

З цієї голої, без жадних доказів, мотивацій поданої думки, робиться такий висновок: „Уже тільки така думка дає право нам критично поставитись до згаданого висновку Я. Савченка“(?!). Або така маніра доводити: „нам трохи не зрозуміло“, „мало нас переконують“, „нам все ж таки здається“. Спосіб доказів, як бачимо, досить дивний у наші часи: йому місце швидше десь за часів св. Аквіната, остільки логіка його дхне схоластикою й зрозумілістю. Далі, корегуючи прогнози Я. Савченка щодо причин занепадництва в укр. поезії, І. Лакиза, як головну „центральну“ причину висуває з свого боку — „брак елементарної культурности й обмеженість світогляду“ (ст. 24) (у занепадників — П.).

Це вже цілком ідеалістичний, не марксистський зовсім підхід до справи. Хіба декадентам - занепадникам бракувало культурности. А хіба наші занепадники - скиглії не мають ширшої культурної бази. Адже їх поезії досить складні, майстерні і навіть вишукані. Отже не в цьому справа, а в чомусь іншому їх соціяльному корінні. Наші занепадники — то є група письменників з дрібно - буржуазною соціяльною основою одірваних від своеї безпосередньої виробничої бази і перенесених до міста, де вони не найшли собі нового соціяльного ґрунту. Під тиском нового пролетарського світогляду і взагалі нового ладу, вони одстали від попередніх своїх ідеологічних позицій, але не пристали до нових. Звідси їх ідейна розгубленість і емоційна розпорошеність, розпач, сум і туга за селом — своєю колишньою базою. Брак ширшого світогляду — то є лише одна з форм вияву цієї кризи, а не причина її.

Нарешті, І. Лакиза висуває гіпотезу причинної залежности критики від письменства: „Тільки великі таланти, що в своїй творчості узагальнюють багатогранний досвід громадського життя, можуть зумовити й велику критику“ (ст. 9). І як приклад, він наводить „велетнів критики — Бєлінського та Добролюбова, що зросли на писаннях Толстих, Турґенєвих, Гоголів . . .“.

Цікаво, звідки така гіпотеза випливає і на чому базується вона. Принаймні, ми чули щось протилежне; саме завдяки такому критикові як Бєлінський міг розвинутись талант Гоголя та Пушкіна. Але це не спростовання Лакизиної гіпотези, це одно з протилежних твер-

 джень, що було колись у великому ходу в дореволюційному літературознавстві. Так само, посилаючись на нашу сіру літературну дійсність він глибокодумно зауважує: „Тут сучасній критиці... нема з чого брати досвід, нема з чого збагачувати свій світогляд“. Виходить, що критик є вихованець письменника, а не критик, з власним світоглядом і багатим досвідом?!

Ми не будемо докладно сперечатись з І. Лакизою. Ми поставимо лише таке запитання: чому, коли „великі таланти зумовлюють велику критику“, чому у нас на великих трьох китах-велетнях, як Коцюбинський, Франко та Л. Українка не виросло велетня-критика. Ми не кажемо вже про те, що навколо ще одного велетня Винниченка, не виросло не то що велетня, а навіть пігмея-критика. Зате велетень критики Драгоманов породив велетня поета Л. Українку.

Ці факти ми навели до того, щоб довести, що причинового зв'язку між письменницьким зростанням і зростанням критики — нема. Це явища рівнобіжні, але не підлеглі одно одному і вони зумовлені іншою причиною, що стоїть над ними, — загальним культурним піднесенням.

„Невдале метофізичне пачкарство під марксівськими гаслами“ — це відповідь Мих. Могилянському на реакційну спробу поєднати марксистську й формальну методу в літературознавстві. Базуючись на авторитетах від марксизму та їх оцінці формалізму, — автор і збудував свою відповідь загалом достатньо, але не глибоку: глибшої аналізи питання нема, нема відповіді на питання про конкретні взаємини марксистської й формальної метод і в цьому автор далі тверджень Л. Троцького про допоміжно-технічну ролю формалізму для марксистської методи не пішов.

Останні дві статті „Політика партії в справі укр. художньої літератури“ та „На шляхах до пролетарської літератури“ — нічого особливого не становлять. Перша — в туманних і не цілком ясних загальниках переказує зміст чітких і ясних резолюцій ЦК ВКП(б) 1925 р. та політбюра ЦК КП(б)У 1927 р., а друга — трактує один з перших етапів роботи й шляху ВУСПП'у і тому на сьогоднішній день є цілком застаріла. Та цього був свідомий і сам автор (див. його передмову).

На цьому й кінчаємо розгляд „критичної збірки“ І. Лакизи. Які ж висновки ми повинні зробити. Які перспективи постають перед І. Лакизою-критиком.

Щодо вартости книжки в цілому, то слід одверто визнати, що вона дуже невисока. Відсутність серйозно-критичного підходу до літературних явищ без певного методологічного світогляду й методичних засобів, без апарату критика-професіонала, — неглибока, поверхова аналіза випадкових сторін твору, яка згодиться до побіжних зауважень і не більше, — все це доводить, що така збірка мало що кому дасть. Справді, для кого вона корисна? Для масового читача? Ні, бо цей читач не винесе з читання таких нотаток будь-якого суцільного

вражіння про критиковані твори, вони не наштовхують його ні на які спроби самостійної думки, не допоможуть зрозуміти художній твір як явище літератури. Ну, а для кваліфікованого читача? Для цього — тим паче: йому цей несерйозний примітив нідочого.

Таким чином гучна самохвальна кваліфікація як „документа епохи“ обертається в свою протилежність — в документ обскурантизму та й годі.

Основна й центральна проблема, без вирішення якої критикові не можна посуватись вперед, — це проблема кваліфікації і серйозного підходу до справи. Критику „з приводу“ між іншим, критику побіжну, випадкову, чи принагідну, критику однобоку, що бере під критичне лезо лише деякі сторони твору чи письменника), отже, критику до певної міри — кустарну, аматорсько-дилетарську, а не конструктивну, — треба залишити, як етап минулого.

Сучасна літературна й культурна ситуація, більш як коли потребує керівничої і провідної ролі критики — творчої і конструктивної. А цього вона не може дати, доки сидітиме на старих зразках і завчених авторитетах. Пора вже виходити на ширший шлях власних творчих шукань з постановкою, висуванням і розв'язанням нових пекучих проблем, що постають перед сучасним літературним процесом. А без серйозного підходу до справи, без глибокої кваліфікації і широкої ерудиції — цього завдання не подолати.

Л. Підгайний

ХРОНІКА

СЬОГОДНІШНЯ ЮГОСЛАВСЬКА* ЛІТЕРАТУРА

Кінець світової війни приніс з собою здійснення давнього бажання сербів: вони об'єдналися. Та це об'єднання прийняло лише зовнішні форми; незабаром виявилося, що об'єднані серби в культурі йдуть різними шляхами. Хорвати прив'язані до давніх традицій. Вони були під пануванням Австрії й, живучи окремим життям, підлягали німецькому та італійському впливам. На сербах знову не могло не позначитися поневолення під турецьким режимом, що тяглося сторіччями. Це й було причиною, що зразу постало два центри, не лише політичні, але й культурні: Загреб та Білгород. Мине багато часу, поки вирівняються ці суперечності, що виникли відмінним розвитком. Правда, щораз більш дається відчувати вплив одного центру, тобто югославського: цей момент підірвав ґрунт під італійсько-німецьким впливом на користь загального національного напрямку.

* Слово „югославська“ має територіяльно-державне значіння і тут треба розуміти сербську, хорватську й словінську літературу.— Прим. Ред.

 Сьогоднішню югославську літературу можна поділити на три періоди: рання література, що продовжувалася майже до 1900 р., мала романтичний характер та стояла під сильним німецьким впливом; до цього періоду належить відомий хорватський письменник Женоа. Потім під французьким та італійським впливами поширювався естетизм та формалізм. На Войновічеві та Беґовічеві позначився вплив Д'Анунчія. З 1914 р. пробиваються всі европейські течії: експресіонізм, дадаїзм, футуризм та надреалізм. У хорватів помітне тяготіння до німців, у сербів до французів. Письменників із соціялістичними ідеями майже немає. Початки такої літератури виказує лише робітнича преса, як „Borba".

Речником романтичної школи та перехідним мостом до естетиків є хорватський письменник Бабіч, що пише під псевдонімом Ксавер Сандор Дальський. Учень Женоа та містик, він бере теми для своїх творів із історії давньої хорватської шляхти. Його головні твори це: „Na rodenci grudi" та „Diljem doma". Згаданий Войновіч, драматичний письменник, черпає матеріял для своїх творів із історії Рагузи. Його п'єси: „Ekvinocijo" та „Dubrovacka Trilogia" перекладено вже не один раз на чужі мови. В „Трилогії" викладає автор драматизованими картинами упадок рагузької республіки. Дія першої частини „Allons enfants" відбувається в часи наполеонівських воєн, коли Рагуза втратила свою незалежність. Друга частина стосується тридцятих років 19 ст.; в цей період остаточно занепали старі патриційські родини. В третій частині „Hataraca" малює він незгоди між сербами й хорватами в дев'яностих роках.

Беґовіч виступив на літературну ниву спершу як лірик, а потім як драматичний письменник; довгий час працював він як драматург в Гамбурзі. Його перші ліричні вірші: „Loe Boccadoro" з'явились під псевдонімом Ксерес де ля Марая. Останніми часами його прізвище стало відоме через те, що дав високо-мистецьку інсценіровку відомого роману Женоа „Діоген", що тількищо появилась на Загребській сцені.

Символічні риси виказують твохи хорьата Наза, що оспівує (як напр. в „Livana") мітологію слов'янської давнини.

Окрім цих треба ще згадати серба Ліована Дучіча, Богдана Поповича та Пандуровича, перекладача Шекспіра.

Молоді стоять майже всі під впливом Парижу, всі талановиті, палкі та із сильним індивідуальним забарвленням. Вони заступили всі новітні напрямки; Манойловіч, сербський лірик, являється тим звеном, що пов'язує старі напрямки із новими. Сам, високої мистецької освіти, є великий прихильник італійської культури; з-під його пера вийшли переклади Піранделя та Нікодема. Один з найплодовитіших письменників це — Сібе Мілічіч; теми його творів, поем та новель, це малюнки із далматійського життя. Він є автором п'яти збірок

поем та декількох новель, кращі з них — це „Книга радощів“ у двох частинах (1) „Блиски дня“, 2) „Сон під зоряним небом“) та „Пінії та оливки“. Із Войводіни вийшов Цер'янський; його розвідки про Альбрехта Дірера та італійське мистецтво виказують його незвичайну здібність мистецького відчування. Словенець Зупанчіч, ліричний поет, є рівночасно перекладачем Шекспіра на словенську мову.

Остання збірка сербського лірика Дрейнаца „Бандит та поет“ виявляє живий темперамент. За його слідом іде талановита, молода, сербська поетеса Дезанка Максимовіч. Збірки Іеbіга, „Плач раба“ та інші із своїм соціяльним та політичним змістом характеризують автора як дуже культурного та ніжного лірика.

До цієї молоді треба ще зарахувати Дедінаца, Рістіца, Вуко та лірика Крклiча.

Під сильним впливом соціялістичних письменників Заходу стоять Цезаріч та Крлеза, що в дечому нагадує Барбюсса. Цезаріча зробив відомим його роман „Careva Kraljeva“. Крлеза є один із основоположників „Руху літературної революції“, що з'явилась тут, як відгук на німецький експресіонізм. За його редакцією виходив до 1927 року часопис лівого напрямку „Knjizevna Rex Publica“. Крлеза пише також п'еси. Його останнім твором є „Глембаєві“, історія однієї австрійської сім'ї, що не може собі найти місця в нашому часі. Враження із своєї поїздки до Росії, що її він зробив недавно, помістив у книжці під заголовком „Враження з Росії“.

Літературні часописи загального характеру виходять у Білгороді і в Загребі. В Загребі виходить „Savremenik“, „Hrvatski Revija“, „Kritika“, „Vijenac“, окрім цього літературний католицький часопис „Hrvatska Proseda“. В Білгороді виходить „Місао“ і „Србски Книзевник Гласник“, „Місао“ має свій власний круг співробітників, між ними згаданого Пандуровича, поміщає багатий змістом матеріял, але стоїть в опозиції до різних літер. вибриків та голих форм. „Србски Книз. Гласник“ є найкраща югославська літературна газета; основана вона визначним сербським літературним критиком Скерліцом. Раніш поміщала вона виключно твори письменників старої школи, тепер на її сторінках заступлені всі літературні напрямки. Недавно Бігай заснував в Білгороді „Видавництво — Нолит“, щоб видавати молоду европейську літературу. При видавництві виходить також часопис.

Р. Кальтофен

ПРОЛЕТАРСЬКІ ТЕЧІЇ В АВСТРІЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Інтелектуальне життя Австрії сконцентровано переважно у Відні. Іноді визначні досягнення провінції залежні все ж таки від старого культурного центру; самостійного життя у них не помітно. Єдиний виня-

 ток творить консервативне дещо мистецтво Тиролю, що опираючись на своєрідний ґрунт та селян, намагається жити своїм окремим культурним життям; більш того, воно й намагається протиставити своє життя віденському. Пролетарські течії у віденському образотворчому мистецтві не нові; ще в 90 роках м. ст. вони змагалися за визнання своїх прав на життя, але ж без наслідку. Ні переворот в політичному житті, ні переобрання реформістами віденської влади, не позначилися на мистецтві. Єдиним наочним наслідком було те, що до соціял-демократичної партії вступили декілька правих академиків (напр. визначний дослідник Вальдмюлер, радник Лайшінк). Вони доклали всіх зусиль, щоб удержати в загоні нові мистецькі течії. Отже, соціяльні течії минулого, що їх народження припало на час, коли робітнича кляса не мала ще ніякого значіння в громадському житті, залишились і надалі на задньому пляні. Наше мистецьке життя можна, як і раніш характеризувати словами молодого митця минулої ґенерації, Рудольфа фон Альта, що їх наводить у своїй історії віденської Сецесії мистецький критик Гевезі: „Ціле життя я боровся і бився об сірий мур із своїм наче бібуловим серцем. Сірий мур — це міщанське нерозуміння, а бібулове серце — це золоте віденське серце“. Так, ціла ґенерація визначних віденських митців, або не могла пустити коріння у віденському грунті, або в нужді пропала. Сам Кліпт мусів пережити важку боротьбу, бо теологічно настроєні академіки прийняли як непристойність факт поміщення його малюнків у залі для урочистих засідань у віденському університеті. Декілька молодих митців, ідучи за соціяльними елементами у Клінгера, посвятились студіям робітничого життя; але їх прийняла критика неприхильно і вони мусіли піти іншими шляхами. Ми хочемо відзначити декількох молодих митців, що їх розвиток припадає на останні роки, в першу чергу, Ему Ліхтвіц.

Вона брала підчас світової війни жваву участь у робітничому житті і відогравала значну ролю поміж соціялістичним (ліво-радикальним) студентством, як більшовицький аґітатор. 1918 р. було обрано її до комітету ново-заложеної комуністичної партії. Спочатку вона була під виключним впливом скрайньо імпресіоністичних напрямків, потім захопилась натуралістичними традиціями, хоч при цьому не стояла в опозиції до конструктивістичних тенденцій. Твори її ранньої молодости на багато уступають останнім її творам, особливо творам із галузі графіки. Найкращою її працею треба вважати „Страйк“ (Streik), що уявляє собою малюнок із життя австрійських текстильників. Малюнок „Замкнені в копальні“ (Im Bergwerk Eingeschlossen), що його репродукцію подаємо, вражає незвичайною простотою виконання. Це саме треба сказати про рисунок „15 липня“ (15 Iuli), присвячений пам'яті жертов останнього повстання. Останнім твором Еми Ліхтвіц є малюнок-пам'ятник Ленінові. Похилений над земною кулею, обпершись на неї руками, стоїть він, як втілення революційної ідеї. Незабаром можна буде

побачити цей малюнок на мистецькій виставці в СРСР. Зокрема згадати треба ще про рисунок крейдою „Наша пісня (Unser Lied) — задимлена фабрична маса, гімн індустрії, що її опанував пролетар.

Франц Корічонер

Продовжуватимем дальше серію нових пролетарських письменників. (Прим. авт.).

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ

ТРИРІЧНИЙ ПЛЯН УКРАЇНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ

Згідно з грудневою (1928 р.) директивою Північно - Кавказького комітету ВКП(б) про українізацію, Крайвиконком опрацював і надіслав у Москву на затвердження трирічний плян українізації на Північному Кавказі 37 районів, де українське населення становить переважну більшість. Ці райони охоплюють лише 1.700.000 української людности із загальної кількости українського населення краю, що за переписом 1926 р. визначається числом 3.106.825 чолов.*, становлячи 37,2% усього населення краю.

Згідно з пляном українізація має охопити всю територію колишньої Таганрозької округи (тепер злита з Донською) — 5 районів; Донщини — 6: Старо - Мінський, Кущівський, Озівський, Єйський, Батайський і Мечетинський; 12 районів Кубані (всього на Кубані 15 районів), а саме: Канівський, Краснодарський, Слов'янський, Павлівський, Брюховецький, Тимошівський, Прим.- Ахтарський, Абинський, Коренівський, Гарячеключівський, Сіверський, Темрюцький; Донеччини — 2: Б.- Калітвенський і Кошарський; Сальщини — 4: Воронцовський, Ремонтненський, Завєтинський і Зімовницький; Ставропільщини—3: Курсавський, Вінодєльненський, Дивенський; Армавірщини — 2: Баталпашинський і Невинномиський; Чорноморщини — 2: Кримський та Анапський.

Українізація 37 районів, звичайно є лише перший основний крок до цілковитої українізації усього українського населення Північного Кавказу, що переводитиметься через три роки, по закінченні українізації зазначених районів.

За трирічним пляном українізації має українізуватися, починаючи з 1929 року діловодство сільських, станичних та районних рад, адміністративних органів.

Щоб перепідготовити службовців радянського апарату, протягом трьох років потрібно буде організувати 37 курсів, терміном по 2 місяці, 1929 року мають українізуватися 12 районів: на Кубані — 3, на Донщині — 2, на Донеччині — 1, на Таганрожчині — 2, на Сальщині,

* Підчас перепису, через непоінформованість переписувачів, спостерігалось масове зарахування українців до руської національности („Черв. газета"). Отже, кількість українського населення справді далеко більща.

 Ставропіллі, Армавірщині й Чорноморщині по 1 району. Для роботи в цих районах мають перепідготовити цього літа на курсах 927 службовців.

1929 - 30 року мають українізувати в краї теж 12 районів, перепідготовивши на курсах 903 службовці.

1930 - 1931 року українізуватиметься 14 районів з кількістю службовців 1084 чол.

Загалом протягом трьох років через курси українознавства має бути пропущено 2878 чол., з розрахунку 84 робітники на район. Решта повинна вивчати українську мову в місцевих гуртках українознавства.

Трирічні витрати на курси українознавства передбачається в сумі 378.681 карб., на організацію гуртків 10.385 карб. Разом 389.066 карб.

Крім того, на придбання української літератури, зв'язаної з українізацією діловодства радустанов, вимагається 15.710 карб.

Отже всі витрати на українізацію радапарату протягом трьох років становитимуть 404.776 карб.

За трирічним пляном широко має розгорнутися українізація шкіл I ступня. 1929 - 30 року українізується 307, 1930 - 31 р. — 323, 1931 - 32 р.— 335 шкіл. В краї вже є українізованих 253 школи I ст., отже через три роки їх має бути 1207.

Учителів для шкіл I ст. буде потрібно додатково на 1929 - 30 р.— 300 чол., на 1930 - 31 р.— 600, на 1932 - 33 — 650. КрайВНО більшу частину вчительства для роботи в укр. школі гадає перепідготовити на курсах, частину (по 50 ч. на рік) даватиме Полтавський, на Кубані, український Педтехнікум, а також відділ Краснодарського педтехнікуму, що відкривається з 1929 - 30 року. Сподіваються також вчителів з УСРР.

Тепер у 37 районах, що мають українізуватися, є лише 19 українізованих хат - читалень (сельбудів). Через три роки кількість їх гадається довести до 328, пр чому цього року заново буде українізовано 98 хат - читалень, р. 1930 - 31 — 104, 1931 - 32 — 107.

Для роботи в українських хатах - читальнях і лікнепах потрібно буде цього року перепідготовити 180 хатачів і ліквідаторів, р. 1930 - 31 — 165, 1931 - 32 — 180 чол.

Протягом трьох років має бути українізовано в 37 районах шкіл підвищеного типу (Ш. С. М., шкіл семирічок, II ступня й дев'ятирічок)— 77, із них на Кубані — 39, на Донщині — 18 і в решті округ від 1 до 5.

Для роботи в школах підвищеного типу потрібно буде щороку 125 нових учителів.

Додаткові витрати протягом 6 років зв'язані з українізацією шкіл, хат - читалень і лікнепів (перепідготовка вчительства, хатачів, ліквідаторів, література) визначаються в сумі 279.650 карб.

До цього пляну не включено проєкта українізації профшкіл, робфаків, технікумів і інш. учбових закладів, плян українізації яких КрайВНО

ще не опрацювало. Але й подані тут відомості показують, які величезні завдання ставить намічений трирічний плян українізації перед органами наросвіти щодо перепідготовки й підготовки нових кадрів педагогів та службовців для роботи в 37 районах, що мають українізуватися.

Не менші відповідальні завдання стоять і перед фінансовими органами краю й центру.

Врешті темп проведення в життя накреслених пляном заходів щодо українізації залежить від бюджетових можливостей. Треба, щоб фінансові органи цьому приділили найбільше уваги. Процес українізації на Північному Кавказі надто забарився. Потрібно докласти всіх сил, щоб упущене надолужити.

С. Д.

ЮВІЛЕЙ КОМПОЗИТОРА КОНЦЕВИЧА

Недавно Краснодарська суспільність вшанувала українського композитора й етнографа Г. М. Концевича з нагоди його 45 - літньої музично - педагогічної діяльности.

Г. М. Концевич народився на Кубані в бідній козачій сім'ї. Освіту здобув в учительській семінарії. Мавши не абиякі музичні здібності, Г. М. починає невтомно працювати над збиранням, вивчанням та музичною обробкою української пісні на Кубані.

Разом із тим він працює над музичною самоосвітою і року 1920 дістає звання професора. Року 1924 Концевича нагороджено званням героя праці.

Тепер він працює в Краснодарському музичному технікумі.

За 45 років своєї діяльности Г. М. Концевич опрацював щось із 2.000 музичних творів, підготував кілька сот диригентів та викладачів співу.

Українські пісні в обробці Концевича дуже популярні серед хорових гуртків на Кубані. Чималим поспіхом також користуються його твори також у виконанні Московського вокального квартету ім. Сафонова куб. державного вокального квартету й інш.

На жаль наша революційна доба не знайшла відбитку в композиторській творчості ювіляра.

Видає: Періодсектор ДВУ Відповідальний ред. І. Ю. Кулик

ЗМІСТ

ГАРТ

ЦІНА 75 коп.